

ZGODOVINA ZA VSE

leto III, 1996

VSE ZA ZGODOVINO

št. 2

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

1.01

Zgodbe, ki jih piše življenje

Aleksander Lavrenčič

LJUDJE Z ŽELEZNIMI ROKAMI IN NOGAMI 5

Nekaj utrinkov iz preteklosti vasi ob zgornjem toku Nadiže

Menschen mit eisernen Armen und Beinen

Einige Sternschnuppen aus der Vergangenheit eines Dorfes am
Oberlauf der Nadiža

Jože Možina

“ODPAD K PRAVOSLAVJU, TO JE K RAZKOLNIŠTVU” 22

“Abfall zur Orthodoxie, das heißt, zum Schisma!”

Jelka Pirkovič

MESTNO DVORANO PRENAVLJAJO, MAR NE? 40

Leopold Theyer in ljubljanski magistrat

Man renoviert die Stadthalle, nicht wahr?

Leopold Theyer und der Laibacher Magistrat

Teorija

Igor Grdina

KARANTANSKI MIT V SLOVENSKI KULTURI 51

Der karantanische Mythos in der slovenischen Kultur

Peter Štih

EJ KO GOLTNEŠ DO TU-LE, UDARI PO KONJIH

66

O avtohtonističnih in podobnih teorijah pri Slovencih in na Slovenskem

Über autochthonistische und ähnliche Theorien bei den Slovenen
und in Slovenien

S knjižne police

81

Aleksander Laurenčič

LJUDJE Z ŽELEZNIMI ROKAMI IN NOGAMI

Nekaj utrinkov iz preteklosti vasi ob zgornjem toku Nadiže

V razpravi poskušam prikazati utrinke iz zgodovine območja, ki leži ob zgornjem toku reke Nadiže, predvsem vasi Kred. Oprl sem se na zgodovinske vire, kot so urbarji, kronike ali listine, poleg tega pa predvsem na ljudsko izročilo. Iz urbarja lahko izvemo, kakšne so bile dajatve, iz njih pa lahko sklepamo, kakšno je bilo gospodarstvo; arheologi na podlagi ostankov lončene posode ugotovijo starost nekega naselja; srednjeveške listine nam lahko povedo, kdo je bil lastnik zemlje, kdo je povzročil vojno, kje in kdaj je treslo ali gorelo itn. Iz zgodbic, ki so ostale "zapisane brez pisave" in se ohranjale iz roda v rod prek ljudskega izročila, pa lahko izvemo, kaj je bilo zapisano v dušah in srcih ljudi. Vsaka nova generacija poslušalcev je, ko je dozorela v pripovedovalce, zgodbe mogoče nekoliko prikrojila sebi, jih za odtенок spremenila, toda njihovo bistvo je ostalo.

Ljudje so se v glavnem preživljali s kmetijstvom, poleg tega pa so se morali ukvarjati tudi z manj poštenimi opravili, da so lahko preživeli. Večkrat so jih prizadele tudi naravne nesreče, vojne, bolezni in požari. Teh so se branili predvsem z molitvijo in ponižnostjo ter upali na lepšo prihodnost.

Pravijo, da so včasih tod okoli živeli silno veliki ljudje Gejdi. Njihov spomin se je ohranil v

ljudskih pripovedkah, o njihovi velikosti pa nemo pričata ogromni skali Miza in Stolica. Sedeli so za to mizo, na njej jedli, hkrati pa si umivali noge v Nadiži. Več bi nam lahko povedali le oni, a so odšli iz teh krajev za vedno. Baje jih je pregnal sv. Hilarij. Ostale pa so drobtinice, ki so padle z njihove mize na tla. Sklonimo se in jih pobesimo.

Razbiti malik

Domača legenda iz Kreda govori o delovanju sv. Hilarija v teh krajih. Seveda je nastanek legende povezan z njegovo cerkvijo, ki stoji na griču Sv. Volarja¹, kjer je stala že stara naselbina. Po legendi so tu nekoč živeli Gejdi (Ajdi), ki so bili po veri pogani. Prepričani so bili, da jih ne

¹ Renate Pillinger, *Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi*, *Zgodovinski časopis*, (odslej ZČ) 1985, št. 3, str. 173 – 183. Poročilo o smrti sv. Florijana, ki nam ga posreduje Hjeronimijanski martirologij, koledar svetnikov, verjetno iz srede 5. st., nam pripoveduje o smrti tega mučenca v Lauriacumu (današnji Lorch ob Anži) v Obrežnem Noriku. Na prezesov ukaz so ga s kamnom, pritezanim okrog vratu, z mostu strmoglavili v Anžo. Možna je povezava teh dveh legend, kajti češčenje sv. Florijana je bilo že zelo zgodaj razširjeno. (Rajko Bratož, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. st.*, Ljubljana 1990, str. 19). Neznano kdaj, najkasneje v 10. st., se pojavi češčenje sv. Florijana tudi v Cedadu.

bo nihče pregnal iz teh krajev, razen tistega, ki bi jim razbil železno skledo, ki so jo častili kot malika. Sv. Hilarij je z visokega skalnega čela vrgel v skledo konjsko podkev in jo razbil. Gejdi so ga za kazen vrgli v Nadižo. Gejdi, ki so bili izredno veliki, saj so lahko napravili korak s Stola na Mijo in z Mije na Matajur, sedeli na kamniti stolici za "Mizo" in si umivali noge v Nadiži, pa so se vendarle za vselej odselili iz naših krajev.²

Legendo o mučeništvu oglejskega škofa sv. Hilarija opisuje Martin Baucer v knjigi *Zgodovina Norika in Furlanije*. Hilarij se je rodil v Ogleju in bil od malega vzgojen v krščanstvu.³ Za škofa je bil imenovan še kot diakon, ko je z diakonom Tacijanom oznanjal sveto vero po Noriku. Oglejski prefekt Beronij⁴ je na pobudo poganškega duhovnika Menofanta sv. Hilarija zaprl. Prignala ga je v tempelj in mu ukazal darovati bogovom. Svetnik je bogoskrunsko dejanje odklonil, zato ga je Beronij dal sleči in pretepati. Nato so ga dali na podstavke in ga bili, vse dokler mu niso izstopila čreva. Tedaj so ga vzeli s podstavk, položili na tla in mu ožgali hrbet z žarečim ogljem. Med mučenjem pa je svetnik neprestano molil in z dihom je spremenil v prah kipe bogov zraven njega. Odnegli so ga v ječo, kjer je našel sv. Tacijana, ki so ga tudi pretepli. Ko sta ponoči skupaj molila, se je mesto z velikim grmenjem treslo kot ob potresu. Kmalu zatem je dal Beronij oba svetnika usmrtiti in tako sta 16. marca leta 90 odšla v nebesa.⁵

Baucer ima za napačno trditev, da je sv. Hilarij umrl kot oglejski škof pod cesarjem Numerijem,

nom,⁶ ki je vladal l. 283. Ker bi po Baucerjevem mnenju Hilarij kot drugi oglejski škof moral leta 70 naslediti sv. Mohorja, to seveda ne more biti res, ker nikjer ne piše, da bi sv. Hilarij ostal škof 213 let, če bi ga usmrtili v času Numerijana.⁷ Baucer je razmišljal čisto logično, zmotil se je le, ker je Hilarij v resnici nasledil Mohorja šele v 3. stoletju in ne v prvem.

Prihod Slovanov in divje babe

Zanimiv spomin na čas naseljevanja naših prednikov v te kraje se je ohranil v pripovedkah o "divjih babah".⁸ V njih izstopa izjemen položaj ženske kot nosilke znanja, vedenja, prerokovalskih sposobnosti in neke notranje, nefizične moči.⁹ Ta vloga nas še bolj preseneča, ker je živila ženska v stari slovanski družbi v popolnoma podrejenem položaju. Ob moževi smrti je šla žena neredko z njim prostovoljno v smrt.¹⁰ Pomen ženske v družbi je lahko porasel v spremenjenih gospodarskih razmerah, zaradi prikozanosti na zemljo, dvigal pa se je vzporedno z manjšanjem pomena meča.

Vojne vihre zaradi preseljevanj ljudstev in ropanj so preživele v glavnem ženske, medtem ko je bil moški del populacije zdesetkan v bojih za obrambo doma. Ženske so se umaknile stran od nekdanjih naselij in obdelanih polj, ki so jih posedli slovanski prišleki. V pripovedkah živijo daleč stran od naselja, v jamah, nad prepadi... Ni bilo potrebno dosti domišljije, da so te čudne, odmaknjene ženske, polne skrivnostnega znanja proglasili za čarovnice. V spominu so ostale kot velikanke, z dolgimi razmrščenimi lasmi, petami obrnjenimi naprej (krivopete), čudno oblečene...

Vseeno so z njimi imeli vsaj toliko stikov, da so se počasi naučili nove tehnike poljedelstva. Naučile so jih orati z živino, pokazale, kako se zvežejo drva, naučile so jih siriti, nabirale so zelišča in zdravile ljudi... Njihove izkušnje v poljedelstvu so se pokazale koristne tudi pri izbiri pravega časa za posamezna poljska opravila (sejanje in pobiranje pridelkov). Poleg tega so bile

² Župnijski arhiv (ŽA) Kred, Izpisek iz "Urbartum S. Nicolai Credae". Podnaslov: Liber memorabilium in vic. Kredae, (odslej LMC), str. 3.

³ Baucer tu močno pretirava, saj se krščanstvo v Akvileji ni moglo pojaviti kmalu po Kristusovem križanju (ok. l. 30), ali pa celo še prej. Mohorja je Hilarij po Baucerjevo nasledil leta 70, torej bi se moral roditi ok. l. 30.

⁴ Navzočnost grških imen preganjalcev kristjanov v mučeniških spisih s severnojadranskega področja bi mogla biti izraz antipatije do Bizanca v dobi monoteističnega spora, vendar je bilo nasprotovanje bizantinski politiki v cerkvenih krogih verjetno še bolj izrazito v dobi ikonoklazma in v desetletju pred frankovsko zasedbo Istre l. 788. Na grška imena lokalnih preganjalcev kristjanov naletimo v legendah, za katere se upravičeno domneva, da so starejšega nastanka (v legendi o sv. Hilariju in Tacijanu sta lokalna preganjalca Beronij in Monofant). Vprašanje je zaradi nezanesljive kronologije nastanka legend zelo zapleteno. (R. Bratož, Vpliv..., str. 39, 43.)

⁵ Martin Baucer, *Zgodovina Norika in Furlanije*, Ljubljana 1991 (odslej MB), str. 58-59.

⁶ LMC, str. 4.

⁷ Pio Paschini, *Storia del Friuli*, Volume I., Udine 1934, str. 24.

⁸ Janez Dolenc, Zlati Bogatin, Ljubljana 1992 (odslej ZB), str. 9. Janez Dolenc uvršča nastanek teh povedk v čas pred pokristjanjevanjem Slovanov.

že navajene na muhasto vreme teh krajev, zato so lahko napovedovale nevihto ali točo.

Čas je opravil svoje in dva različna svetova sta se počasi združila. In kako to združitev opisujejo povedke? Obstajala sta dva načina. Prvi je bila poroka, drugi pa prihod krščanstva.

Neomoženi stric in kapelica

Po ljudskem izročilu, ki ga je Jakob Fon zapisal v Zgodovinskih znamenitostih Krejskega vikarijata, je bila sedanja cerkev prvotno le revna kapelica, ki jo je sezidal neki neomoženi stric iz Kreda št. 35. Sedanjo podobo in velikost pa je cerkev dobila po večkratnih popravilanjih.¹¹ Vsekakor je vprašljivo, koliko je bil donator premožen. Od tega je odvisna tudi prvotna velikost, možno pa je, da je vsakdanji kruh služil kot ribič ali drvar. Lahko da se je v hudi stiski ali nesreči zaobljubil in zgradil skromno kapelico, iz katere je zrasla majhna cerkvica, ki pa je gotovo stala že v 15. stoletju, takrat je bila namreč posvečena že tudi cerkev sv. Hilarija v bližini (1486).

Cerkev je bila zgolj podružna, oskrboval jo je, kot tudi druge podružne cerkve, župnik iz Kobarida. Oddaljenost je zato povzročala probleme, zaradi katerih so se verniki pritoževali ob vizitacijah. Trdili so, da župnik redkokdaj prihaja k njim, skoraj nikdar drugače, kot samo na pobiranje bere in računov. Podobne pritožbe so imeli tudi verniki v Sedlu, kjer je sicer bil nastanjen kaplan, zelo pa so pogrešali (Borjana) tudi sveto olje za bolnike.¹²

Verniki so probleme z oskrbo poskušali reševati tudi na lastno pest. Poleg rednih duhovnikov je še v 18. st. obstajalo polno takšnih, ki so smeli le mašo brati, niso pa smeli deliti zakramentov, razen v sili. Taki mašniki so hodili okoli po vaseh, kjer so stale cerkvice, in nagovarjali ljudi, naj jim dajo za maše, ker da oni ne zahtevajo toliko kot redni duhovniki. Ti potujoči mašniki naj bi bili zelo neomikani (niso znali drugega

kot samo mašo brati) in naj bi s svojim nespodobnim obnašanjem pohujševali ljudi, poleg tega pa so jih včasih slepili tudi z blagoslovljenimi podobami, čudodelnimi molitvami, zagovarjanji ipd. Tolminski dekan Bonež je te mašnike opisal 2. septembra 1786. Imenoval jih je "schwaermende Priester" (klateče se mašnike), ki da ne delajo drugega, kot da se po vaseh potikajo in ljudi za prošnje in maše nadlegujejo, z mašami kupčujejo in včasih celo za 20 soldov maše berejo. Kljub vsem prizadevanjem dekana Boneža so kmetje iz Starega sela, Kreda in Potočkov vabili beneške mašnike, da so jim opravljali božjo službo. Zato je l. 1786 goriški škof ukazal Bonežu, naj za vedno odpravi to razvado in naj skrbi, da bodo ti kraji dobivali verski poduk od rednih duhovnikov.¹³

Roparji

Že v 10. stoletju je prek Čedadada potekala živahna trgovina med srednjo Evropo in severnoitalijansko nižino. Kronikalni vir iz tistega časa, "Honoranciae civitatis Papae", je mesto omenjal med desetimi vstopi v Italijo.¹⁴ Izhodišče obeh cest, ki sta povezovali južnonemške dežele z Italijo, je bilo v Beljaku. V Trbižu se je cesta razcepila na tabeljsko smer (Tablja, Pontebba), ki je nato sledila toku Bele in Tilmenta, ter na cesto, ki jo srednjeveški viri imenujejo bovško (strata Plecii, strata de Plez), zgodovinarji pa včasih predelsko ali tudi podboneško; krenila je iz Trbiža na Rajbelj in prek prelaza Predel (1156 m) dosegla dolino Soče. Od Bovca se je nadaljevala do Kobarida, kjer se je obrnila na zahod, se pri Robiču pridružila Nadiži in tekla ob njej do Čedadada.

Po dolini je potovalo veliko trgovcev in drugih ljudi, ki so s svojimi polnimi mošnjami priklicali v dolino tudi nepridiprave, ki so se ukvarjali z zelo starim poklicem. Soteska, obdana s strmimi bregovi, poraščenimi z gozdom, je bila kot nalašč za skrivanje roparskih tolpe, po njej pa so operirali tudi "roparski vitezi". Med roparji so se našli tudi takšni, ki jih je ljudstvo ohranilo v lepem spominu. To pa zato, ker so bili kot nekakšni polovični Robini Hoodi; ropali so bogate, niso pa dajali revnim.

⁹ Darja Skrt, *Tolminske povedke ali slike nekega časa, Etnološki glasnik* 1994, 1-2, str. 37.

¹⁰ *Zgodovina Slovencev, Ljubljana* 1979, str. 116; *Damijan Ovsec, Slovanska mitologija in verovanje, Ljubljana* 1991, str. 219-221; A. T. Linhart, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, Ljubljana* 1981, str. 249.

¹¹ LMC, str. 2.

¹² Isto.

¹³ Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega, Gorica* 1892 (odslej ZT), str. 167.

¹⁴ J. Šumrada, *O popravilu bovške ceste na prelomu iz 14. v 15. st., ZČ* 41, 1987, str. 313.

V Breginju se je ohranila povedka o roparjih Panjutih.¹⁵ Domačinom niso storili nič hudega, saj niso ropali ubogih kmetov, ampak so hodili na Laško ropat bogate grofe in drugo gospodo. Nekoč so jih na nekem mostu (na Teru ali Padu) zajeli grofovi hlapci in jih vrgli v ječo.

Povedka nam lepo prikaže dve stvari. Prva je širok delokrog te roparske skupine (vsaj do Tera, če ne že do Pada). Druga stvar pa je presenetljivo dobro poznavanje severne Italije, če ni bil Pad v povedko dodan v novejšem času.

Roparji so strašili tudi ob Soči. Po njih ("ladri", it. tatovi) naj bi po ljudskem izročilu dobila ime vas Ladra. Ti razbojniki, ki naj bi živeli v velikih skalah (Laborji), so ropali trgovce, ki so na konjih prenašali svoje blago na poti od morja. Zato so jih ljudje zmerjali "ladri", ime se je oprijelo cele vasi in se ohranilo do dandanes.¹⁶

Razbojniki naj bi imeli prste vmes tudi pri nastanku cerkve sv. Antona nad Kobaridom.¹⁷ Če namreč oni ne bi napadli Kotlarja, temu ne bi prišel na pomoč menih, ki je bil sam sv. Anton, Kotlar se ne bi zaobljubil, da zgradi cerkev in cerkve ne bi bilo.

Prav tako naj bi s pomočjo skritega naropane ga denarja skesanca pod vislicami zgradili bovško cerkev. Takšnih zgodb je ohranjenih veliko, kradli naj bi celo seno, in to s pomočjo coprnije. V gorah se je skrivalo veliko zločincev in beguncev z vseh strani, ki so se preživljali s poslom, ki so ga obvladali že prej, ali pa so bili k njemu prisiljeni.

Še nevarnejši so bili "Erazmi Predjamski". Ti roparski vitezi so s svojih gradov prežali na popotnike. Ironija je hotela, da so gradovi, ki so bili sezidani prav za varovanje ceste, v 14. st. postali najhujša roparska gnezda. Posebej so se pri tem "odlikovali" gospodje Villalta, ki so med leti 1298-1305 tako strašno gospodarili po podbo-neški cesti, da si ni nihče več upal potovati po njej. Trgovci so rajši izbrali varnejšo pontabeljsko cesto. Da bi zavaroval promet, je patriarh svojim podložnikom ukazal te gradove razde-jati.¹⁸

Slednjič je moral patriarh Rajmund roparske vi-teze, posebno Villalte, kaznovati s smrtno kazni-jo. Znani roparji so bili tudi čedajski mesarji, na-vajeni na opravljanje posla z nožem. Posel je bil skoraj pol uraden, saj so nekateri pajdaši sklepali pogodbe o sodelovanju tudi pri javnem notarju v Čedadu, in to v frančiškanskem samostanu ter z "moralno pomočjo" visokovplivnih oseb.¹⁹

V boj s temi razbojniki je bilo vključeno celotno prebivalstvo ob cesti. Beneški Slovenci so na podlagi zaslug za čuvanje ceste in kasneje tudi va-rovanja meje pridobili posebne pravice.²⁰ Mogo-če so pred tem imeli podobne pravice tudi prebi-valci vzdolž celotne ceste do Predela, saj so po-dobne naloge opravljali že v prazgodovini.²¹

Poleg roparjev so bili nevarni tudi tihotapci, ki včasih niso izbirali sredstev, še posebej ne, ko je bilo treba udariti po tistih, ki so jih preganjali. Običajnim zlikovcem so se v času vojne med ce-sarjem Maksimilijanom I. in Benečani pridružili še klateški brezposelni vojaki, ki so trgovcem in obrtnikom onemogočali varno potovanje in tr-govanje.²²

Ljudski lov, divji in dovoljeni

Tlačan divjadi ni smel loviti. Svojo lovsko strast je lahko sprostil le kot divji lovec. Od nek-daj pa je bil na Slovenskem v veljavi lov, ki ga je gospoda prepuščala kmetom. Zgodovinski viri poročajo že od srede 13. st. o lovu na polhe. Se-veda je moral za ta lov gosposki, ki je bila lastni-ca gozda odrajtati določeno davščino. Med "izrazito poljšja območja" sta spadali tudi tolmin-sko in kobariško območje.²³

Načini ljudskega lova so se razvijali v zvezi z divjim lovom in z lovom, ki je bil dovoljen pod-ložnikom. Najobičajnejša orodja ljudskega lova so bile pasti in zanke. Medvede so lovili v jam-ske pasti, ki so jih v Trenti imenovali skopce. V jame so lovili tudi volkove.²⁴

¹⁵ ZB, str. 208-209.

¹⁶ ZB, str. 158.

¹⁷ ZB, str. 155.

¹⁸ ZT, str. 69.

¹⁹ ZT, str. 70.

²⁰ Jožko Ošnjak, *Pod Matajurjem, Ljubljana 1970*, str. 13.

²¹ P. S. Leitch, *Studi di storia Friulana, Udine 1955*, str. 308-309.

²² V. Simoniti, *Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju, Kronika, 1980*, št. 2, str. 95.

²³ Niko Kureš, *Praznično leto Slovencev, II. del, Ljubljana 1989 (odslej PLS 2)*, str. 79.

²⁴ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgo-dovina agrarnih panog I, SAZU, Ljubljana 1970 (odslej GDZS I.)*, str. 478.

Največ oblik ljudskega lova se je razvilo pri lovu na polhe. Eden izmed načinov lova na polhe je bil, da so jih pregnali iz dupline s kadečo se gobo. Dim jih je omamil in tako so postali lahek plen polharja. Lovili so jih tudi v sodce. Pozimi so zakopali sodce, ki so imeli odprtino in vabo, v zemljo. Sodci so bili naznotraj obiti z žebli, tako da polhi niso mogli več ven. Polhe so lovili tudi na preproste pasti, ki so jih postavljali na drevesa. Pasti so bile sestavljene iz loka in leske, tetive in lanene vrvice; nanje se je pritrdila vaba. Polharji so splezali na drevo in tolkli po njem, da so se polhi splašili in ujeli v past. Kasneje so pričeli izdelovati pasti, imenovane polšje skrinjice, samojstre, polhovne ali polhovne škatle. V njih je bila vaba – lešnik ali suha hruška. Ko je polh zagrabil za vabo, se je sprožila vzmet, ki je past zaprla.²⁵

Lov na polhe so morali podložniki prijaviti zemljiškemu gospodstvu, ki jim je dalo polšine. Za pravico polšjega lova so dajali gospodstvu določeno število polhov ali pa denarno odškodnino.²⁶

Polhov oziroma njihovih jam ni zanemarjala niti velika gospoda. Celo pretendentov za habsburško posest v svojih dokumentih o potrditvi posesti ni bilo sram omenjati teh majhnih živalic. Štirje sinovi Amalrika z Iga so ljubljanskemu meščanu Porgerju prodali svoj gozd (l. 1309) z vsem pripadajočim, med drugim s pašo, lovom s pticami, jamami za polhe in drugim. Grof Friderik Ortenburški je 20. maja 1406 v Kočevju izdal gozdni red za svoja gospodstva glede gozdov, lova s pticami v njih, polšjimi jamami in drugimi gozdnimi pravicami. Grofa Friderik in Ulrik Celjska sta 8. septembra 1447 potrdila samostanu Pleterje posest, ki mu jo je ob ustanovitvi podaril grof Herman... Tudi gozd z vsemi polšjimi jamami, ki leže okoli gozda in jih je bilo okoli 40. Grof Friderik Celjski je moral l. 1450 razsoditi spor med Pleterjami in dvema plemičema zara-

di posesti in meja, med drugim zaradi gozda. Vse pravice, med drugim tudi polšje jame, je presodil, naj ostanejo tistemu, ki jih je na tem območju imel doslej.²⁷

Polhi so kljub svojemu videzu, ki je spominjal na miši, teknili tudi visokim cerkvenim dostojanstvenikom. Škof Pietro Carli je z užitek in precej naglo použil pečenega polha, ki so ga na poti od Tolmina do Grahovega ulovili njegovi služabniki.²⁸

Sicer pa so imeli pravico do lova na lastni račun kmetje le ponekod. Kmetje iz Studorja in Srednje vasi v Bohinju so lahko lovili gamse v gorovju, ko so stražili deželno mejo, vse do konca 15. st., ko so bile te pravice odpravljene. Nekateri župani na Goriškem so imeli pravico do lova zajcev, s katerimi so postregli ob pojezdah. Lovsko pravico so imeli tudi nekateri kosezi. Zemljiška gospodstva so v nekaterih primerih dopuščala podložnikom lov na malo divjad, zveri²⁹ in ptiče. Po tolminskem urbarju so podložniki v vaseh Idrsko, Volče in Čiginj o božiču dajali po 14 denaričev za jerebice in kljunače.³⁰

Na koncu poglavja bi rad dodal še zanimiv način lova z Ljubljanskega barja, namreč kako so vrli Barjani lovili cipe. Razpostavili so kole, jih opremili z rezami in privezali 5-6 ptičev vabivcev. Ko so se cipe približale, so potegnili za vrvi, da so vabivci sfrfotali in privabili cipe na li-manice.³¹

Lipan za gurmanskega tajnika

Poleg lova je jedilnik dopolnjeval tudi ribolov. Kmetje so lovili divje živali v gozdu za svojega gospoda, z njegovim dovoljenjem ob določenem plačilu tudi zase, toda največ plena je končalo v loncih ali nad ognjem skrivaj. Podobno je

²⁵ GDZS I., str. 479.

²⁶ GDZS I., str. 488. Urbarja za Senožeče 1460 in Vipavo 1499 (župa Sanabor in Črni vrh nad Idrijo) navažata, da dajejo v letu, ko obrodi žir, tisti, ki imajo polšine, oskrbniku po 12 polhov ali 12 soldov. Po urbarju gospodstva Kozje in Pilštanj 1588 so morali podložniki prijaviti polšine vsaki dve leti, sicer jtm jih je gospodstvo lahko odvzelo. V letu, ko je obrodi žir, so dajali poleg tega še 12 polhov ali 12 črnili denaričev. Za spore glede lova na polhe je za podložnike na območju kostanjeviškega in pleterskega gospodstva od 16. – 18. st. delovalo celo posebno sodišče, polšja pravda.

²⁷ B. Otorepec, *Izbrano gradivo za zgodovino gozdarstva na Slovenskem v srednjem veku, Ljubljana 1995*, št. 30, 52, 64, 65.

²⁸ A. Ličen, *Santoninova potopis po Gorenjski in južni Koroški pred 500 leti, Mohorjevo koledar, 1986, Celje 1985*, str. 78.

²⁹ Urbar gospodstva Prem 1574 navažata, da je smel vsak podložnik loviti volkove in lisice, a gosposki je moral prinesiti krzno ali kožo; za to je dobil odškodnino.

³⁰ GDZS I., str. 487.

³¹ GDZS I., str. 479. Cipe (Antlius), rod škrjancem podobnih ptičev pevcev, večinoma selivke, gnezdi jo na tleh. Poznamo drevesno cipo, malo ali travniško, rjavo idr. (Leksikon CZ, Ljubljana 1973.)

bilo z ribolovom. Ribiči v Kredu so omenjeni že v listini iz l. 1323.³²

V Nadiži pa niso lovili samo rib, ampak tudi jegulje. Lovili so jih "na roke" ali pa so pri lovu uporabljali mrežo stožčaste oblike (v Beneški Sloveniji imenovana cogol ali cogoi). Te mreže so nastavili zvečer in jih zjutraj potegnili iz vode. Jegulje (ben. uguorji) so izginile iz Nadiže v zadnjih desetletjih zaradi onesnaževanja.³³

Paolo Santonino se je l. 1486 navduševal nad lipanom iz Nadiže, težkim približno dva funta.³⁴ Resnici na ljubo je treba priznati, da je bil ta gospod kar malo mahnjen na hrano, še posebej na ribe in je zato malo pretiraval. Če pa gledamo nanj kot na velikega gurmana in poznavalca kulinarike, pa lahko rečemo, da je že znal pravilno oceniti težo ribe. Sklepamo torej lahko, da so včasih v Nadiži plavale izredno lepe ribe, lipani in soške postrvi, poleg njih pa še klenci in mrene. Veliko ribjega zaroda je bilo tudi v potokih, ki so se stekali v Nadižo.

Ribe iz vode torej "na črno" ni bilo težko potegniti, žal pa ne vemo, kakšna je bila "članarina tapravih ribičev", ker o tem nimamo nobenih podatkov. Mogoče je bilo podobno kot na Koroškem, vendar tudi v tem primeru ni omenjena količina. Ribič, ki je lovil v Blaškem jezeru, je sredi 13. st. moral štirikrat na leto pripeljati ribe v samostan Možac, od menihov pa je dobil sol.³⁵

Še večja škoda pa je, da tudi ni nobenih podatkov o kaznih za divji ribolov. V uteho nekaterim sodobnim "vidram" lahko zapišem le, da v Vilfanovi Pravni zgodovini krivolov ni bil uvrščen med kazni, ki bi stale glave. Storilca so le oglobili.

Dežja ni

Vsi ljudje, ne samo kmetje, so se bali suše, ki je lahko uničila pridelek in povzročila lakoto v deželi. Še v današnjih časopisih lahko beremo o popolnoma uničenih letinah.

Nekdaj so vse nerazumljive pojave povezali z nadnaravnimi bitji in se k njim zatekali v sili. S prihodom krščanstva jih je nadomestila sv. Trojica s svetniki. Ker naj bi ga Gejdi vrgli v Nadižo, je priprošnjik za dež postal tudi sv. Hilarij, med domačini bolj poznan kot sv. Volar oziroma sv. Jelar. Na slovensko ozemlje se je od zgodnjih oglejskih mučencev razširil le kult sv. Mohorja in Fortunata ter sv. Kancijana in tovarišev, sv. Hilarij pa je malo znan, zunaj Furlanije obstajata le cerkvi v Gorici in pri Kredu.³⁶ Zato so mu tudi v slovenski izdaji knjige Godovni svetniki in zavetniki posvetili le kosček prostora, čeprav bi ga lahko imeli za "skoraj svojega" (veliko prostora so zasedli nemški svetniki). V Ogleju je manjša cerkev sv. Hilarija stala že konec četrtega stoletja ali v začetku petega.³⁷

Po izročilu je denar za zidavo cerkvice na nekdanji utrjeni planoti nad Nadižo prispevala hiša št. 41 iz Robiča, zidarji pa so prišli iz Brezij v Beneški Sloveniji.³⁸ Cerkevica je skozi čas spreminjala svojo podobo, možno pa je, da je bilo okrog cerkve tudi srednjeveško grobišče.³⁹

Ljudje v stiski so že zelo zgodaj zahajali k tej cerkvi in prosili svetnika za dež, čeprav se cerkev prvič omenja šele v 15. stoletju. Leta 1486 je prečistiti gospod Pietro Carli, škof iz Caorle, opravljal vizitacijski pregled po Tolminski, Kranjski in Koroški. Škof je s spremstvom odpotoval iz Čedadu dopoldne 26. avgusta in še istega dne prispel v Kred, kjer je prenočil. Naslednji dan je posvetil cerkev sv. Hilarija, po končanem obredu pa je kosil kar pri cerkvi. Pri tem kosilu je prišlo na vrsto več obrokov, med njimi tudi svinjska pečenka.⁴⁰ Po kosilu je mnoge birmal in se proti večeru vrnil v Kred, kjer so škofu in njegovemu spremstvu pripravili skromno večerjo iz ostankov kosila. Škofa je spremljal kancler oglejskega patriarha Paolo Santonino, ki je to potovanje opisal v popotnem dnevniku. Zanj se je potovanje začelo slabo. Celo noč je prebil brez spanja na slamnjači, skupaj z bolhami. Naslednje jutro je bilo mrzlo in megleno, padla je predčasna slana...⁴¹

³² M. Kos, *Urbarji Slovenskega Primorja II*, Ljubljana 1954, str. 44-45.

³³ B. Zuannella, *Slovenski pritmiki v občini sv. Lenart*, Dom 1990, št. 18, str. 3.

³⁴ A. Ličen, *Santoninova potopis...*, str. 78.

³⁵ *Gradiivo V.*, št. 704. (Dohodki samostana v Možacu po Koroškem.)

³⁶ J. Hoefler, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*, Ljubljana 1986, str. 46.

³⁷ R. Bratož, *Vpliv...*, str. 6.

³⁸ LMC, str. 2.

³⁹ Izpisek iz "Varstvo spomenikov XVII-IX", str. 96.

⁴⁰ LMC. Tu se ne omenja svinjska pečenka, pač pa pečeni piščanec.

⁴¹ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, prevedel Primož Simoniti, Celovec, Dunaj, Ljubljana 1991, str. 39.

Paolo na tej poti ni imel težav z malimi podnajemniki samo v Kredu. Noč brez spanja je prebil tudi v samostanu Podklošter v bližini Beljaka. Bolhe in stenice so nanj navalile v brezštevilni vojski, s katero se je moral neprestano bojevati, dokler ni slednjič premagan in izčrpan zjutraj vstal in preklinjal opata ter njegove nadležne živali. V Štebnu pri Maloščah sta morala Paolo in čast. gospod Jurij Lebecher, arhidiakon za Koroško, zaradi pomanjkanja prostora skupaj spati na preozki postelji, povita tako rekoč drug v drugega, niti trenutka spanja pa jima niso privoščile bolhe, popolnoma sestradane in shušane po daljšem postu... Oba sta zjutraj vstala žalostna in s težko glavo.⁴²

K tej cerkvi so romale procesije od blizu in daleč. Cerkev je imela zelo velik pomen za Beneške Slovence, saj so ti ob obnovi in povečavi cerkve ter prizidavi zvonika ob zahodni steni prispevali veliko sredstev (l. 1895). Benečani so še do zadnje vojne romali k cerkvi, da bi s priprošnjami sv. Hilariju od Boga izprosili dež v času suše in zato peli v procesiji: "Buog an svet Uoler dajte daž!"⁴³ Svetnik ni nikoli skoparil z dežjem. Ohranilo se je izročilo, da so se romarji ponavadi vračali domov, premočeni do kosti. Verniki so verjeli tudi v čudežno moč studenca pod cerkvijo, ki naj bi bil zdravilen za oči. Žal je cerkev z opuščanjem romarske funkcije pričela propadati. Zadnja maša pred obnovo cerkve je bila 16. avgusta 1942, isti zvonček se je oglasil in vabil k maši vernike spet leta 1987.⁴⁴

Ljudje so se k svetniku obračali tudi v drugih težavah. Nekoč je šel soldat iz Kota v temi iz vojske domov. Nad Kredom je "zamerkal, da gre en črn maček za njim". Tega ni mogel prenašati in je s sabljo presekala mačka.

Jejžes Marija! Iz enega sta "ratala" dva mačka, iz teh dveh štirje in tako naprej - zmeraj več jih je bilo!

Soldat se je v strahu obrnil k svetemu Ilarju:

"O sveti Ilar, pomagaj mi ti!"

Sveti Ilar se ga je usmilil in mu del:

"S sabljo naredi križ nazaj, pa boš rešen!"

Ubogal ga je in še tisti večer srečno prišel domov.⁴⁵

Ohranile so se tudi navade za priklic dežja, ki verjetno izvirajo še iz poganskih časov. Milko Matičetov omenja nevsakdanjo, izjemno šego. Ob hudi suši (menda poleti 1895) so v Podbeli naredili "ogenj na vodi". Ko niso pomagale ne molitve ne romanja, so po nasvetu stare žene porinili v tolmun skoraj usahle Nadiže stara lesena vrata in na njih prižgan ogenj.⁴⁶ Ali gre tu za staro navado, ohranjeno v stoletjih, ki pa se je spominjala le še starka, je težko ugotoviti. Šego so lahko spoznali tudi drugod, saj je poznana tudi v Prekmurju, kjer so dekleta zakurila ogenj v košari in jo spustila po Muri. Etnologi menijo, da to obredje sega v poganske čase, namenjeno pa naj bi bilo pomiritvi nekega "vodnega božanstva".⁴⁷ V Prekmurju je bilo devišstvo ob tem obrednem ravnanju obvezno.⁴⁸

Najbolj nenavaden način klicanja dežja izhaja iz bližnje Rezije. Ko so Rezijani rabili visoko vodo, da so lahko plavili drva po Solbici, so iz groba izkopali človeško lobanjo in jo prinesli na kraj, kjer naj bi začeli les spuščati v vodo. Pred lobanjo so se "spoštljivo ustavljali in izgovarjali priprošnje besede". Ko so bili uslišani in je voda narasla, so lobanjo odnesli h grobu, iz katerega so jo vzeli, in jo spet zagreblili.⁴⁹ Običaj je očitno poganskega izvora in izhaja iz verovanja v duhove prednikov.

Svetnik ni hotel uslišati ljudi, če se niso ravnali po božjih postavah. Še v 20. stoletju, 15. junija 1919, je župnik pri maši oznanil zbranim veseljakom: "Molitev za dež bo še naprej, če pa ne bo konec ponočevanja, ne bom imel izvenrednih pobožnosti. Razvedrilo, poštena zabava je dovoljena, potrebna. Če pa kdo cele noči pijančuje, in potem gre še le zjutraj spat ves skrokan, to ni več razvedrilo, - ampak uničevanje samega sebe."⁵⁰

⁴² Prav tam, str. 83-85.

⁴³ Emil Cencič, *Sv. Hilarij in Tacijan*, Dom 1985, št. 2, str. 6.

⁴⁴ Stanko Uršič, *Obnovljena cerkvena sv. Volarja pri Kredu*, Dom 1987, št. 15, str. 5.

⁴⁵ ZB, str. 200. Treba je tudi omeniti, da je ljudsko domišljijo vedno buril tudi skriti zakopani zaklad v tej cerkvi.

⁴⁶ Milko Matičetov, *Duhovna kultura v gornjem Posočju*, Tolminski zbornik 1975, Nova Gorica 1975 (odslej TZ), str. 183.

⁴⁷ M. Gavazzi, *Klicanje dežja z ognjem na vodi*, *Traditiones* 14/1985, Ljubljana 1985, str. 169 - 170.

⁴⁸ Če bi se pa le dogodilo, da katera od deklet ne bi bila več devica, bi to zanj pomenilo usodno nevarnost. Če bi taka predrznica kdaj šla v čoln, bi se čoln potopil in ona bi utonila (maščevanje užaljenega vodnega božanstva). Tej usodi pa lahko uide, če pred vstopom v čoln vrže v valove kos kruha.

⁴⁹ N. Kuret, *PLS1.*, str. 523.

⁵⁰ ŽA Kred, *Oznanila v cerkvi sv. Nikolaja v Kredu*, od 4. . 919 do 29/8 - 1926., sub dato.

Naravne nesreče

Lesena bivališča so bila sorazmerno varna pred potresi, bolj pa so bili nevarni plazovi, ki so lahko pod seboj pokopali vasi. Temu se je pridružil še strah pred božjo kaznijo. Tako je nastala pripovedka o Molidi, zasuti vasi pod Matajurjem.⁵¹ V vasi so živeli premožni ljudje, siti in preobjedeni vsega, še najbolj kruha. Z njim so matere brisale otroške ritke. Kljub temu pa za berače in reveže niso imeli usmiljenega srca. Zato jih je doletela "božja kazen". Sesul se je iz Matajurja moleči del skalnatega roba in vas je izginila za vedno.

Strah ljudi pred tem hudim, njim neznanim pojavom, ki so si ga ponekod razlagali kot premik repa ribe Faronike, je skoval to zgodbo. Skalovje nad Molido in "prstaren" zrušeno skalovje v podnožju hriba jih je vsak dan opominjalo. Molida, ki se nahaja vzhodno od Robiča, je v resnici ostanek mogočnega podora, ki se je utrgal po umiku ledenika z Molidnika na pobočju Matajurja.⁵²

Huda ura

Hude ure se je človek, odkar se je začel ukvarjati s poljedelstvom najbolj bal. V trenutku mu je lahko uničila trud dolgih mesecev in ga izpostavila lakoti. Ko je bila nevihta že blizu, so jo skušali pregnati s čarovnimi, magičnimi sredstvi.⁵³

Bolj kot strele in groma so se kmetje bali toče. Ker si niso znali razložiti, od kod toča, je prevladalo mnenje, da znajo točo delati dijaki iz črne šole, duhovniki in coprnice. Točo nad Borjano so sejale coprnice, ki so priletele celo s Hrvaškega.⁵⁴

Po toči so celo duhovniki jeznim kmetom le težko dokazali svojo nedolžnost. Še l. 1900 je moral neki "gospod nunec" iz Brd v cerkvi na prižnici javno in glasno izjaviti, da toče ni naredil on. Ali so mu kmetje verjeli, ni gotovo.⁵⁵

Duhovniki so, če so le hoteli opravljati za to potrebne molitve, toči tudi branili priti v njihovo župnijo. Jezni Volčani so zato hoteli iz fare izgnati župnika Matka (l. 1728), ker je toča vse pobila, medtem ko se je on zabaval s svojo mladostno prikupno kuharico, namesto da bi šel v cerkev molit in odganjat nevihto, kakor delajo drugi duhovniki.⁵⁶

Preprosti ljudje so naravno dejstvo, da zračni tresljaji vplivajo na oblake, spoznali že zdavnaj pred dognanji učenih fizikov, čeprav tega še niso znali razložiti. Izobraženci, goreči nasprotniki "praznoverja" so konec prejšnjega stoletja rohnili proti mežnarjem, ki so hodili zvonit ob hudi uri. Da to ni prazna vera, so začeli priznavati šele na začetku 20. stoletja.⁵⁷

Po zemlji so včasih tudi hudiči hodili

Da, da, v starih časih je bilo tudi tega več kot danes, ali pa so bili tudi zlodji bolj pošteni kot danes, ko se skrivajo za različnimi maskami. Na vsak način, naši predniki so imeli veliko opraviti s hudičem, pri tem pa je zanimivo, da je bil peklenšček ta, ki je vedno potegnil krajši konec. Te povedke je težko uvrstiti v določeno časovno obdobje, edini dogodek, pri katerem je imel hudič prste vmes in ga lahko datiramo, je izgradnja Hudičevega mostu v Čedadu. Zato sem se odločil, da celotno poglavje postavim v ta čas. Verjetno je tudi samemu hudiču, za par stoletij gor ali dol, popolnoma vseeno; vse v zvezi s hudičem gre lahko zato kar mirne duše tja.

⁵¹ LMC, str. 3.

⁵² Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1995, geslo Robič.

⁵³ PLS 1, str. 487. Med vsemi se mi je zdel najzanimivejši običaj s Koprškega (Truške). Moški je stopil pred lišo, iztegnil meznec, kazalec in palec, likrati skrčil sredinec in prstanec ter kazal proti nebu roge.

⁵⁴ ZB, str. 114. Povedka je najbrž mlajšega nastanka, verjetno s konca 19. ali začetka 20. stoletja. Prislutimo ji. Svoje cafte so s Kota hodili golcat dol na Hrvaško. Enkrat so po delu trudni šli v eno oštarijo in tam je bila ena ženska, ena kelnerca. Vprašala ji je, odkod so. Možje so ji rekli, da ona ne pozna njili domače kraje, a so ji vseglili povedali, da so z Borjane. Ona je dela: "Vse gor okrog poznani. Vi ste s tistega kraja, kjer je dosti kakocev, posebno gor po Breškonovem in Gorjupo-

vem. Tam smo me enkrat letele čez in smo ludo uro nosile. En mož iz vasi je vrgel nož gor v nas. Tisti nož se ni je ravno v metlo zaptčil, tako, da sem ga prinesla domov."

Pokazala jim je nož in eden od mož je spoznal, da je to njegov nož. Tako so tudi spoznali, da je kelnerca coprnica.

⁵⁵ PLS 1, str. 491. Stare ženičke so vedele: če je toča od Boga, ni večja od pšeničnega zrna, če je pa duhovniška, je debela.

⁵⁶ M. Matičetov, Duhovna kultura v gornjem Posočju, TZ, str. 180.

⁵⁷ PLS 1, str. 493.

Sam hudič se je sredi 15. st. pojavil tudi v Čedadu, kjer je meščanom zgradil kamniti most čez Nadižo. Peklenšček se je trudil, toda ostal je brez plačila, most pa je še danes poimenovan po njem. Most čez Nadižo, zgrajen sredi 15. stoletja (1442-1452), je bil namreč po preboju soške fronte pri Kobaridu (1917) porušen, toda kmalu obnovljen v izvirni obliki.⁵⁸

Pred 15. stoletjem pa je vodil čez Nadižo drugačen most. Njegova upodobitev se nam je ohranila na mestnem pečatu Čedada iz prve polovice 14. stoletja. Na pečatu je upodobljeno mesto s šestimi stolpi, onkraj "vražjega mostu", od katerega je vidnih pet obokov, pa stoji še sedmi stolp. Na pečatu s konca 14. st. (1396), ki se je verjetno uporabljal do l. 1430 (takrat naj bi bil izgubljen), pa je bil most čez Nadižo upodobljen s štirimi loki.⁵⁹

Hudiču pa je bilo popolnoma vseeno, kaj je veliko mesto in kaj vas, zato se je pojavil tudi v Breginju. Ljudje v Breginju so hoteli sezidati mlin. Dolgo in dolgo so se mučili, a ga niso mogli dokončati.

Pridružil se jim je sam zlodej in obljubil, da bo "maln" sezidal čez noč, še preden začnejo petelini peti, za plačilo pa je zahteval dušo človeka, ki bo prvi prestopil prag mlina. Res je pričel pridno delati in delal je celo noč. Ko se je bližalo jutro, je tudi zlodej zaključeval svoje delo. Ljudje so se prestrašili, saj je imel zlodej že skoraj vse dokončano, vdeti je moral le še klopotec, ki poganja "sirk" na kamne. Takrat so ljudje zbudili peteline, ki so začeli kikirikati. Zlodej je videl, da so ga ljudje okrog prinesli, in odletel je tja, od koder je prišel. Breginjci pa so bili veseli, da imajo "maln" in da so lahko "sirk" doma mleli.⁶⁰

Bejž hudiču v riti!

Bartholomeus Anglicus je sredi 13. stoletja opisal Karantanijo,⁶¹ h kateri je prišteval Koroš-

ko, Štajersko, Kranjsko in Primorsko. Oglejmo si, kakšen vtis je ta minorit dobil o slovenski pokrajini in ljudeh.

"... Na mnogih krajih je rodovitna zemlja ter bogata divjačine, goveje živine in konj. Ljudstvo je bojevito in hrabro ter zavarovano z mesti in gradovi. Zemlja je zaradi bližine Alp, kjer pogostoma sneži in dežuje, mrzla. Zaradi mrzlih voda, nastalih iz skopnelega snega, je baje v gorah mnogo golšavih. Tu je veliko medvedov, divjih volov in drugih posebnih gozdnih zveri. Tu so tudi užitni polhi, katere jedo, čeprav se zdi, da so iz mišjega rodu, kajti njih meso je tečno in mastno."

Celotna Tolminska je bila v srednjem veku še zelo redko naseljena. Pred vojno proti Benečanom (1287) je patriarh Rajmund iz vojaških namenov ukazal opraviti popis prebivalstva.⁶² Furlanski parlament je celotno patriarhovo državo l. 1328 razdelil na desetnije. Na Tolminskem je bilo 82 desetnij,⁶³ to se pravi 5000 do 6000 prebivalcev.⁶⁴

Čedajski notar Marcantonio Nicoletti je v zadnjih letih svojega življenja († 1596) napisal poročilo o Slovencih na Tolminskem. To je bilo, po njegovem, preprosto, pobožno in poslušno ljudstvo, ki pa je veliko dalo na svojo čast. Ljudje so le stežka odpustili tistemu, ki jih je užalil. Trdno so se držali svojih navad, oblačili so se vedno enako in živeli od živinoreje. Premožnejši med njimi so bili skopi in z malim zadovoljni. Hčeram so za doto dajali po nekoliko glav živine in največ še liro grošev, toda k temu je nevesta dodala še polno darov svojih sorodnikov in svatov. Te darove so dajali na veliko pogačo, ki je stala

to pismo. Leta 1230 je bil poklican v Devín ob Labi za učitelja Svetega pisma. Najbrž je bil po rodu Anglež. Ok. l. 1240 je spisal neke vrste enciklopedijo, ki je obsegala 19 knjig. V 15. knjigi, ki ima naslov "De provinciis", je opisal razne evropske dežele. Zadevno snov je deloma povzel iz drugih spisov, deloma pa je zapisal to, kar je sam videl ali pa so mu drugi povedali.

⁶² Patriarh Rajmund je l. 1286 odredil splošno mobilizacijo svojih podložnikov, ki je zajela moške od osemnajstega do šestdesetega leta starosti. Po trgih je zahteval vsakega šestega, po vaseh pa vsakega desetega moškega. (MB, str. 263).

⁶³ ZT, str. 78.

⁶⁴ TZ, str. 429. Na ozemlju občine Tolmin (sedanje občine Bovec, Kobarid in Tolmin) je bilo l. 1869 32000 preb., l. 1961 23500 in l. 1971 21930. Rutar pravi za število preb. v 14. st.: "Izvestno še jako malo." (V 19. st. je spadala k Tolminskemu tudi sedanja občina Cerkno.)

⁵⁸ *Civildale e i suoi dintorni, Friuli Venezia Giulia; Azienda regionale per la promozione turistica, Ufficio decentrato di Civildale in collaborazione con il Museo Archeologico Nazionale di Civildale del Friuli, f. 5. (Turistični vodič po mestu in okolici, str. 5.)*

⁵⁹ B. Otorepec, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 220.*

⁶⁰ ZB, str. 77. Sirk = narečno poimenovanje koruze.

⁶¹ *Gradivo V., št. 752. Bartholomeus Anglicus je bil minorit, ki je nekaj časa na vseučilišču v Parizu razlagal Sve-*

sredi mize, in zelo glasno so hvalili tega, ki je največ dal. Bili pa so zelo "babjeverni". Zato so se svatje vračali iz cerkve na ženinov dom po nenavadnih poteh, ponavadi kar počez čez polje, med potjo kričali na ves glas in z golim mečem po zraku sekali, da bi prestrašili zle duhove. Radi so prepevali, najrajši pesmi o Devici Mariji in svetnikih, o kralju Matjažu in drugih narodnih junakih.⁶⁵

Pisci 19. stoletja (Carlo Podrecca, Francesco Musoni) so trdili, da se je v vasi Črni vrh (Montefosca v B. Sloveniji) ohranil "najbolj čisti tip" prvotnih slovanskih naseljencev. Pri tem so Črni vrh opisovali kot "Črno Goro Slavije".⁶⁶ V vasi so živeli moške atletske postave, "s krvavo ardečimi očmi", z neostriženimi lasmi in redko brado, "ognjene farbe". Oblačili so samo volneno majico, odpeto na nedrih vsem vetrovom; okrog kosmatih reber sta se pozimi zaledenela voda in sneg. Obuti so bili v suknene "žeke" (copati, krejsko žok, podobni espadrilam), ženske pa, ampak ne vse, v neko vrsto volnenih dokolenk brez stopala.

Moški in ženske iz te vasi so nosili vse na ramah, namesto živine. Pogosto so na glavi iz doline na vrh strmega hriba znosili vse, kar so potrebovali za življenje, v času suše tudi vodo iz Nadiže. Njihova prehrana je bila skromna, zadovoljili so se z repo, zeljem in korenjem.

Skrivnost njihovih visokih postav s širokimi pleči in orjaško močjo ne izvira samo iz težkih pogojev življenja v hribih, ampak tudi iz podegovanih telesnih zasnov. Če je bilo pri hiši več bratov, se je skoraj vedno oženil samo eden, navadno je bil to tisti, ki je bil največji in najmočnejši. Takšni, kot so ti vaščani, naj bi bili naši predniki, ki so se "u starodaunih časih" bili z Langobardi in naselili hribovje do furlanske ravnine.⁶⁷

Kmetje so zlahka nasedali raznim vražam in drugim praznoverjem, pa kaj bi se čudili, saj takrat niti "boljši sloji družbe" v tem oziru niso bili nič boljši.

V drugi polovici 14. in v 15. st. so se po deželi klatili t. i. "potujoči šolarji", ki so prihajali v glavnem iz nemških dežel. Ti so ljudstvu prerokovali, coprali in ga učili raznoraznih vraž. Njihov posel ni bil težak, praznoverni ljudje so jim zlahka nasedli.⁶⁸

Ljudje so bili tudi prepričani v obstoj vampirjev in volkodlakov, česar tudi ne smemo obsojati, pomislimo samo, koliko zahodnega sveta je danes pod vplivom Hollywooda. Verjeli so, da se nekateri ljudje spreminjajo v volkove in nimajo miru v grobu, da ponoči vstajajo in sesajo kri živim ljudem. Bovčani so tako trdili za neko žensko, ki je umrla l. 1435. Brez vednosti duhovščine je razdraženo ljudstvo odkopalo njen grob, nato pa so s kolom prebodli njeno truplo, kar naj bi po ljudskem mnenju uničilo volkodlaka. Ko je za to zvedel duhovnik, je zadevo sporočil v Čedad in naddiakon je začel s preiskavo. Žal se o njej ni ohranilo nobeno sporočilo.⁶⁹

Da bi povzdignil pobožnost in pravne navade svojih podložnikov, si je prizadeval že patriarh Bertrand. Predvsem je hotel odpraviti takšne razvade in napake, kakršni sta kartanje in pijančevanje. Pravilno je ocenil, da je treba s takšno reformo začeti pri glavi, se pravi pri višjih slojih prebivalstva. S posebno postavo o načinu oblačenja je zato najprej omejil prevelik blišč pri bogatih. Nato se je lotil "navadnih ljudi", ki so se zbirali na sejmihi okrog cerkva, torej tudi na blagoslovljeni zemlji, kjer so pokopavali mrliča. Leta 1338 je ostro prepovedal vsakršno sklepanje kupčij na pokopališčih.⁷⁰

Ljudstvu pa so dajali slab zgled tudi njihovi dušni pastirji. Duhovščina je bila v 13. in 14. st. zelo pokvarjena. Večina duhovnikov se je vdajala igranju, gostovanju in pijančevanju. Patriarh Paganio je moral veliko svojih duhovnikov kaznovati zaradi konkubinata, dolgov, igranja (kockanja) itd... Ob vsakršnem poskusu od zgoraj, da bi to preprečili, so ti veseljaki vztrajno branili svoje pravice. Tako so l. 1444 furlanski duhovniki patriarhovega namestnika celo zatožili pri beneški vladi, ker jim je zapovedal, da morajo odstraniti ženske sluge...⁷¹

⁶⁵ ZT, str. 80.

⁶⁶ Črno goro je v Kraljevini Italiji "popularizirala" Jelena Petrovič, Italijani so lahko samo občudovali postavu svoje kraljice v družbi njenega kraljevskega moža.

⁶⁷ E. C., Zgodovina in življenje beneških vasi (8): Čena-vrh, Dom 1981, št. 6, 7.

⁶⁸ ZT, str. 65.

⁶⁹ ZT, str. 65.

⁷⁰ ZT, str. 66.

⁷¹ ZT, str. 66.

Torej se ne smemo čuditi dogodku iz l. 1358, ko je Čedajski kapitel poslal v Bovec naddiakona, da bi kaznoval tamkajšnjega vikarja, ker je ubil nekega drugega duhovnika.⁷²

Seveda vsi duhovniki niso bili pokvarjeni. Nekateri so tako lepo skrbeli za svoje ovčice, da so iznašli prav posebne načine, kako očistiti njihove duše.

Župniku Boratelliju iz Spodnje Idrije se je sredi 17. st. posrečilo z javnimi cerkvenimi kaznimi ustrahovati svoje grešne ovce. Privezoval jih je h križu ali k nagrobniku pred cerkvijo ali celo zaprl med mrtvaške kosti.⁷³ Povedka iz Logaršč pa govori o veliko boljšem starem župniku, ki je z domiselno pridigo svoje farane odvadil preklinjati.⁷⁴ Poglejmo si jo.

Pred leti je bil v eni župniji star župnik. Zelo je bil žalosten, ker so njegovi farani pogosto uporabljali kletvico "Bejž hudiču v rit!" Enkrat pa se domisli, kako jih bo tega odvadil.

Naslednjo nedeljo med pridigo jim pove, kaj se mu je sanjalo:

"Umrl sem. Najprej pridem v nebesa in povprašam po svojih faranih, a nobenega nikjer. Grem v vice, a tudi tu ni nobenega. Grem še v pekel in vprašam Luciferja, kje so moji farani. Ta pokliče debelega hudiča in mu privzdigne rep.

O groza!

Iz riti so gledali vsi moji farani!"

Kar je Bog zvezal, je človek lahko razvezal, a tudi plačal to neumnost. To nam dokazuje ohranjena ženitovanjska pogodba s konca 13. stoletja.⁷⁵

Listina je datirana v leto 1288. Ženin Oton iz Smasti se zavezuje nevestinemu varuhu, da bo plačal 5 mark novega oglejskega kova, če bi se nevesta Agata iz Tolmina ločila zaradi spora s sorodstvom bodočega moža ali če bi le-ta imel razmerje s kako drugo žensko.

Popolnoma razumljivo je, da se je žena lahko ločila od moža, če jo je le-ta varal. Nekoliko bolj čudno pa je, da so ji že samo spori z moževimi

sorodniki dovoljevali ločitev. Sicer pa je to le teoretično, v praksi je bila procedura ločitve (če je to Cerkev sploh dovolila) gotovo bolj zapletena.

Preprosto ljudstvo na podeželju je bilo veliko manj pokvarjeno kot kulturno civilizirano meščanstvo v velikih mestnih središčih. Primerjamo lahko legendi o sv. Hilariju. Po legendi, nastali v Oglelju, so svetnika bestialno mučili, ganilo jih je očitno šele takšno pretepanje, pri katerem so človeku izstopila čreva. "Krejski" Gejdi, ki bi lahko svetnika zmečkali kot črvička, tega niso storili.⁷⁶ Za navadne ljudi je bila že dovolj kruta kazen ta, da so ga vrgli v Nadižo. Sicer pa je tako tudi še danes.

"Gejdovska kazen" nam da slutiti še nekaj. Ljudje so se bali globoke vode, ker očitno niso znali plavati.

Turki na ledu

Zaprtoost med gorami in odmaknjenost od glavnih poti, sta rešili te kraje pred vdori Turkov. Turška kopita so prvič gazila po tolminski zemlji l. 1478.⁷⁷

Pripovedi o turškem divjanju so v ljudeh zbujele grozo, v bližini svojih domov (na Krasu in v Furlaniji) so lahko na lastne oči videli požgane hiše in polja, zato so verjetno razmišljali, kako bi si ob takšni nevarnosti pomagali.

O turškem napadu govori ljudska pripoved, da je bila na krejskem polju takšna bitka ali sekanje, da je bilo čez vse polje do kolena krvi.⁷⁸ To klanje se je dogajalo pozimi. Naši ljudje so obrnili Nadižo na polje, da je zamrznila in na to ledeno ravan so nagnali Turke. Ker so bili Turki v opankah, jim je drselo, naši pa so se z derezami na nogah lahko premikali in z vilami pobili dosti

⁷⁶ Obe legendi sta bili že opisani. Gejdom kljub velikosti nihče ne prepisuje krutega ravnjanja z ljudmi.

⁷⁷ Marta Filli, Alojz Carli - Lukovič in njegov spis "Tolmin kot kraj in okraj", TZ, str. 285. A. Lukovič v svojem spisu (izšel l. 1875 v "Glasu") slikoviti opisuje turški pohod, zgrešil pa je letnico dogodka. "Pri petem napadu l. 1479 teptala so turška kopita prvokrat Tolminska polja, kajti po malih bitvah z Benečani na friulskem polju vdarijo ti vrati čez Sočo po cesti (prav za prav kolovozu) do Kanala i od tam naprej drvitjo čez Predel na Koroško."

⁷⁸ LMC, str. 2. M. Matičetov, Duhovna kultura..., str. 186.

⁷² ZT, str. 76.

⁷³ M. Matičetov, Duhovna kultura..., str. 180.

⁷⁴ ZB, str. 237.

⁷⁵ M. Matičetov, Duhovna kultura..., str. 179.

sovražnikov ter s kosami sekali njihove glave kot seno. Tisti, ki so se rešili, so rekli: "Nikoli več na pridemo v ta kraj, imajo železne roke in noge!"

In Turki se v ta kraj niso nikoli več vrnili.⁷⁹ Edini turški napad, ki je potekal skozi soško dolino, je bil meseca julija 1478,⁸⁰ ko Nadiža v naših podnebnih razmerah ne more zamrzniti. Veliki turški vojski nihče ni mogel do živega, pač pa Simon Rutar poroča o uspešnem upiranju posameznim turškim oddelkom, ki so ropali po deželi stran od glavne smeri prodora; o teh ropanjih so se ohranile tudi pripovedke iz Baške grape.⁸¹ Domove vaščanov Hudajužne so pred ognjem rešili okusni žganci, kraju pa je po dogodku ostalo ime.⁸² Do spopada z manjšim oddelkom je prišlo lahko tudi na Lapoču, kjer so se konji slabo znašli na močvirnem svetu, ljudska domišljija pa je storila svoje in si predstavljala še boljši izid boja na ledu. Škoda, da se ni našel etnograf, ki bi hokejske tekme, ki smo jih tam igrali še kot otroci, povezal s spominom na ta dogodek, saj niti krvi ni manjkalo. V preteklosti naj bi na Lapoču izkopali celo turški denar in turške podkve, vendar se tega ne da preveriti.⁸³

Manjši oddelek Turkov pa je lahko prodril po Nadiški dolini med kakšnim drugim vdorom turške vojske v furlansko nižino. Proti koncu meseca oktobra 1477 je okoli 10 000 akindžij nenadoma pridrvelo do Soče, kjer so se utaborili. Od tod so se razkropili na vse strani; nekateri so na severu dosegli Trbiž, glavnina pa je pritisnila dalje proti zahodu. Razlili so se kakor povodenj po ravnini do Tilmenta. Zgorelo je do 100 vasi in zvečer je cela ravnina med Sočo in Tilmentom bila eno samo neizmerno ognjeno morje. Turki pa so drveli še dlje, prekoračili so Tilment in upepelili vse vasi do Piave. Turki so se 12. novembra obrnili proti Bosni.⁸⁴ Ta turški napad bi že lahko povezali z njihovim drsenjem na ledu.

Po ljudski pripovedi, naj bi bila ob turškem napadu ukradena mlada plavalasa deklica iz hiše

št. 32.⁸⁵ Pripoved o nadaljnji usodi deklice je nekoliko nejasna, zato jo povzemam v obliki, kot sem jo našel zapisano: "...ko se je nato srečala z nekim vojščakom iz tega kraja, ga vpraša od kod je doma in ta jej odgovori od tam, kjer seno na vodi suše in se jim derva po plazu same raztepe. Potem naroči naj le pridejo njeni ljudje po denar z vozom, ker veliko je naropal njen mož".

Iz pripovedi se da izluščiti, da je neki Turek (morda slovanske krvi?) ugrabljen deklico poročil. Tam je morala preživeti že veliko let, saj se z vojakom nista poznala. Njen mož je bil verjetno že pokojni, ona pa po njegovi smrti lastnica naropanega blaga. Vojak naj bi bil v službi neke krščanske vojske, cesarske ali beneške, ki je prodrla na turško ozemlje. Ni bil turški ujetnik, saj se je lahko vrnil domov. "Njeni ljudje" so Krejci, prebivalci njene rojstne vasi, ni pa jasno, kako bi lahko na turškem ozemlju (v Bosni?), izvedli naročeni manever z vozom. Očitno je, da ga niso izvedli, kajti ostali so revni.

Med turškimi ujetniki, ki so jih Furlani osvobajali iz ujetništva (pri tem so se kot spretni posredniki izkazali Dubrovčani), najdemo tudi nekaj žensk. Med ujetniki, ki so bili zajeti l. 1477 in kasneje osvobojeni, je bila tudi Suzana, hči Georgija de Chodroipo iz Vidma. Leta 1500 sta bili iz ujetništva odkupljeni dve ujeti sestri, hčeri mlinarja iz kraja Sedile (Sedilis), na robu Beneške Slovenije (verjetno ujeti med vdorom 29. 9. - 4. 10. 1499). Turek, od katerega sta bili sestri odkupljeni, je ocenil Mathio, ki je bila poročena in stara okrog 17 let, za 70 dukatov, Isabetto, staro okrog 9 let, pa za 30 dukatov.⁸⁶ Iz cene je razvidno, da je revežem iz turškega ujetništva lahko pomagal samo Bog. Če pogledamo na zemljevid, lahko ugotovimo, da so bili Turki spet zelo blizu naših krajev, torej ne smemo zanemariti možnosti, da so tudi tokrat pridrli k nam.

Ob turškem vdoru so tukajšnji prebivalci pokazali veliko poslovnega smisla. Turško vojsko so v glavnem sestavljali slovansko govoreči mar-tolozi in nekateri domačini so se z njimi dogovarjali za nakup in preprodajo naropanega blaga. Zaradi teh prekrškov so bili nekateri kmetje pozneje tudi kaznovani.⁸⁷

⁷⁹ Podobno zaklinjanje poznamo tudi po dogodku pri "Turškem križu" pri Podselu. "V dolino, kjer teče lepa plava voda, ne bo nikoli več stopila turška noga." (Zlati Bogatin, str. 131.) Prav zaradi tega zaklinjanja lahko sumimo, da so te povedke kasnejšega nastanka.

⁸⁰ Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že, Celje 1990*, str. 70.

⁸¹ Zlati Bogatin, str. 138, 139. (Podbrdo in Bukovo.)

⁸² Isto, str. 151.

⁸³ LMC, str. 2.

⁸⁴ I. Voje, *Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva*, ZČ 1987, str. 260.

⁸⁵ LMC, str. 3.

⁸⁶ I. Voje, *Odkupovanje Furlanov...*, str. 260-262.

⁸⁷ Peter Stres, *Idrsko in Mlinsko*, Nova Gorica 1995, str. 15.

Prav nič se ne trudijo...

Turki pri požiganju vasi niso imeli težkega dela, saj so bile strehe krite s slamo, na takšni strehi pa se ogenj počuti kot doma, le brez doma hitro ostane.

Kobarid je bil po spisu nekega anonimnega pisca iz l. 1600-1606 vas s približno dvajsetimi hišami, ki so bile vse lesene in krite s slamo. "Kobarid se do l. 1683, ko je pogorel do tal, ni mnogo spremenil," je v krstno knjigo zapisal tedanji vikar Sebastijan Damiani, ki je vas dobro poznal, saj je bil domačin iz Kobarida. Sklepamo lahko, da Kobarid tudi po požaru l. 1616 ni bistveno spremenil svoje podobe. Tudi streha župnijske cerkve je bila prekrita le z lesenimi skodlami.⁸⁸

Zunanja podoba vasi se do 18. st. ni veliko spremenila. Takrat je Marija Terezija izdala dekret o obvezni gradnji zidanih hiš. Konec tega stoletja so bile v teh krajih zidane le cerkve, poleg njih pa je stalo še nekaj podzidanih hiš. Opisovalec vojaških deželnih merjenj je vse to ocenil kot strateško nepomembno.⁸⁹ Nasploh se mu je zdelo, da imajo tukajšnji prebivalci slabe poti, slaba bivališča in da se prav nič ne trudijo, da bi jih izboljšali.

Ravno v tem času pa je prihajalo do pomembnih sprememb, ki so izboljšale življenjske razmere in tudi spremenile zunanji videz vasi. Slamnato kritino so pričeli nadomeščati opečnati strešniki, "korci". Na "Mišcevi" hiši se je ohranil "korc" z letnico 1772, vpraskano ob izdelavi.

Tihotapci

Tolminski kmetje so se veliko ukvarjali s tovarništvom. Tovorili so zlasti vino iz Čedadu in Goriških Brd v Tolmin, Bovec in Kobarid za domače krčmarje, ki so se v teh krajih zaradi cvetoče krčmarske obrti sčasoma zelo pomnožili.⁹⁰

Trgovcem in drugim popotnikom so nudili prenočišča, hkrati pa so se utrujeni gostje lahko okrepčali s slastnim briškim ali furlanskim vinom. Kmetje pa so vino tovorili tudi dlje; čez prelaz na Predelu so ga dobavljali koroškim krčmarjem. Te kupčije so prinašale dobre in stalne dohodke, zato je bil marsikateri kmet ob koncu 15. st. ugleden in premožen mož. S prisluženim in prihranjenim denarjem od tovarništva je lahko "kupil" kmetijo v doživljenjski ali dedni zakup, ali pa jo je kupil v last skupaj s činžem. Njegova družina običajno ni poznala lakote; če je žito doma slabo obrodilo, ga je kupil v Čedadu. Udeleževal se je tudi raznih romanj. Najbolj priljubljena božja pot je bila Stara gora, vendar mu ni bilo težko obiskati tudi bolj oddaljenih svetišč. Po končanih verskih obredih je v bližnjih krčmah in vinotočih rad potrošil kakšen dukat, ki ga je prislužil med letom. Med veseljačenjem je pogosto prišlo do pretepov, vendar je bilo v teh časih dovolj denarja, tudi za plačevanje prekrškov zoper javni red in mir.

Beneško-avstrijska vojna je to stanje temeljito spremenila. Avtrijske oblasti so, da ne bi prišlo do morebitnega vohunjenja, prebivalstvu prepovedale vsakršen stik s podložniki Beneške republike. Do tedaj legalne tovarnike je tako prizadela stroga prepoved trgovanja z benečansko Furlanijo. S tem je bil življenjski obstoj večine prebivalstva ogrožen, izhod pa so videli le v tihotapstvu blaga v Furlanijo. Vsevpred so začeli tihotapiti živino v Furlanijo, od tam pa so po skrivnih poteh dovažali vino in žito.⁹¹

Temu po robu se je odločno postavil tolminski glavar. S cesarskimi vojaki je nadzoroval vse poti, ki so vodile v Kobarid ali mimo njega na benečanska tla. Zlasti je pazil na kmete, ki so živeli v bližini meje. Matevža Klobusina iz Spodnje Borjane je zaradi tihotapstva živine kaznoval z dvanajstimi dukati globe. Obedu Kurinčiču iz Sužida je zaplenil 30 volov, ki jih je tihotapil prek meje. Tomaž Felc iz Starega sela je bil obsojen na kazen 44 dukatov.⁹² Da bi tihotapstvo čimbolj zatrl, je tolminski glavar kaznoval tudi kmete, ki so bili samo osumljeni tihotapstva, če-

⁸⁸ F. Rupnik, *Opombe v krstni knjigi v Kobaridu*, Dom št. 2, 1993, str. 3.

⁸⁹ Drago Trpin, *Tolminska v opisu vojaških deželnih merjenj okoli leta 1785*, *Kronika* 1994, 42, str. 38.

⁹⁰ P. S. Leicht, *Studi di storia Friulana*, Udine 1955, str. 316. Zaradi pomembnosti doline v trgovskem prometu (kasneje se ji priključijo še romarske poti) se je vzdolž poti naselilo veliko Furlanov, ki so se poskušali okoristiti s prometom. Svoje lončke so pristavili gostilničarji, lilevarji, mali mešetarji...

⁹¹ M. Verbič, *Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v zač. 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513-1515*, *ZČ* 28, 1974, str. 16.

⁹² Očitno je bil Tomaž nepopravljivi prekupčevalec. Kaže, da je "imel na grbi toliko grehov", da se l. 1524 niti ni več spomnil, zakaj ga je zadela ta kazen.

prav so svojo nedolžnost dokazali pred sodiščem. Kaznovan je bil tudi vsak, ki je bil zasačen v bližini prehoda meje, ali bil osumljen, da je bil na oni strani. Urban Čibahel (Čebokli?) iz Kreda je moral bovškemu glavarju plačati 60 dukatov globe, ker je nekim koroškim tovarnikom pripomogel, da so jim Lahi vrnili zaplenjene kornje.⁹³ Iz višine kazenskih glob je razvidno, da je bilo tihotapstvo takrat res lep in donosen posel.

Ker se je tihotapstvo kljub strogim kaznim in vedno ostrejšim ukrepom širilo, je tolminski zemljiški gospod Mihael Neuhauser⁹⁴ prepovedal vsak nakup in prodajo živine znotraj gospostva ter prodajo te živine v sosednja gospostva na cesarskih tleh. Za vsakršno kupčijo je moral kmet imeti njegovo dovoljenje. Toda kmetje se niso držali njegovih navodil in niso hoteli priti na grad po dovoljenje. Ne zaradi takse, ampak zaradi tega, ker so na gradu ponavadi dobili batine.⁹⁵ Zato so blago rajši skrivaj tihotapili, kljub zagroženosti kazni in ječi.

Seveda je bil Neuhauser do preganjanja tihotapstva in kaznovanja z denarnimi globami upravičen, ker je tako veleval cesarjev ukaz, le dohodke od glob bi moral izročiti cesarju. Tega pa ni storil. Celo sam je pošiljal kmete po vino, da so mu ga dovažali za tlako, tega vina pa je le malo porabil za grad, več ga je prodal krčmarjem po visoki ceni⁹⁶ in zaslužek spravil v svoj žep. S tem je dajal slab zgled kmetom, ki so pogosto izkoristili priliko, ko so tovorili za njega in zaslužili še nekaj zase.

Poleg tega se je njegov sodnik tihotapcem pustil podkupovati, tako da so živino lahko varno prepeljali čez mejo. Po odpravi prepovedi trgovine pa jim je omogočal, da so brez spremščine in mitnine živino prepeljali prek meje.⁹⁷ Tudi duhovščina se je rada ukvarjala s pridobitnimi posli, točenjem pijač in prodajo živine, cerkveni

posli pa so ji bili bolj malo mar. Šentviški in kneški župnik sta se ves čas trgovinske zapore ukvarjala s tihotapstvom živine na beneška tla. Župnik iz Kneže je tihotapil živino celo v času, ko so bili na Tolminskem cesarski objezdniki, njihove navzočnosti mu je bilo kaj malo mar.⁹⁸

Zato ni nič čudnega, da tega pojava niso mogli zatreti. Tihotapstvo je ob beneški meji cvetelo, zato so v času Marije Terezije, ko so ustanovili finančno stražo, postavili finančne postaje v Kamnem (10 financarjev je stanovalo v tamkajšnjem mlinu), Robiču in Sedlu (2 revizorja in 4 kordonisti). Leta 1786 so prestavili finance iz Sedla v Podbelo in iz Robiča v Kred. Po dunajskem kongresu 1815 je bližina meje za 51 let izginila. Ko je l. 1866 Italija dobila Benečijo, so vse kraje na desnem bregu Soče uvrstili v "colni mejni okraj" in pri Robiču ustanovili colnijo II. vrste. Ponovno so tudi vpeljali finančno stražo, ustanovili postaje v Volčah, Kobaridu, Breginju in na Srpenci ter zatirali tihotapstvo, ki je včasih v teh krajih zelo cvetelo. Še posebej so se s kontrabantstvom ukvarjali Kotarji, ki so do l. 1848 prenašali tobak s Hrvaškega na Beneško.⁹⁹

K temu je treba dodati, da "kontrabant" v teh krajih niti ni vedno izhajal iz želje po dobičku. Velikokrat je tihotapljenje prek meje prinašalo ljudem denarni dodatek, ki jim je zgolj pomagal pri preživetju. Bil pa je to kar nekakšen splošen "ljudski šport" in so se z njim vsi ukvarjali. Celo duhovniki. "Pre" Jožef Jusič (1871-1964) je osem let služboval v Kredu, kjer je umrl in je tam tudi pokopan. Sam je pripovedoval različne anekdote, ki so se mu pripetile v dolgem življenju. Te zgodbe sta Franc Drole, nekdanji župnik v Breginju, in kobariški dekan Franc Rupnik napisala v obliki pesmic.¹⁰⁰

Med prvo svetovno vojno je "pre" Jusič služboval v Plešiščah (Beneška Slovenija). To so bili težki časi in vsak si je moral pomagati sam, kot je vedel in znal. "Pre" Jusič je hodil po cigarete

⁹³ M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 17.

⁹⁴ Prebivalci tega zastavnega imetnika tolminskega gospostva niso marali. Med ljudstvom so krožile zlobne govorice, da sploh ni plemiškega rodu, ampak sin nekega čevljarja, ki se je na nepošten način dokopal do denarja in plemiškega naslova.

⁹⁵ M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 19.

⁹⁶ *Ista*, str. 22.

⁹⁷ *Ista*, str. 26. Podobno kot ta sodnik je počel komandir policijske postaje v Breginju, ki je imela nalogo zatirati tihotapstvo. Sam je kontrabantarje obveščeval kje in kdaj bodo postavljene zasede, tako da so se jim jih izognili, dobiček pa so si skupaj razdelili. Za neuspehe pri zatiranju tihotapstva pa je dolžil nesposobnost svojih

podrejenih. Hotel jim je sam pokazati, kako se tej reči streže: "Danes bom jaz sam, namesto vas nesposobnežev odšel v patrolo." Seveda se je pred tem dogovoril s tihotapci. Ti so mu pri pokopališču pustili nalirbntnik s tobakom. Komandir je pobral nalirbntnik in to "trofejo" prinesel na postajo. "Ste videli," se je pohvalil. "Ujeti jih sicer nisem mogel, 'ruksok' sem pa le zaplenil."

⁹⁸ M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 34.

⁹⁹ *ZT*, str. 210.

¹⁰⁰ B. Zuannella, *Tragikomične zgodbe iz življenja pre Jožefa Jusiča (z moralnimi nauki)*, Dom 1981, št. 4.

prek meje v Breginj. Vedno mu je šlo vse po sreči, tobaka je nosil po dve vreči. Nekoč pa ga je presenetila patrola, vendar se je rešil in med ravsanjem s "financotom" iztrgal tudi njegov plašč, ki ga je nato še dolgo nosil. In za konec še sklepni verzi:

*Moralni nauk je tukaj ta:
Ne kradi nikdar! To pa ja:
v sili vzemi, kjer se da.*

V boju za konfine

Ljudstvo v vojnah slepo sledi ukazom svojih vladarjev, ti se kasneje pobotajo, skupaj žrejo in se med seboj celo poročajo, navadni smrtniki pa ostanejo med seboj skregani. Ob spremembi gospodarjev so v Breginjskem kotu izbruhnili mejni prepiri, ki so imena teh, od Boga pozabljenih krajev, ponesli v zgodovino evropske diplomacije. Očitno so bili mejni prepiri tako hudi in nevarni komaj vzpostavljenemu novemu redu v Evropi, da so bili omenjeni celo v wormskega miru, kjer so poskušali mejne spore v Kotu ("nella valle di Bergogna") zgladiti.¹⁰¹ Ti prepiri so se med sosedi večkrat pojavljali, zlasti ob sejmi in cerkvenih slovesnostih. Kaže, da so bila ravno ta praznovanja kritična zaradi maliganov, ki so zavreli v krvi. Prepiri, med katerimi so padale celo smrtne žrtve, bi sredi 18. st. kmalu pripeljali do splošne evropske vojne.

Že l. 1506 so začeli Sejani, Borjanci in Krejci veliko pravdo z Ložani in landarskimi podložniki zaradi paše in drvarjenja na Miji. Sodnija v Vidmu je 11. decembra 1508 salomonsko odločila, da imajo oboji pravico do skupne paše in sekanja drv po vsej Miji. Na to odločitev so se opirali Sejani pri svojih poznejših prepirih.¹⁰² Toda Ložani so zase zahtevali ves zahodni obrok Mije do vrha in trdili, da je bilo tako dogovorjeno v opisu avstrijsko-beneške meje ob sklepanju miru l. 1521. Sejani pa niso o tem hoteli nič slišati, zagotavljali so, da imajo oni neko drugo pismo z drugačnim opisom meje. Toda tega pisma niso nikoli pokazali. Trdili pa so, da so jim pašniki na Miji nujno potrebni in da so oni tam od nekdanj, sami, brez beneških podložnikov pasli in sekali.¹⁰³

¹⁰¹ ZT, str. 132.

¹⁰² ZT, str. 132-133.

¹⁰³ *Sie haben ihren Pluembbesuech und Behuelzung auf dem Venetianischen... Tako je zapisano tudi v urbarju iz l. 1624. Pluembbesuch - "pravica do rože" iz nem. Blum, pravica do paše.*

Tudi Krejci so imeli pravico do paše na Miji. Po urbarju iz l. 1624 je bilo v Kredu 11 kmetij, v vasi pa je živel tudi en kajzar. Kmetje so bili podložni samostanu v Rožacu, cerkvi sv. Nikolaja in družini Zucco. V urbar tolminskega gospostva so bili dolžni le dajatev za sečnjo in pašo na Miji, v bližini beneške meje. Tolminsko gospostvo je od tega dobilo 2 renska goldinarja in 9 krajcarjev. Dajatve v urbar tolminskega posestva pa je moral plačevati Valentin Marcola (Vallantin Marzollia) za njivo v bližini Nadiže, na kraju imenovanem "goschia supraiam", in poleg tega še za drugo njivo, ležečo v bližini.¹⁰⁴

V 16. in v prvi polovici 17. stoletja je bilo na meji še precej mirno. Psa so z verige spustili Sejani, ki so l. 1663 prestopili mejo svojih posestev, nakar so beneški podložniki vložili pritožbo. Vlada je hotela prepire končati in urediti mejo s pomočjo mejne komisije, ki pa se je razšla brez uspeha. Leta 1694 se je vnel hud prepir zaradi planine Razor ali Robič na Miji. To planino so beneški podložniki prodali Robiču ok. l. 1650, toda trdili so, da so jo le zastavili, tako da bi jim moral Robič plačevati neko najemnino. V Tolminu so dokazali, (še l. 1765), da Robič že več kot sto let plačuje tolminskemu urbarju najemnino od te planine. Žal se ni ohranil noben zgodovinski vir, ki bi pričal, kako so se začetniki spora pogodili na onem svetu.

Hujše se je razvnel mejni prepir l. 1706. Od tedaj naprej, vse do l. 1772, lahko zasledimo, kako avstrijski in beneški podložniki drug drugemu nagajajo, kako drug drugemu sekajo drva, plenijo živino na paši in se včasih celo pobijajo.

Leta 1706 so avstrijski podložniki beneškim zaplenili živino, ti pa so jim sežgali 200 kubičnih metrov drv in nekega pastirja tako pretepli, da je oslepel na eno oko. 7. januarja je podbelski župan naznanil v Tolmin, da so Benečani potolkli in pobili okoli 100 glav drobnice. Istega leta so Ložani razdrli dve apnenici na avstrijskih tleh in pri tem ubili enega podložnika. Leta 1724 so Benečani napravili apnenice na avstrijskih tleh in ubili enega človeka, zato je vlada zapovedala tolminskemu grofu, naj skuša beneške prestopke preprečiti in naj "s silo ne povrača". Leta 1735 in 1736 so Benečani iz Loga, Mersina in Landarja nadlegovali avstrijske podložnike in trdili, da imajo na Miji "promiscuitas pascendi et lignan-

¹⁰⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Urbar tolminskega gospostva iz l. 1624, I/67 u, f. 304.

di" ter jim zarubili deset krav. V začetku leta 1737 so Ložani ("quelli di Long") požgali gozd "Na klaviščah". Tega leta so si zopet pobijali živino. Ker so Benečani tožili Avstrijce, je dobil tolminski grof zapoved, da preišče, koliko škode so avstrijski podložniki napravili Benečanom. Leta 1738 so Sejani zarubili Ložanom 110 koz, toda že 8. maja so dobili povelje, da morajo kože vrniti, drugače bodo morali plačati kazen 25 florintov. Pri nekem tepežu je neki Sejan ob obračunu s pestmi in kamenjem dobil tako hude poškodbe, da je kmalu nato umrl. Leta 1739 je neki Sejan ustrelil beneškega podložnika. Ker so Benečani večkrat sekali drva v avstrijskih gozdovih, je tolminski grof 14. novembra 1739 Sejanom izdal zapoved, da v takšnih primerih pridobijo drva nazaj in jih prenesejo na takšen kraj, od koder jih ne bi mogli vzeti. Leta 1747 so Krejci Benečanom zaplenili dva konja in dva voza. Leta 1749 so Benečani zaplenili Krejcem 120 glav živine. Cesarica Marija Terezija je tolminskemu grofu poslala ukaz, naj skuša zaplenjeno živino dobiti nazaj po mirni poti. Če to ne bi bilo mogoče, naj poroča o tem vladi, da pošlje vojaške na beneško mejo. 28. februarja 1750 se je borjanski župan pritožil, da je več kot 50 podložnikov landarskega gospostva posekalo gozd na Miji. Župan v Sedlu, Janez Čuš, je 28. junija v Tolmin poslal pritožbo, da so Benečani v avstrijskem gozdu nasekali veliko drv. Naslednje leto je Čuš poročal v Tolmin, da so Benečani ranili tri Sejane, ko so jih napadli s kamenjem. Leta 1760 so se pritoževali Breginjci in Ložani, da so stanovalci Sedla, Homca, Podbele in drugih vasi prestopili mejo, plenili in počenjali še druga sovražna dela. Kot odgovor na to so se avstrijski podložniki pritoževali, da jih nadlegujejo Benečani, zlasti Ložani, ki neprenehoma požigajo gozd na Miji in tam napravljajo svoje senožeti, čeprav da je ta gozd od nekdaj sejski. Pri tem so celo ubili enega Sejana. Goriška vlada je naročila tolminskemu grofu, naj to stvar preišče in o njej poroča. Na krejskem svetu je l. 1772 neki Gosnjak iz Mersina sezidal hlev in malo kočo ter začel obdelovati bližnjo zemljo, toda Krejci so Gosnjaka spodili in mu podrli hlev ter kočo.¹⁰⁵

Glavni vzrok razprtij je bila nenatančno zaznamovana meja, določena le s cerkvijo sv. Križa pri Sedlu in potokom Rapidom med Robičem in Štupco (Stupizza). Prav zato je poskušala avstrijska vlada to stvar urediti že l. 1707.¹⁰⁶ Vendar iz-

delava mape o mejnem svetu ni bila lahka naloga, saj so se zemljemerci včasih znašli celo v smrtni nevarnosti.¹⁰⁷ Zaradi hudih mejnih preprirov med Avstrijci in Benečani je bil l. 1737 v Breginju nastanjen javni notar. V času najhujših preprirov (od l. 1736 do l. 1739) so se Krejci, Borjanci in Sejani opirali na grofovo povelje z dne 2. marca 1737, ki jim je dovoljevalo, da se z vso silo upirajo Benečanom, če bi ti hoteli prekoračiti mejo in delati škodo na avstrijskih tleh. Tako je namreč grofu zapovedal sam cesar, češ, sila naj se s silo odbija.

Najhujše posledice bi lahko imel rop sto dvajsetih glav drobnice v Kredu, ki so ga zagrešili beneški podložniki l. 1749. K sreči je tolminskemu grofu Johanu Ignacu Coroniniju spor uspelo rešiti po mirni poti, saj je bila vladarica ("Marija Terezija, po milosti božji...") v nasprotnem primeru pripravljena na meje poslati vojaščino. Njeno veličanstvo se je tako osebno seznanilo z vasjo Kred (... *aus dem dorf Creda* ...), saj stoji pod poveljem z dne 17. januarja 1750 njen lastnoročni podpis. Njeno mnenje je 21. februarja potrdil tudi njen mož Franc Lotarinški. S problemi v Borjani se je cesarica senanila že novembra leto pred tem (*dorf Boriana*).¹⁰⁸

Spopad z Beneško republiko v tem času bi bil zelo tvegan, saj bi lahko v vojni metež potegnil tudi druge evropske sile in bi hitro izbruhnila splošna evropska vojna z zaveznicami na eni in drugi strani. Ker se je komaj končala "avstrijska nasledstvena vojna" (1741-1748), bi se nova vojna za Avstrijo lahko končala usodno. In če je vsaka podobnost wormskega miru ("kotarski vložek") z Daytonom zgolj naključna, vsaka primerjava pa zlonamerna, bi lahko Kred leta 1749 primerjali s Sarajevom leta 1914, Benečane z Gavri-

ni (Loch) ali Logje?), medtem ko so delali mapo nekega pašnika. Cesar Karel VI. je poslal tolminskemu grofu Jakobu Antonu ukaz, da mora dogodek natančno opisati in narisati mesto zločina, tako da se bo videlo, na kateri strani se je zgodil umor. Poleg tega je ukazal, da je treba napeti vse sile, da se zlikovec ujame in zapre. Poskušaj naj se prijateljsko živeti z Benečani in naj se sile ne povrača s silo.

¹⁰⁷ Vlada je l. 1735 naročila zemljemercu Ivanu Zorzi, naj napravi mape mejnih krajev na Kolovratu in Matajurju. To je bila težka naloga, ker so se Benečani temu upirali. Brž ko so zagledali cesarskega zemljemerca, so pričeli zvoniti z zvonovi, ljudstvo se je zbralo in mu žugalo. Kljub sovražnemu razpoloženju je uspel opraviti svojo nalogo do konca julija.

¹⁰⁸ ARS, fond Reprezentanca in komora za Kranjsko, fasc. XLVII, zap. št. 134. Gradivo o kraji živine je pomešano s spisi o mejnih konfliktih v Pazinskih grofiji.

¹⁰⁵ ZT, str. 231-232.

¹⁰⁶ Izdelava mape ni bila lahka naloga, saj je neki Sejan ubil beneškega podložnika iz Logov (Log v Nadiški dol-

lom Principom, nesrečnega nadvojvodo Ferdinanda pa z ukradeno živino.

Zusammenfassung

Menschen mit eisernen Armen und Beinen

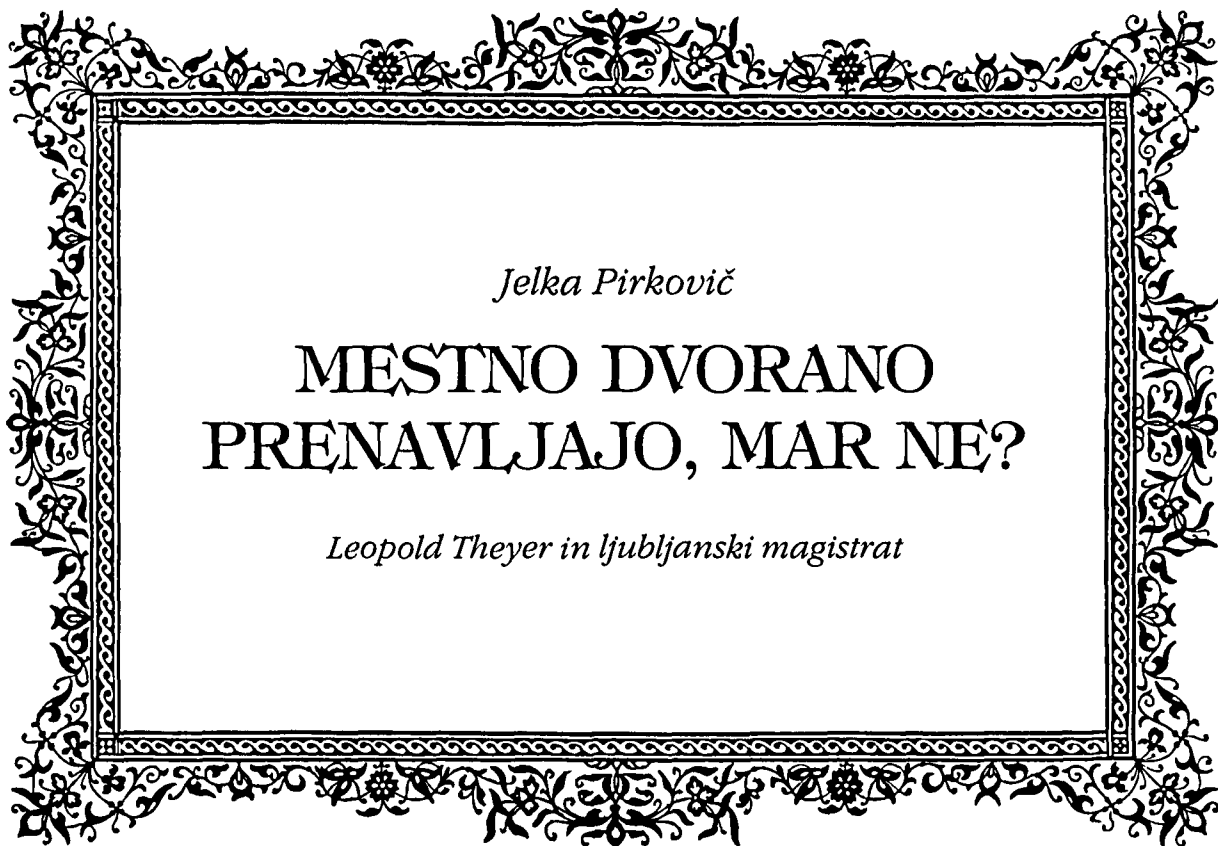
Einige Sternschnuppen aus der Vergangenheit
eines Dorfes am Oberlauf der Nadiža

Der vorliegende Artikel zeigt Momentaufnahmen aus dem Leben am Oberlauf des Flusses Nadiža, wie es in der Vergangenheit gelebt wurde, vor allem aus dem Dorfe Kred an der heutigen slovenischen Westgrenze. Er beschreibt die Ereignisse bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts und das Geschehen nach der Errichtung der neuen Grenze zwischen der Republik Venedig und der Habsburger Monarchie. Diese neue Grenze trennte ehemalige Nachbarn, die einst beisammen lebten, die aber danach heimlich die Grenze überschritten und einander Holz stahlen, einander die Kalkbrennöfen niederrissen und vor allem Vieh erbeuteten. Ihre Zwistigkeiten hätten beinahe zum Krieg zwischen diesen beiden Staaten geführt, denn Maria Theresia hatte beschlossen, Soldaten an die Grenze zu entsenden. Zum Glück konnte die Sache auf friedlichem Wege bereinigt werden.

Die Ereignisse werden vor allem mithilfe von Geschichten beschrieben, die in der Volksüberlieferung erhalten sind. Am weitesten zurück in die Vergangenheit reicht die Legende vom hl. Hilarius (Volar), der die Ureinwohner, die Gejden vertrieb. Die Gejden waren Riesen heidnischen Glaubens, die der Heilige für immer aus dieser Gegend verjagte, und die sich angeblich weiter im Osten ansiedelten. In der Erinnerung des Volkes ist auch der schreckliche Attila erhalten, ebenso die Erinnerung an wilde Weiber, wundersame Frauen, die die Zauberkunst beherrschten und die Menschen allerlei Fertigkeiten lehrten. Von den Türken erzählt

die Volksüberlieferung, daß unsere Leute sie einmal so geschlagen haben, daß auf dem Felde das Blut bis zu den Knien stand. Die unterlegenen Türken beschlossen, daß sie in ein Land, wo "Menschen mit eisernen Armen und Beinen" lebten, nie mehr zurückkommen wollten. Von der Kirche im Dorf ist nur die Nachricht erhalten, daß sie zuerst nur ein ärmliches Kapellchen war, das ein lediger Onkel gebaut hatte. Die Leute fürchteten sich vor der Strafe Gottes und erklärten sich die Sündenstrafen auch mit Naturphänomenen, und einer Zeit der Dürre pilgerten sie zum Kirchlein des hl. Hilarius oder Volar, wie dieser Heilige im Volk genannt wird. Der Heilige erbarmte sich ihrer in ungewöhnlicher Weise und ließ es auf die Bittprozession schon auf dem Heimweg regnen. Die Bauern beschäftigten sich im täglichen Überlebenskampf auch noch mit anderen Dingen, machmal auch mit gesetzwidrigen. Das Schmuggeln wurde geradezu zu einem Volkssport, ebenso die Wilderei und unerlaubter Fischfang. Wir dürfen auch den Teufel nicht vergessen, der in verschiedenen Geschichten immer wieder auftaucht. Vor ihm brauchte man allerdings keine Angst zu haben, denn er zog immer den Kürzeren.

Dem Grundbuch können wir entnehmen, daß es Abgaben gab, aus denen wir schließen können, von welcher Art die Wirtschaft war; die Archäologen schließen auf der Grundlage von Überresten irdenen Geschirrs auf das Alter einer Ansiedlung, mittelalterliche Urkunden erzählen uns, wer der Besitzer war, wo es gebrannt hat... Aus den Geschichten, die ohne Schrift geschrieben sind, und die sich von Geschlecht zu Geschlecht in der Überlieferung des Volkes erhalten haben, können wir ertahren, was in den Herzen der Menschen niedergeschrieben war. Jede neue Generation von Zuhörern hat sich, erwachsen geworden die Geschichten vielleicht ein wenig zurechtgeschnitten, sie um eine Schattierung verändert, doch ihr Wesen ist erhalten geblieben.

Jelka Pirkovič

MESTNO DVORANO PRENAVLJAJO, MAR NE?

Leopold Theyer in ljubljanski magistrat

Zgodovina prenove mestne dvorane

Maja letos je preteklo sto let, odkar je bil Ivan Hribar prvič izvoljen za ljubljanskega župana. Njegova izvolitev je nedvomno bistveno prispevala k popotresni obnovi Ljubljane in k njeni rasti v sodobno prestolnico. Hribar si je namreč prizadeval povečati ugled mestne občine, občinskega sveta in občinske uprave. Tako ne preseneča dejstvo, da je že nekaj mesecev po prevzemu županskih dolžnosti zastavil prenovo mestne dvorane v stavbi magistrata na Mestnem trgu 1.

Zgodba o preureditvi mestne dvorane v letih 1897/98 je v obrisih znana. O tem sta pisala predvsem Nace Šumi in Sergij Vilfan. Šumi je bil prvi, ki je javnost opozoril na veliko spomeniško vrednost tega interierja. V svoji *Arhitekturi secesijske dobe v Ljubljani* je zapisal: "Najznačilnejši in najbogatejši interjer te smeri pred pojavom secesije je preurejena mestna dvorana v rotovžu". V literaturi znane podatke o tem, da je bila prenova opravljena po načrtih graškega arhitekta Leopolda Theyerja je Šumi v svoji "Secesiji" dopolnil tako, da je Theyerju pripisal avtorstvo projekta prenove, Janu Dufféju, načelniku

mestnega stavbnega urada, pa avtorstvo detajlnih načrtov.¹

Viri iz časa prenove dvorane posredujejo drugačna dejstva. V grobem jih je povzel Vilfan v svoji knjigi *Zgodovina ljubljanske mestne hiše*.² Zgodovinski arhiv Ljubljane namreč hrani dokumente, ki so spremljali prenovo. Gre za več idejnih arhitekturnih načrtov, službenih poročil stavbnega urada, predlogov župana Hribarja občinskemu svetu, zapisnikov, ki govore o odločitvah občinskega sveta, različnih pisem, ponudb izvajalcev, računov in nalogov za plačilo.³

Iz vsega tega je razvidno naslednje:

V prvem nadstropju ljubljanskega magistrata je bila do preureditve v 90. letih prejšnjega stoletja dvorana, kjer je zasedal občinski svet. Načrt mestnega stavbnega inšpektorja Pollacka iz leta

¹ Nace Šumi, *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani (Ljubljana: Mestni muzej, 1954), str. 31. Objavljene fotografije hrani: št. 1-4: Zgodovinski arhiv Ljubljana, št. 5: Uprava RS za kulturno dediščino, foto J. Gorjup.*

² Sergij Vilfan, *Zgodovina ljubljanske mestne hiše, (Ljubljana: Knjižnica Kronike št. 4, 1958), str. 60-63.*

³ ZAL, LJU-489, Reg. I, fasc. 1028. Poleg tega ZAL hrani načrte, ki zadevajo preureditev magistrata v različnih obdobjih, in sicer v fondu Zbirka načrtov, LJU - 334.

1850 prikazuje takratni tloris dvorane z razporedom sedežev (slika 1).⁴ Klop s sedeži mestnih svetnikov je imela obliko podkve in je bila nameščena v rizaltnem, zunanjem delu dvorane, tam, kjer je sedaj prostor za predsedstvo. Z ustanovitvijo mestne občine se je povečalo število odbornikov. Zanje so verjetno uredili pomožne sedeže v notranjem delu dvorane.

Zamisel o preureditvi dvorane je dozorela z začetkom Hribarjevega županovanja. 13. 12. 1896 je Hribar predložil stavbnemu odseku, ki mu je načeloval deželni inženir Jan Vladimir Hrasky, načrte za preureditev mestne dvorane (292 in 296).⁵ Pisnemu predlogu so priloženi popisi del s stroškovniki (300 - 305) in skice preureditve (294 - 299). Gre za dve varianti vzdolžnega in prečnega preseka dvorane. Prva varianta prikazuje enoetažno dvorano, takšno torej, kot je bila pred preureditvijo. Druga skica prikazuje dvorano, segajočo skozi dve nadstropji (slika 2). Na istem listu je prikazan tloris dvorane z namestitvijo sedežev in z galerijo. Slednja sega do obokenskega pilastra. Skico je podpisal Jan Duffé.⁶

Sledi skica o novem urejanju mestne dvorane (309), ki prikazuje nekoliko drugačno tlorisno razporeditev (slika 3). Tukaj galerija sega le do konca prvega pilastra. Sedeži so razporejeni v štirih vrstah po dva sedeža, s tem da sta srednji dve vrsti krajši. Na skici je napis: "Sprejeto na seji stavbenega odseka dne 3/1 '97. Ivan Hrasky". Očitno gre za skico, ki je bila del predloga mestnega stavbnega odseka občinskemu svetu glede prenove mestne dvorane. Ker besedilo predloga (310 - 312) podaja natančen gradbeni program, ga predstavljam v celoti:

"Slavni občinski svet!

Na podlagi magistratnega poročila z dne 13/12 96 št. 22/68 posvetoval se je stavbni odsek o uredbi mestne dvorane in predlaga, naj slavni občinski svet sklene:

1) sledeči program za uredbo dvorane se odobri.

⁴ ZAL, Zbirka načrtov, LJU - 334, 10/1-13.

⁵ Številke (v oklepajih) med besedilom pomentijo številko folia.

⁶ Pod številkami od 297 do 299 so tudi trije kasnejši načrti Österreichische Alpine - Montane Gesellschaft, oziroma njenih graških delavnic. Prva dva sta datirana 17. 7. 1897 in sta očitno del ponudbe tega podjetja, tretji načrt pa je izvedbeni (dat. 14. 9. 1897).

2) mestnemu magistratu se nalaga, naj da na podlagi odobrenega programa po mestnem stavbnem uradu izdelati detajlni načrt in proračun za uredbo dvorane - in v novi občinskemu svetu poroča in tudi glede oddaje dela premerne nasvete stavi.

Program:

1) Dvorana se poviša za jedno nadstropje.

2) Notranja arhitektura bodi v soglasju z zunajno arhitekturo pročelja (pozna renesansa), katero naj se z balkonom⁷ popolni.

3) V dvorani se priredi v zadnjem delu galerija segajoča do roba lizen - njena konstrukcija bodi iz železa, strop iz betona, parapet iz klejnega gipsa.

4) Okna in vrata nova - okna od zunaj z prosvitnim, znotraj z barvenim steklom. Vhodna vrata dvojna s primernim portalom.

5) Klopi in mize se po priloženem načrtu amfiteatralno uvrste - zaradi česa se vhodna vrata za dva stopnja povzdignejo. Če ni konstruktivnih zaprek naj gre povišanje vhoda do prvega stebra v foyeru.

6) Sedežev za odbornike bodi 28, po dveh združenih in v štirih redih uvrstjenih. Oba postranska reda imata vsak štiri vrste - oba notrajna vsak 3 vrste. Srednja steza ima obe stezi, pri zideh so vsaka 1 m široke - notrajni stezi le 70 cm. Širokost foteljev obnaša 70 cm. - dolžina sedlja in mize 1.20 m skup. Vsak sedež obstoji iz zaklopnega fotelja z usnjenim povlakom obdanim z primernimi intarzijami - in z pisalne mize z predalom, suknjeno prevleko in skupnim tintnikom za dva sedeža.

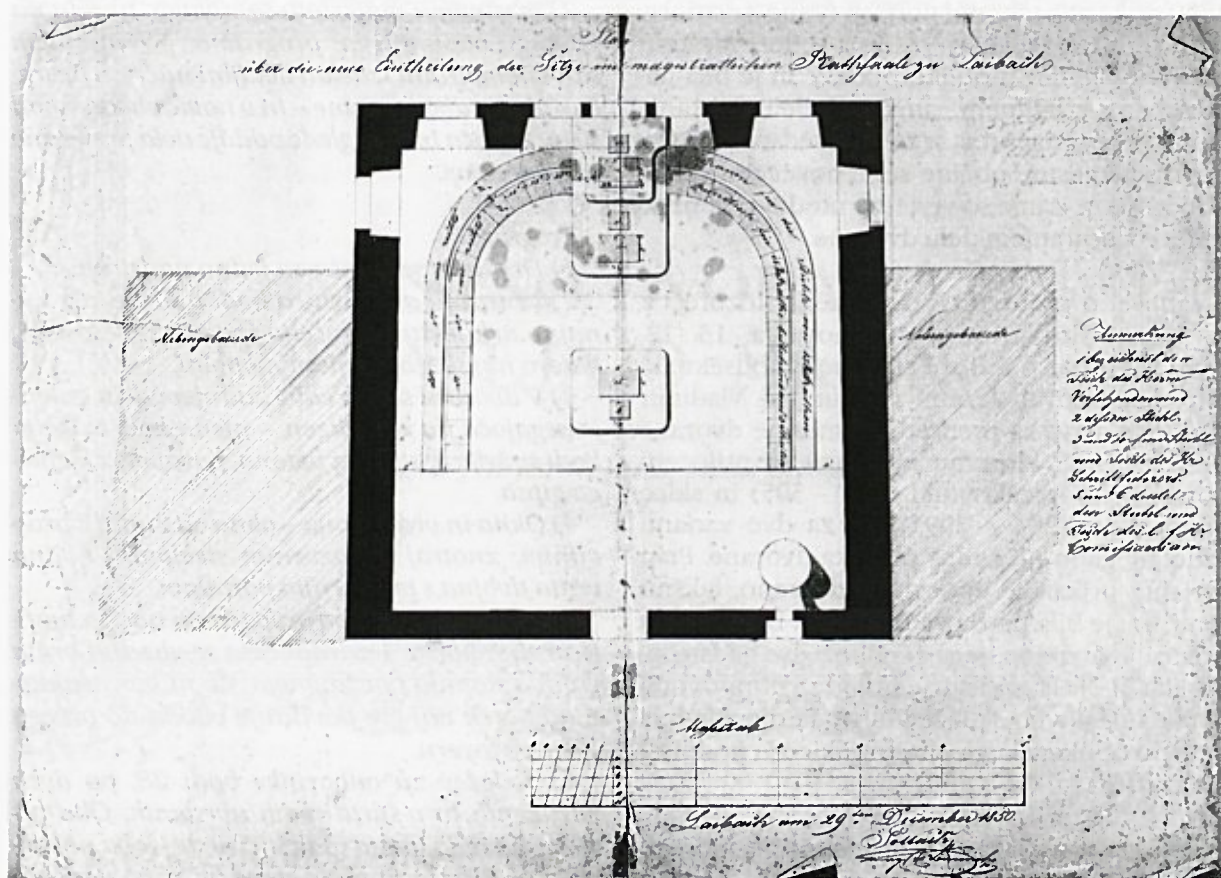
7) Presidium obsega stol za župana, podžupana, poročevalca, magistratnega referenta in zapisnikarja. Cela skupina ima proti balkonskim vratam in oknam primerno dekorativno izdelano zaslombo. Pri postranskih oknih so za časnikarje 2 mizi in 4 stoli umeščeni. Na prostoru pred presidiem miza za načrte in akte.

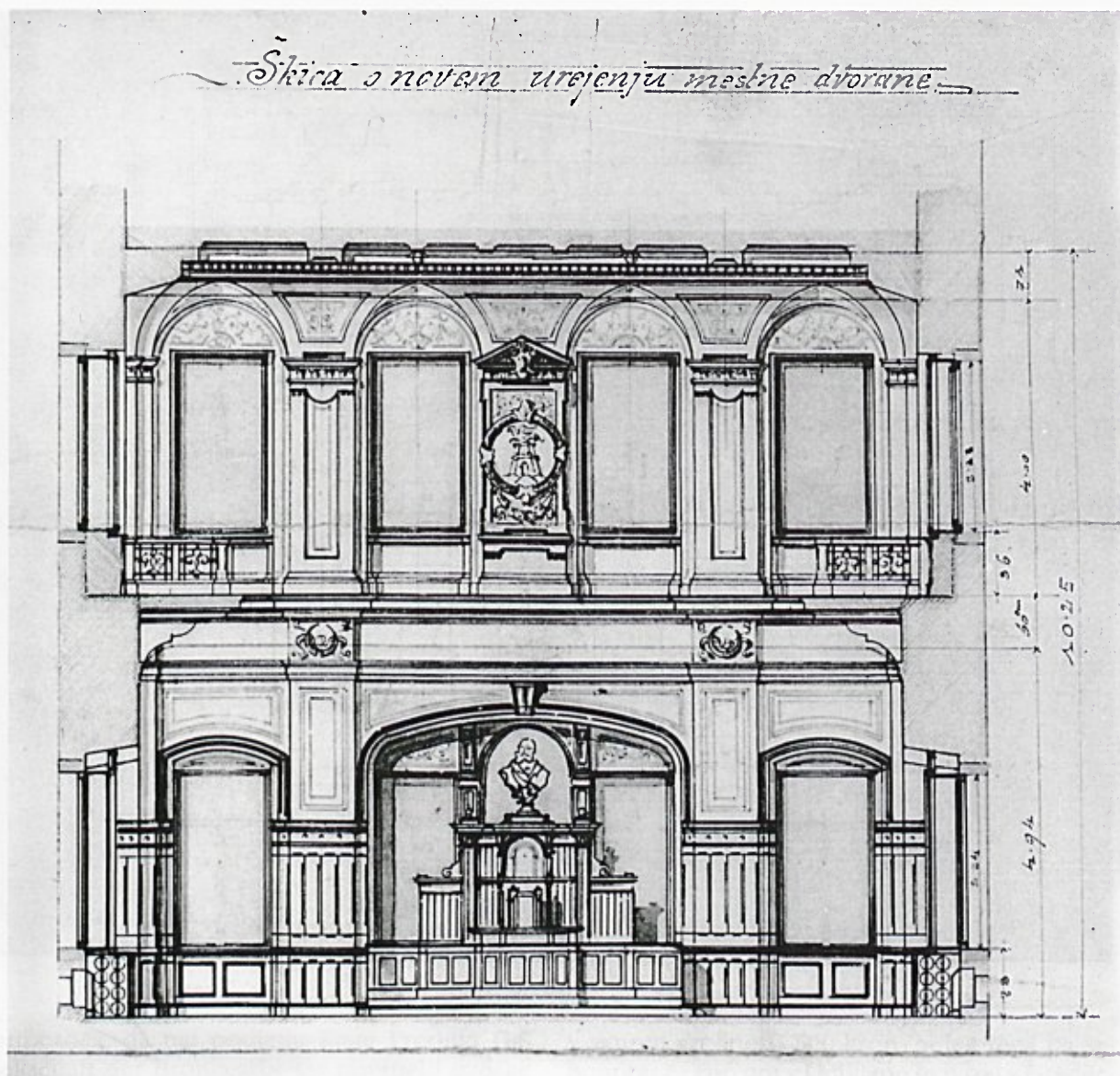
8) Stene bodite obložene z lesenim lambrijem pripravnim za obešanje obleke.

9) Vsa oprava od 6, 7, 8 bodi iz hrastovega lesa izdelana, ravno tako tla iz hrastovih deščic s primernimi preprogami. Pod galerijo v desnem kotu bodi umivalnik iz marmorja, na primer nem prostoru ura.

10) Pri dekorativni uredbi sten in stropa bo se oziralo, da srednji, glavni motiv obsega cesarjev

⁷ Baročni balkon so morale mestne oblasti konec 18. stoletja odstraniti, ker je menda grozilo, da se poruši. Vilfan, op. cit., str. 53.

Slika 2

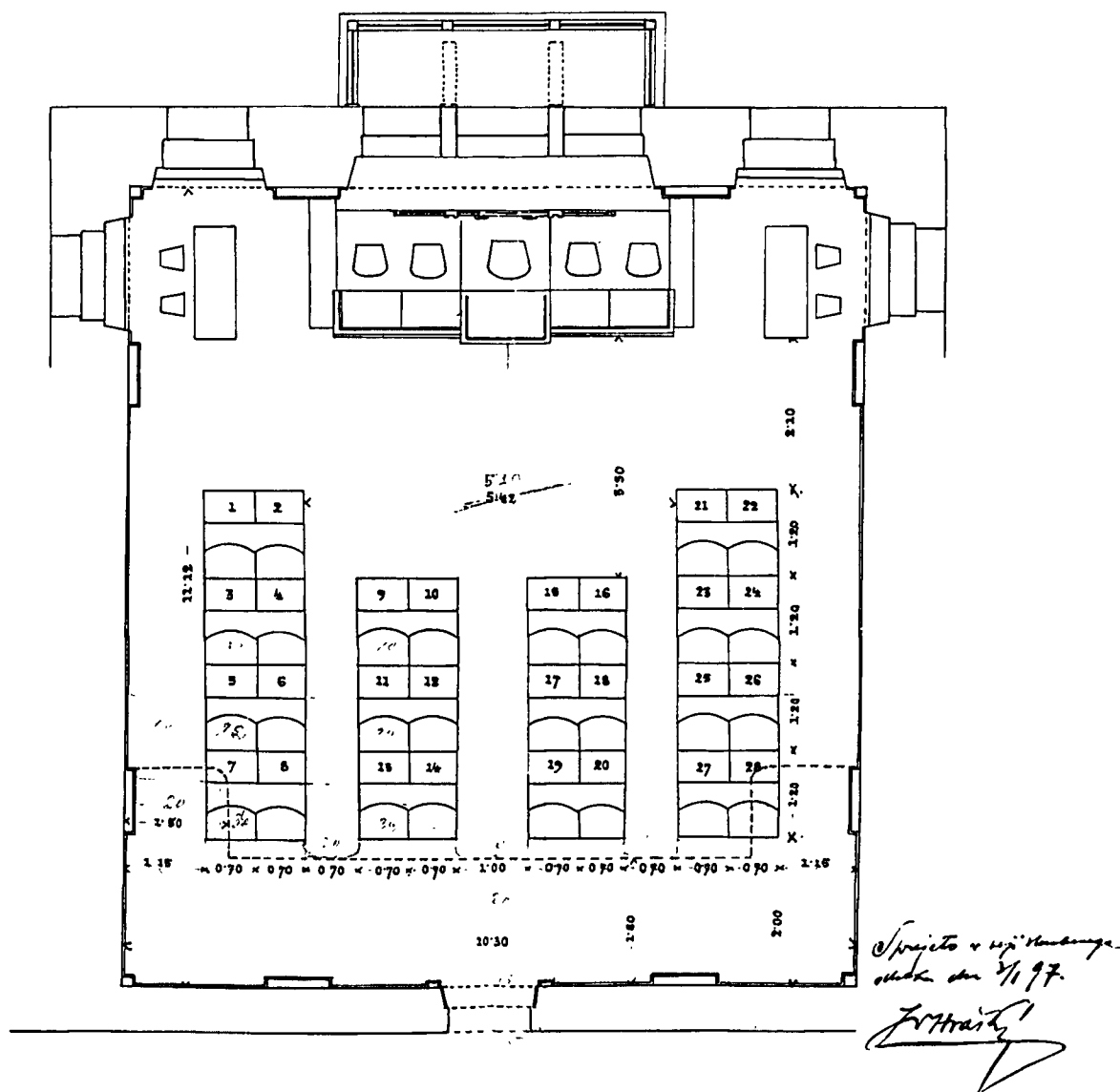
je, ali naj pripravi še načrte detajlov pohištva v naravni velikosti.

Julija sta prispeli ponudbi za izdelavo stropne konstrukcije in za kiparska in štukaterska dela. Istočasno je gradbeno podjetje Filipa Supančiča že začelo z gradbenimi deli. Hribar se je namreč 2. 8. 1897 Supančiču pisno pritožil nad lenobo in počasnostjo delavcev (334).

Avgusta je občinski svet odločal o ponudbah različnih podjetij in obrtnikov glede izvedbe del. Mizarski mojster Karol Binder je dobil naročilo za izdelavo oken, vrat in opažev, tovarna pohištva J.J. Naglas pa naročilo za izdelavo pohištva. Ključavničarski mojster Ivan Spreitzer je bil

izbran za izdelavo okovja. Klesarska dela sta si razdelila Feliks Toman in Alojzij Vodnik. Prvi je dobil naročilo za izdelavo balkona na glavnem pročelju, drugi pa za klesarska dela v dvorani, to je za izdelavo štirih plošč z imeni županov in marmornega umivalnika. Vsi naštetih obrtniki so bili iz Ljubljane.

Za druga dela so bili izbrani tuji ponudniki, in sicer že omenjena Avstrijska Alpinski - Montanska družba, podjetje Fischer, Haselsteiner in Bock, poleg tega pa še podjetje Wilhelma Brücknerja za centralno kurjavo in bratov Eben za pozlatarska dela na veliki rozeti. Vzdano stensko uro je magistrat kupil pri praškem podjetju Hrbek in Wejrosteck.

Slika 3

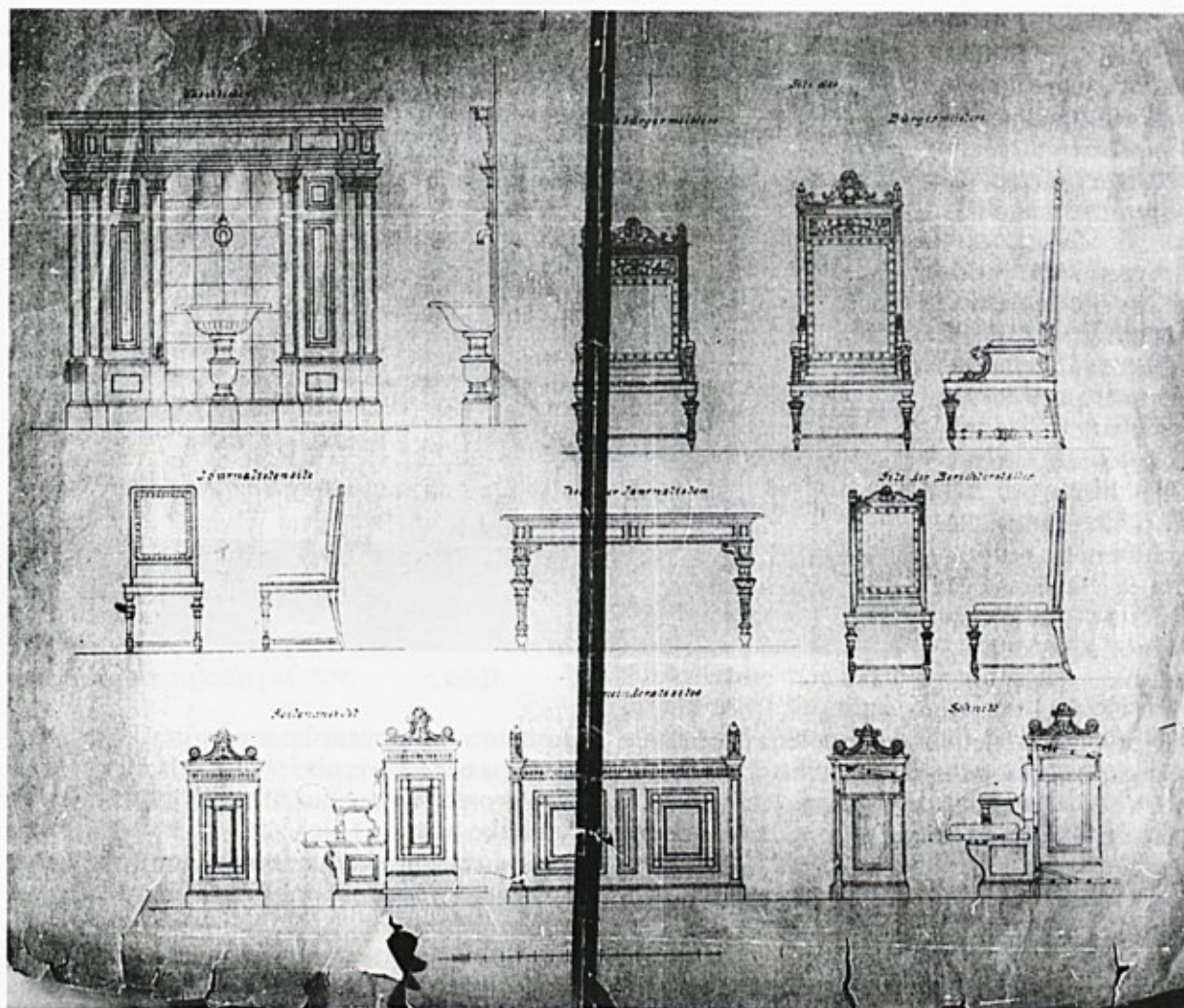
Vsi izvajalci so delo opravili dobro in v primer-
nih rokih. Izjema je bilo le Naglasovo podjetje,
ki so mu zadržali izplačilo zadnjega dela hono-
rarja, "... dokler ne odpravi manjših pomanjklji-
vosti na klopeh..." (475). Ko je stavbni urad potr-
dil, da so napake odpravljene, je tudi Naglas do-
bil celotno izplačilo.⁸

Nekoliko se je zapletlo pri naročilu za izdelavo
velikega lestence in stenskih svetilk. Očitno
se je po Theyerjevem posredovanju za to naro-
čilo potegovalo dunajsko podjetje Erste Pro-
dukt Gesellschaft der Broncearbeiter (395). 30.

⁸ Naglasov račun je skupaj z delom in materialom zna-
šal 3495 kron

aprila naslednjega leta je to podjetje županu po-
slalo pismo, v katerem se pritožujejo, da niso do-
bili odgovora na ponudbo in da zahtevajo po-
vračilo stroškov izdelave dveh risb. Na hrbtni
strani je zapisano Dufféjevo "službeno poročil-
lo", iz katerega zvemo, da je podjetje Siemens in
Halske⁹ podarilo lestence in stenske svetilke za
ljubljsko mestno dvorano. Zato stavbni urad

⁹ To podjetje je istega leta dobilo naročilo za izdelavo
električnega dela mestne elektrarne. Morda je pri tem
zanimivo, da je Siemens - Halske v ljubljansko elektrar-
no vgradil agregat na enosmerni tok, čeprav so v tem
času že uporabljali naprednejši dvosmerni tok, tako na
primer v elektrarni v Subotici. Tadej Brate, Ljubljanski
tramvaj 1901 - 1958 (Ljubljana : Državna založba Slo-
venije, 1990), str. 27.

Slika 4

priporoča, da naj podjetju Erste Produkt Gesellschaft der Broncearbeiter povrnejo stroške za risbe.

Prenova dvorane je bila končana 3. maja 1898.¹⁰ Do začetka julija so bili izplačani vsi računi izvajalcev. Pred tem, to je konec aprila 1898, je Leopold Theyer Hribarju poslal pismo z računom za svoj honorar (379). Iz njega natančno zvedemo, da je bil Theyer tudi avtor zamisli za vse arhitekturne detajle, za opremo¹¹ in za pohištvo. Tako je zapisal, da je njegovo delo obsegalo: "... izdelavo načrtov, polirskih detajlov, načrtov v naravni velikosti, načrtov za lambrijo in pohištvo skupaj z načrti v naravni velikosti zanje, vse

v skupni vrednosti 500 kron, poleg tega pa še honorar za eno pot v Ljubljano in nazaj v Gradec v višini 20 kron. Vse skupaj 520 kron." Mestni erar mu je honorar takoj izplačal.

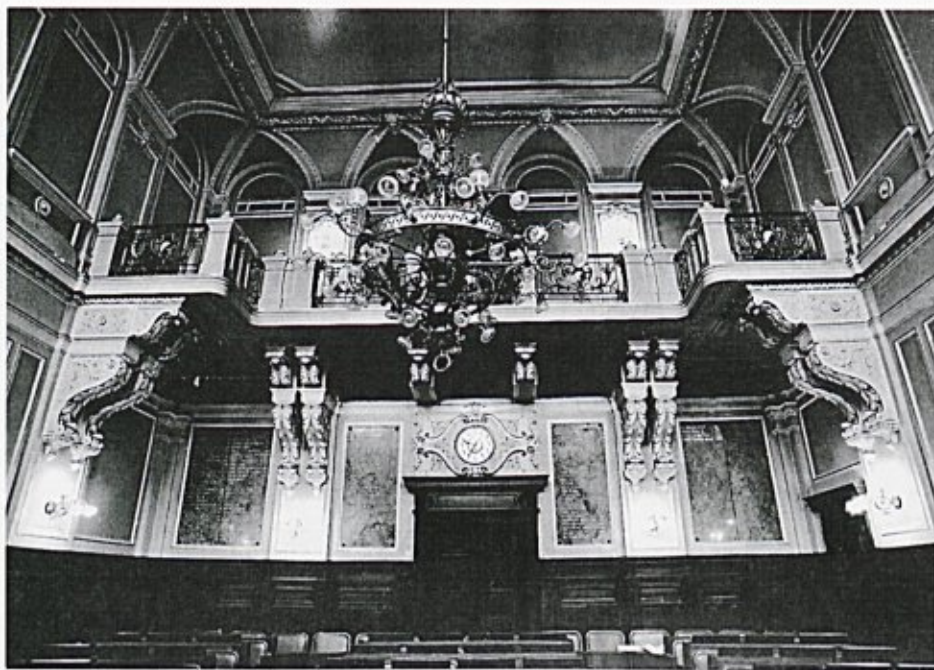
Theyerjevi načrti za preureditev dvorane se niso ohranili, vsaj v Ljubljani ne. Morda jih bomo našli v Gradcu. Na srečo je ohranjen originalni načrt za del opreme (slika 4).¹² Na listu formata 73 x 61,8 so prikazani pogledi in prerezi umivalnika z opažem, županovega stola, stola in mize za časnikarje in klopi s sedeži za občinske svetnike. Načrt ni signiran niti datiran. Ker se natančno ujema z ohranjenim originalnim pohištvo, to je z opažem in umivalnikom in s stolom za župana, lahko z gotovostjo trdimo, da gre za enega izvedbenih načrtov za pohištvo, o katerem govori Theyer v svojem pismu z dne 29. ju-

¹⁰ Vilfan v *Zgodovini ljubljanske mestne hiše* (str. 60-62) prinaša govor, ki ga je Hribar imel na svečani otvoritvi dvorane.

¹¹ Theyer je tudi avtor načrta kovanih ograj na galeriji mestne dvorane (379).

¹² ZAL, Zbirka načrtov, LJU-332, 10/2-61.

nija 1897 (322). Drugi del izvedbenih načrtov je moral prikazovati glavna in stranska vrata, predstveno mizo, ki se je v dvorani ohranila do danes, leseno steno za predstveno mizo, mizo za zapisnikarja in stole podžupanov, poročevalcev in zapisnikarjev. Slednji deli lesene oprave in pohištva se, žal, niso ohranili. Iz gradbenega programa in Naglasovega računa (452) je razvidno, da so bili izdelani.

Slika 5

V prvem desetletju našega stoletja je prišlo do reorganizacije občin. Število mestnih odborov se je zopet povečalo. Tako je leta 1910 posvetovalni svet na predlog Antona Rojine sklenil naročiti dodatne sedeže za magistratno dvorano. Tvrdkam Naglas, Mathian, Doberlet, Rojina, Petrin in Primožič so poslali okrožnico (491) za predložitev ponudb. Do leta 1911 je bilo treba izdelati osem novih klopi, "...po dva sedeža v isti izvršbi kot obstoječe klopi v mestni dvorani zaradi pomnoženja sedežev za občinske svetovalce." Naročilo je dobil Anton Rojina (493).

Interpretacija arhivskih podatkov

Pisni in grafični viri nam omogočajo naslednje zaključke.

Ni popolnoma jasno, zakaj je ravno Leopold Theyer dobil naročilo za prenovu mestne dvorane. Vemo, da je delal v dveh mestih nekdanje Kranjske, v Novem mestu in v Ljubljani. Istočasno, to je leta 1896, je pri nas po različnih poteh dobil tri velika naročila. Verjetno s posredovanjem reda usmiljenih bratov iz Gradca je na hitro pripravil izvedbeni načrt za novo bolnišnico v Kandiji pri Novem mestu.¹³ Zaradi popotresne obnove Ljubljane je pripravil načrte za veliko

poslovno - stanovanjsko stavbo graškega trgovca Filipa Schreyerja ob Špitalski ulici in njej nasproti stoječo stavbo mestne imovine (Kresijo).¹⁴ Nekoliko kasneje, to je leta 1898, je sodeloval na natečaju za izgradnjo mestnega doma na Krekovem trgu,¹⁵ vendar ni dobil naročila za izvedbo.

Pri ljubljanski mestni dvorani je bil Duffé avtor osnovne arhitekturne zamisli, kot je prikazana na slikah 2 in 3. Njemu lahko pripišemo tudi zamisel galerije in tlorisno razporeditev sedežev.

Theyer je bil avtor vsega preostalega, to je izvedbenih načrtov prenove, vključno s členitvijo ostenja, z arhitekturnimi in okrasnimi detajli, opravo in opremo. Vendar obstaja možnost, da so načrte za glavna vrata v dvorano napravili na ljubljanski državni strokovni šoli za lesno industrijo. Za to možnost govori že omenjeni sklep, zapisan v 13. točki gradbenega programa, in pa dejstvo, da je bil med občinskimi odborniki tudi Ivan Šubic, direktor ljubljanske strokovne šole za lesno industrijo.

¹³ Tone Gošnik, Prvih sto let novomeške bolnišnice: 1894 - 1994 (Novo mesto: Dolenjska založba, 1995), str. 54.

¹⁴ Filipov dvor je bil dograjen med letoma 1896 in 1897, stavba meščanske imovine pa med letoma 1897 in 1898. Denkschrift über die Tätigkeit der Krainischen Baugesellschaft während des ersten Viertel-Jahrhundertes ihres Bestandes: 1873 - 1898 (Ljubljana: Krainische Baugesellschaft, 1898), str. 63 in 64.

¹⁵ Translokali, 9 Städte im Netz 1848 - 1918; Ausstellungskatalog des Grazer Stadtmuseums (Graz: Leykam, 1996), str. 621.

Še najbližje resnici je verjetno podatek, ki ga je zapisal Peter Radics v uvodu v adresar Ljubljane iz leta 1900. Med znamenitostmi deželne prestolnice je opisal tudi magistrat in prenovljeno mestno dvorano.¹⁶ Pri tem je omenil Dufféja in Theyerja kot avtorja načrtov, podjetje Naglas kot izdelovalca pohištva, domačega mojstra Karola Binderja kot izdelovalca opažev in stavbnega pohištva, vključno z velikimi vrati, in Državno strokovno šolo za lesno industrijo iz Ljubljane kot izdelovalca intarzirane dela velikih vrat.

Glede stranskih vrat, ki iz dvorane vodijo v tako imenovano Galletovo hišo, menim, da so tudi bila izdelana po Theyerjevih načrtih v istem času, kot vsa ostala oprema. Vilfan sicer navaja, da je bil pri prenovi magistrata v letih 1930 – 1931 na novo napravljen " ... tudi prehod iz mestne posvetovalnice v sosednjo sobo desne hiše".¹⁷ Vendar menim, da so do takrat slepa vrata tudi dejansko odprli s prebojem zidu in uredili stopnišče v sosednji prostor.

Theyer se je pri svojem delu skoraj v vseh podrobnostih držal gradbenega programa, kot ga je pripravil stavbni odsek oziroma njegov načelnik Hrasky. Odpadla je na primer takšna malenkost, kot so dvojna vhodna vrata. Zaradi "konstruktivnih zaprek" vrat tudi ni bilo mogoče predstaviti za dve stopnici višje. Tako tudi tla dvorane niso bila amfiteatralno dvignjena. Zdi se, da so originalne klopi stale na stopničastem podiju, ki ni segal vse do vhodnih vrat. O tem govori ohranjena obdelava talne površine. Hrastov parket v ribjem vzorcu je položen le v tisti tretjini dvorane, kjer je predsedstvo. Preostali del ima ladijski pod, sestavljen v različnih smereh, kar nakazuje, da so pri različnih adaptacijah odstranjevali dele podija ali prvotnega poda in ga nadomeščali z novimi zasilnimi talnimi površinami.

Arhitekt je tudi spremenil likovni del izvedbe in še to verjetno na Hribarjevo pobudo. Štiri marmorne plošče z imeni ljubljanskih županov so namesto na stranski steni postavili na steno ob glavnem vhodu. Namesto načrtov mesta in okolice sta bili na stranski steni nameščeni oljni slike. Na severni steni še vedno visi slika Ivane

Kobilce Južnoslovanske dežele se klanjajo Ljubljani, dar škofa Josipa Juraja Strossmayerja. Njej nasproti je včasih visela slika Josipa Germa Obisk cesarja Franca Jožefa I v Ljubljani 1895,¹⁸ dar slovenskega veletrgovca Josipa Gorupa z Reke.¹⁹ Danes je na njenem mestu Vavpotičeva veduta Ljubljane, Germova slika pa je v Narodni galeriji. Na steni za predsedstvom je v štuku izdelan ljubljanski grb. Zakaj niso na strop namestili grbov slovenskih mest, lahko samo ugibamo. Verjetno je Hribar presodil, da politični pomen Ljubljane kot prestolnice vseh Slovencev že dovolj dobro predstavlja Kobilčina slika.

Kasneje je bila mestna dvorana vsaj še enkrat temeljito predelana, in to tako, da so originalne klopi za odbornike nadomestili s sedanjimi sedeži.²⁰

Čas te prenove je treba postaviti v leto 1954. Neznani avtor poročila o obnovitvenih delih na ljubljanskem magistratu v letih 1954 – 1958, objavljenem v *Vilfanovi Zgodovini ljubljanske mestne hiše*,²¹ čisto na kratko omenja, češ da je ekonomat Mestnega ljudskega odbora tega leta "... obnovil veliko dvorano z napravo ventilacije, osvežitvijo slikarij in zamenjavo starih klopi z manjšimi...". Kdo je bil avtor te adaptacije, ni znano. Fran Šijanec je v svojem pregledu sodobne arhitekture omenil, da je bil Josip Černivec "... projektant raznih adaptacijskih del ... v notranjščini rotovškega kompleksa".²² Zato lahko sklepamo, da je oprema nastala po Černivčevi zamisli. Sedeže, namenjene predsedstvu, so zaradi višine originalne predsedstvene mize zasilno povišali z nerodnimi podstavki. To navaja na pomisel, da so bili sedeži ali serijsko izdelani ali pa narejeni za drug prostor.

¹⁸ *Ibid.*, str. IV in Jožef Matijević, Josip Germ; retrospektivna razstava (Novo mesto: Dolenjski muzej, 1985), str. 70 – 71.

¹⁹ Morda je kot protiuslugo Hribar izposloval, da je občinski svet po Gorupu poimenoval ulico v Gradiškem predmestju. Vlado Valenčič: Zgodovina ljubljanskih uličnih imen (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1989), str. 118.

²⁰ Prejšnjih 28 + 8 dvojnih klopi so nadomestili s srednjo vrsto s po štirimi sedeži in dvema stranskima vrstama s po tremi sedeži. Tako je v dvorani vsega skupaj 74 sedežev, če ne štejemo sedežev v predsedstvu in zadnjih, pomožnih sedežev. Odstranili so tudi originalne mize in stole za častnike in jih nadomestili z enakimi sedeži, kot so v avditoriju.

²¹ Vilfan, op. cit., str. 109.

²² Fran Šijanec, Sodobna slovenska likovna umetnost (Maribor: Založba Obzorja, 1961), str. 432.

¹⁶ Fischer's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger...Behörden, Handels u. Gewerbe- Adressbuch für die Landeshauptstadt Laibach: II. Jahrgang (Ljubljana: Verlag von Otto Fischer, 1900), str. III.

¹⁷ Vilfan, op. cit., str. 66.

V času te adaptacije so uredili tudi poročno dvorano. Takrat so Theyerjev županov stol prenesli v ta prostor, kjer je ostal do danes.

Ovrednotenje

Magistrat je simbol mesta in hkrati sedež njegove samouprave. Zgodovina vsakega mesta je tesno povezana z življenjsko zgodbo njegove mestne hiše, kar še posebej velja za Ljubljano. Povrh vsega je ljubljanski magistrat najpomembnejši člen Stare Ljubljane (poleg Gradu, Stolnice in Robbovega vodnjaka). Glavna stavba ljubljanskega magistrata je sama zase in kot delo baročnih stavbenikov Carla Martinuzzija in našega Gregorja Mačka (1717 - 1719) tako pomembna, da je razglašena za kulturni spomenik.

Pojem kulturnega spomenika seveda ne obsega le zunanjsčine stavbe ali drugega objekta, temveč njeno celoto. Torej zajema tudi notranjost, opremo in premičnine, ki so njen nepogrešljivi sestavni del.²³

Prenova dvorane v letih 1897/98 je bistveno prispevala k spomeniški vrednosti celote. Res, da je bila izvedena v historičnem slogu poznega devetnajstega stoletja in ne da slutiti, da so v tem času v dunajski arhitekturi že zapihale prve sapice modernega secesijskega sloga.

Izbor arhitekta in arhitekturnega sloga ni bil naključen. V okusu previdno konservativni Hribar je imel v Ivanu Hraskem in Janu Dufféju izkušena svetovalca. Njihovo odločitev natančno določa druga točka gradbenega programa, ki govori o skladju med, po njihovem mnenju, poznorenesančno zunanjsčino in na novo urejeno dvorano.

Theyer je bil znan in priznan arhitekt neorenesanse. Kot "renesanista" ga je označil tudi Plečnik,²⁴ ki je bil, kot je znano, Theyerjev učenec. Theyerjev sloves poznavalca neorenesanse izvirata tudi iz po njegovih načrtih zgrajene zavarovalnice na Herrengasse v Gradcu (1893 - 1895).²⁵ Če je njena dekoracija klasicistično umirjena, pa je ljubljanska magistratna dvorana v arhitekturni členitvi sicer tektonska, v štukaterskih detajlih pa neobaročna.

Ker je bila slavnostna dvorana nekdanje deželnozborske palače, sedanje Univerze na Kongresnem trgu v Ljubljani, bistveno osiromašena, je dvorana ljubljanskega magistrata (slika 5) še edina kolikor toliko neokrnjena notranjščina poznega devetnajstega stoletja pri nas. Zato jo uvrščamo med spomenike velikega pomena.

Zusammenfassung

Man renoviert die Stadthalle, nicht wahr?

Leopold Theyer und der Laibacher Magistrat

In den neunziger Jahren des vorigen Jahrhunderts erhielt Leopold Theyer, Professor an der Grazer staatlichen Gewerbeschule, im damaligen Krain mehrere Aufträge. Darunter war eine der wichtigsten Aufträge derjenige der Stadt Laibach für die Renovierung des großen Saales im Magistrat.

Die Anregung zur Renovierung der Stadthalle kam von Bürgermeister Ivan Hribar. Hribar hat sich auch um weitere Bauvorhaben verdient gemacht, die in der Zeit nach dem großen Erdbeben im Jahre 1895 zur Entwicklung Laibachs zu einer modernen Landeshauptstadt beitrugen.

Der Überblick über das architektonische Material ermöglichte es, den Anteil Leopold Theyers als des Autors der architektonischen Gesamtheit, der Einrichtung und der Dekoration, vom Anteil Jan Duffés, des städtischen Ingenieurs als des Autors des gedanklichen Grundrisses der Umgestaltung, abzugrenzen. Duffés Aufgabe bestand darin, die programmatischen Konzeptentwürfe Bürgermeister Hribars und der Stadträte in der Sprache der Architektur vorzustellen.

²³ Tako imenovana Granadska konvencija, katere pogodbenica je tudi Slovenija, v prvem členu določa, da so spomeniki vsi objekti izrazitega zgodovinskega, arheološkega, umetniškega, znanstvenega, družbenega ali telniškega pomena, vključno z napeljavami in dekorativnimi elementi, ki so sestavine teh objektov. Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evrope (Ur.l. SFRJ, 91/36).

²⁴ Damjan Preloušek, Josef Plečnik: 1872 - 1957 (Dunaj: Residenz Verlag, 1992), str. 8.

²⁵ V dunajski reviji Der Architekt, (1896, letnik II), str. 11, sta avtorja projekta, Leopold Theyer in Friedrich Sigmundt (kasneje avtor projekta za ljubljansko Urbančovo blagovnico in za veleblagovnico Kastner & Ötler v Gradcu) svojo izbiro sloga označila kot "prilagoditev v dekoraciji in slogu bližnjim stavbam iz 16. stoletja".

Das Programm der Renovierung des Saales war so strukturiert, daß es die Bedeutung Laibachs als Hauptstadt aller Slovenen unterstrich. Deshalb wurde auch beschlossen, daß der architektonische Stil der Inneneinrichtung mit dem Äußeren des Magistrats harmonisieren müsse, den der bedeutendste slovenische Barockarchitekt, Gregor Maček, gestaltet hatte. Deshalb überrascht die Entscheidung der Stadtbehörden nicht, daß sie als Architekten für die Renovierung Theyer auswählten, der in dieser Zeit für sein Können in klassischen Architekturstilen bekannt war.

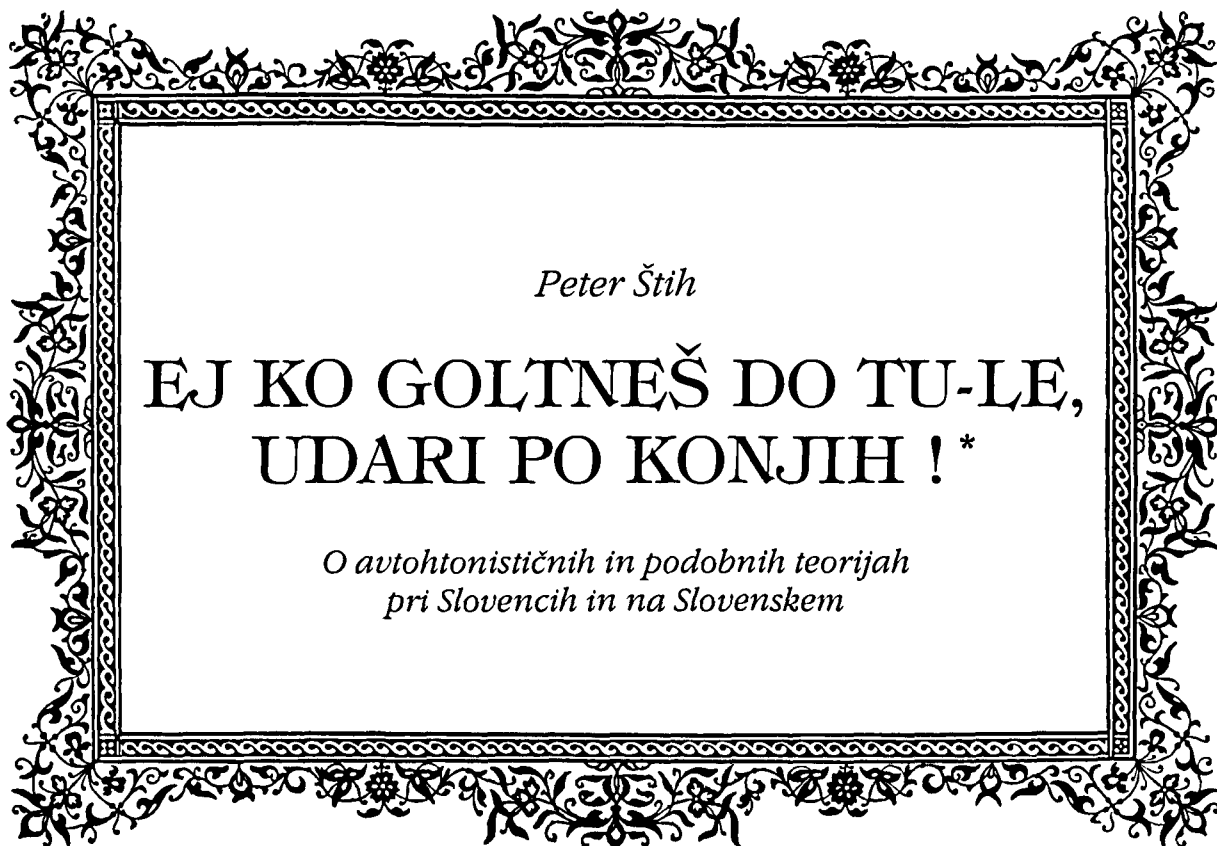
Idee folgte auch die malerische Ausgestaltung des Saales. Dabei sind zwei großformatige Bilder am wichtigsten, die die beiden Längsseiten des Saales zieren. Das erste ist das Werk der Malerin Ivana Kobilca und zeigt die Allegorie, daß die Südslavischen Länder sich vor Laibach verneigen. Das andere Bild stammt von dem Maler Josip Germ und stellt den Besuch des Kaisers Franz Joseph in Laibach nach dem großen Erdbeben 1895 dar. Diese Leinwand wurde nach dem Regimewechsel aus dem Saal entfernt und befindet sich jetzt in der Laibacher Nationalgalerie.

Die Renovierung des Saales dauerte vom Frühjahr 1897 bis Anfang Mai 1898. Wie es in dieser Zeit Brauch war, waren an der Ausführung die fähigsten heimischen Meister und Unternehmen beteiligt. So errichtete die Grazer

Filiale der Österreichische Alpine - Montane Gesellschaft ein neues Stockwerk für den Saal und eine Galerie in einer damals fortschrittlichen Stahlkonstruktion, die Wiener Firma Fisher, Haselsteiner und Bock führte die Stukkateurarbeiten aus, Siemens und Halske (Wien) schenkte einen großen Kronleuchter und Wandlichter.

Nach Theyers Plänen fertigten die heimischen Firmen Karl Binder und Naglas die Holzeinrichtung und die Möbel für den Saal. Von der Einheit hat sich bis heute nur die Einbaumöbel und die Verkleidungen erhalten, der Präsidiumstisch sowie der Sessel des Bürgermeisters. Die Abgeordnetenbänke wurden in einer der Renovierungen des Magistrats, wahrscheinlich in den fünfziger Jahren, entfernt und durch die jetzigen Sitze ersetzt. Da im Laibacher Stadtarchiv zum Glück gerade der Teil von Theyers Plänen erhalten ist, der die Bänke und Sitze darstellt, könnte man diesen Teil der Einrichtung rekonstruieren.

Da der Festsaal des ehemaligen Landtagspalastes, der jetzigen Universität auf dem Kongresni trg in Laibach stark verarmt ist, ist der Saal des Laibacher Magistrats das einzige, noch einigermaßen unversehrte Interieur aus dem späten neunzehnten Jahrhundert in Slovenien. Deshalb stellen wir ihn in die Reihe der bedeutenden Denkmäler.

Peter Štih

EJ KO GOLTNEŠ DO TU-LE, UDARI PO KONJIH ! *

*O avtohtonističnih in podobnih teorijah
pri Slovencih in na Slovenskem*

Kdo smo, kaj smo, od kod smo? To so zelo stara, a za človeka očitno zelo temeljna vprašanja: drugače si jih ne bi kar naprej zastavljali ter znova in znova iskali odgovore nanje. Identitete – in za iskanje le-te gre pri naštetih vprašanjih – pač ne opredeljuje le ime in priimek posameznika, ampak, med drugim, tudi skupnost, v kateri živi in njegova osebna ter skupna zgodovina. In ko govorimo o zgodovini lahko vedno znova opazujemo fascinacijo nad začetkom, ki v veliki meri izhaja iz zelo trdovratnega in še danes prevladujočega miselnega vzorca o organski, biološki rasti ljudstev. Ta predpostavlja neko davno enotno in skupno preteklost. Začetek razvoja vidi v nekem genetsko določljivem jedru, iz katerega so se nato “razvila” posamezna ljudstva. Izoblikovala se je predstava genealoškega drevesa, po katerem so vsa ljudstva nastala z delitvijo iz starih ljudstev. To predstavo najdemo že v Stari zavezi, svojo polno veljavo je imela še v času romantike, zelo razširjena pa je tudi še danes. Kolikor starejšo in slavnjejšo zgodovino ima neko ljudstvo (oziroma narod), toliko pomembnejše naj bi bilo v sedanjosti in toliko privlačnejša je njegova identiteta. V skladu s to predsta-

vo se je stremelo prikazati zgodovino posameznega ljudstva čim bolj staro in slavno in zato predstaviti “začetek” čim dlje v preteklost. Temu primerno so se pojavile različne teorije, kdo so bili “predniki” posameznih ljudstev in narodov.

Pomembno mesto med temi teorijami zavzemajo avtohtonistične teorije. Po definiciji so to teorije, po katerih so prvi naseljenci na določenem prostoru pripadali narodu, ki danes tam živi. Običajno pa pod tem imenom razumemo tudi teorije in predstave, ki začetek posameznega, danes živečega naroda, iščejo že v prazgodovini, ko naj bi tudi že poselili svojo današnjo domovino, oziroma, ki menijo, da se je temeljna identiteta (ponavadi jim je to jezik), ki opredeljuje kakšen današnji narod, oblikovala že v tistih davnih časih in se v glavnem nespremenjena ohranila vse do današnjih dni. Tem predstavam je zgodovinski razvoj linearen, kontinuiran in genetično determiniran.

Avtohtonistične in podobne teorije o izvoru Slovencev imajo pri Slovencih in v slovenskem prostoru prav presenetljivo dolgo tradicijo in jih lahko zaznamo že v nekaterih tekstih slovenskih protestantov 16. stoletja; torej še preden je od začetka 18. stoletja začelo – najprej s koroškim jezuitom slovenskega rodu Markom Hanzičem

* Napis na situli, najdeni ob zgornji Piavi (Cadore), kakor ga je transkribiral in prebral Matej Bor (Veneti naši davni predniki (kot v op. 34) 249 sl.).

(1683-1766) – počasi prodirati danes prevladujoče in povsem uveljavljeno mišljenje o doselitvi slovanskih prednikov Slovencev na prelomu antike v zgodnji srednji vek¹.

Predstavo o avtohtonosti balkanskih Slovanov najdemo zabeleženo v krščanski tradiciji že v 10. stoletju, v pismu papeža Janeza X. (914-928) hrvaškemu kralju Tomislavu in zahumskemu knezu Mihajlu, kjer stoji, da so bili Slovani pokristjanjeni že v apostolskih časih². V kontekst te predstave spada tudi legenda, da je slovansko pisavo – glagolico – izumil sv. Hieronim, cerkveni oče, ki je bil okrog srede 4. stoletja rojen nekje na meji med Panonijo in Dalmacijo. Pod vplivom glagoljašev – ti so v Istri delovali tudi med slovenskim prebivalstvom – in njihove tradicije je ta trditev prišla tudi v listino papeža Inocenca IV. iz leta 1248, s katero je senjskemu škofu Filipu odobril slovansko bogoslužje v njegovi škofiji³. Verjetno v 14. stoletju je nastal tudi falsifikat listine Aleksandra Makedonskega, s katero naj bi leta 335 pred Kristusom podelil Slovanom ogromno ozemlje, segajoče od severa do južnih mej Italije⁴. Predstava o avtohtonosti Slovanov v Iliriku in njihovem misijonu v apostolskih časih je zabeležena tudi v ruski *Nestorjevi kroniki* iz 11.-12. stoletja. Informacije o poreklu Slovanov kronika navezuje na Sveto pismo, ki je bilo v srednjem veku nesporen vir znanja. Med potomci Jafeta, enega izmed treh Noetovih sinov, ki so si po vesoljnem potopu z žrebom razdelili zemljo, kronika omenja tudi Ilire-Slovane, nato sledi po zgodbi o gradnji babilonskega stolpa navedba, da so tudi Noričani Slovani, v zvezi z Metodovo postavitvijo za sirmijskega nadškofa

pa kronika omenja legendo o misijonarjenju apostola Pavla in njegovega učenca Andronika med Slovani v Iliriku⁵. Navezujoč se na Nestorja so se ta in podobne predstave o slovanski pradomovini v 13. in 14. stoletju razširile v historiografska dela na Poljskem in Češkem, po mnenju Luborja Niederleja, ki o tem podrobneje poroča⁶, pa celo med nekatere bizantinske kroniste 15. stoletja, ki so imeli za Slovane plemena Ilirrov, Tračanov, Dačanov, jadranskih Venetov in drugih.

Slovenski prostor je Nestorjevo kroniko oziroma, kar je verjetneje, le njeno izročilo, poznal najmanj posredno. Znameniti Žiga (Sigismund) Herberstein (1486-1566), ki je bil doma iz Vipave, kjer se je naučil tudi slovensko, in je kot diplomat v službi Maksimilijana I. in Ferdinanda I. dvakrat potoval v Rusijo, v svojih *Moskovskih komentarjih* iz srede 16. stoletja po Nestorju povzema, da Slovani, ki so se imenovali Noričani, izvirajo od Jafeta in so nekdanji bivali ob Donavi, kjer sta sedaj Ogrska in Bolgarija, od koder so se z raznimi imeni razpršili⁷. Predvidevati je mogoče, da se je Herberstein z Nestorjevo kroniko ali pa njenim izročilom seznanil v Rusiji sami. Odsev avtohtonističnih nazorov, da so bili Iliri Slovani, je mogoče domnevati tudi pri Primožu Trubarju (1508-1586). Vsaj tako se ponavadi razume njegov latinski podpis *Philopatridus Illiricus* (ilirski domoljub) v Katekizmu iz leta 1550, ki mu pač ustreza sočasen podpis *Peryatil vseh Slouenzou* v Abecedariju iz leta 1549⁸. Drug slovenski protestant, Adam Bohorič (ok. 1520-1598), je Slovane izenačeval z Veneti in Vandali,

¹ Prim. Darja MIHELIC, *Karantantija v očeh zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 31 (1977) 306 sl., zlasti 312 sl.; za Linhartarja pa Fran ZWITTER, *Prva konceptija slovenske zgodovine*, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20 (1939) 366 sl. in Bogo GRAFENAUER, *Pripombe k drugi knjigi Linhartovega "Poskusa"*, v: Anton LINHART, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2* (Ljubljana 1981) 376 sl.

² *Historia Salonitana maior* (izd. Nada KLAIC, *Srpska akademija nauka*, posebna izdanja knj. 399 (Beograd 1967) 95 sl.; ISTA, *Izvori za hrvatsku povjest od 1526. godine* (Zagreb 1972) 32.

³ Lubor NIEDERLE, *Slovanské starožitnosti II/1. Původ a počátky jižních Slovanů* (v Praze 1906) 73; Lucas JELIČ, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum* (Vegliae 1906) št. 3, str. 9; Miroslav PREMROU, *Monimenta Sclavonica* (Lioubliana 1919) št. 35.

⁴ Prim. Primož SIMONITI, "Dekret ali pričevanje Aleksandra Velikega o Slovanih", *Časopis za zgodovino in narodopisje n. v.* (= ČZN) 9 (44) (1973) 225 sl.

⁵ *Die Nestor Chronik. Eingeleitet und kommentiert von Dmitry TSCHIŽEWSKIJ*, *Slavistische Studienbücher VI* (Wiesbaden 1969) pogl. 1, 3, 20; o sami kroniki gl. ISTI, *Altrussische Literaturgeschichte im 11., 12. und 13. Jahrhundert*. Kiever Epoche (Frankfurt am Main 1948) 174 sl.

⁶ Niederle, *Slovanské starožitnosti II/1* (kot v op. 3) 73 sl.; prim. Mihelič, *Karantantija* (kot v op. 1) 304.

⁷ Sigismund HERBERSTEIN, *Rerum Moscoviticarum commentarii* (verjetno Dunaj 1549) 4 (slovenski prevod: Ludovik Modest GOLIA, Sigismund Herberstein, *Moskovski zapiski* (Ljubljana 1951) 9). Za Herbersteinovo žvljenje gl. omenjeno Golievo knjigo (str. 187 – 195).

⁸ France KIDRIČ, *Razvojna linija slovenskega prepoveda v prvih razdobjih*, *Razprave znanstvenega društva za humanistične vede* 5-6 (1930) 75 sl.; Bogo GRAFENAUER, *O avtohtonističnih teorijah (etruščanski, venetski itd.) v zvezi s pojavom slovenskih prednikov v novi domovini v 6. stoletju*, *Ob tisočstiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje*, v: Pavel DIAKON (Paulus DIACONUS), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*) (Maribor 1988) 378.

njihovo slavo in starost pa je utemeljeval z že omenjenim privilegijem Aleksandra Velikega Slovanom in sv. Hieronimom kot izumiteljem glagolice⁹. Vpliv svetopisemskega in nestorjanskega izročila je opaziti še v drugi polovici 18. stoletja pri Marku Pohlinu (1735-1801), avtorju *Kraynske kroneke* (1770, 1788) – prvega historičnega spisa v slovenskem jeziku, ki ga je Zois zaničljivo, a upravičeno, označil za *Bibel- und Fabelgeschichte*¹⁰ – in avtorju *Kraynske grammatike* iz leta 1768, v katere predgovoru je izrazil prepričanje o slovanskosti ilirskega jezika, ki da je nastal takoj po razdelitvi ljudstev po vesoljnem potopu¹¹. Pri tem se je po mišljenju nekaterih raziskovalcev naslanjal na delo *Il regno degli Slavi* iz leta 1601, ki ga je napisal dubrovniški benediktinec in prvi izraziti panslavist pri južnih Slovanih, Mauro Orbini; toda omenjena knjiga je že leta 1603 prišla na vatikanski indeks prepovedanih knjig¹². Teorijo o ilirskem izvoru Slovanov odseva tudi pesem *Ilirija oživiljena* Valentina Vodnika (1758-1819), katerega je omenjeni Marko Pohlin – kot Vodnik sam piše – “*Kranjsko pisati učil 1773*”¹³. Pesem je nastala leta 1811, v času Ilirskih provinc in francoske oblasti nad kranjskimi, goriškimi, istrskimi in delom koroških Slovencev. Pesem je slavospev slovenski zgodovini in ilirski izvor Slovencev v njej je tudi izraz političnega navdušenja, ki je v nasprotju z avtorjevim zgodovinskim pogledom, izraženem v njegovih starejših delih (v *Povedanju od slovenskega jezika* iz leta 1798 in v nemščini napisanem učbeniku *Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz* iz leta 1809)¹⁴.

Sploh je bilo 19. stoletje tisto obdobje, ko so v času romantike in povečane nacionalne zavesti in emancipacije, to je v času t.i. narodnega preporoda, avtohtonistične teorije pri Slovencih dobile kar precej pristašev in častilcev, ki pa so zgodovino v glavnem razumeli kot sredstvo narodno – politične afirmacije. Med takšne avtorje zagotovo lahko štejemo Jakoba Zupana (1785-1852), jezikoslovca in pesnika, v svojem času vodilnega slovenskega panslavista in ilirca, človeka z velikim znanstvenim potencialom, od katerega je Kopitar veliko pričakoval. Zupan je prevlado svojega domoljubja nad znanostjo pokazal v članku o etimologiji imen koroških rek v Cariniji leta 1831¹⁵. V tem času je deloval tudi štajerski Slovenec, narodni buditelj in cerkveni pisec Anton Kreml (1790-1844), avtor prve večje v slovenščini pisane in objavljenje zgodovinske knjige *Dogodiščine Štajerske zemle (Z posebnim pogledom na Slovence, 1845)*, ki jo označujejo izraziti nekritični romantični poudarki, med njimi prav avtohtonizem, ki se kaže v jezikovnem utemeljevanju slovanstva Ilirov, Noričanov in vseh vrst Venetov¹⁶. Med avtohtoniste iz časa okrog srede 19. stoletja je spadal tudi Zupanov učenec Matevž Ravnika – Poženčan (1802-1864) z Gorenjskega, zbiratelj narodnih pesmi, ki pa se je kot samouk ukvarjal tudi z zgodovino, kjer je pod vplivom romantičnega domoljubja razvijal misel o enotnosti slovanskih jezikov ter o veliki razširjenosti Slovanov, ki jih je enačil z Veneti¹⁷. Med tiste, ki so bili takrat naklonjeni avtohtonistični teoriji, je treba šteti še plovovitega pisca Petra Hitzingerja (1812-1867)¹⁸, prezreti pa ni moč tudi Matije Sila (1840-1925)¹⁹.

⁹ Adamus BOHORIZH, *Arcticae horulae (Witebergae 1584)*, zadnji dve strani kratkega predgovora (*Praefatiuncula*); Kidrič, *Razvojna linija* (kot v op. 8) 76; Mihelič, *Karantanija* (kot v op. 1) 305. Miheličeva med slovanske avtohtoniste šteje tudi Jurija Dalmatina, ki v nemškem predgovoru k Bibliji (Wittenberg 1584) sicer piše o pomenu slovanskega jezika in o njegovi veliki razširjenosti, ne pa tudi o izvoru Slovanov.

¹⁰ Prim. Zwitter, *Prva koncepcija* (kot v op. 1) 362; France KIDRIČ, *Pohlin Marko, Slovenski biografski leksikon* (= SBL) IV, 417 sl.

¹¹ P. MARCUS (Pohlin), *Kranjska grammatika* (Laybach 1768) 4.

¹² Mauro ORBINI, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni* (Pesaro 1601). Srbohrvaški prevod z biografskimi ter drugimi podatki ter komentarjem: Mauro ORBIN, *Kraljestvo Slovena* (red.: Franjo Barišič, Radovan Samardžić, Sima Ćirković, Beograd 1968).

¹³ *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana 1979) 397 (objava Vodnikovega rokopisa iz leta 1798).

¹⁴ Alfonz GSPAN, *Izbrane pesmi Valentina Vodnika* (Ljubljana 1958) 58 sl., 191 sl.; Ivan GRAFENAUER,

Vodnikova "Ilirija oživiljena", slavospev na slovensko zgodovino, Dom in svet 30 (1917) 84 sl.; Janko KOS, Valentin Vodnik (Ljubljana 1990) 113 sl.

¹⁵ Prim.: Stane SUHADOLNIK, *Zupan Jakob, SBL IV*, 870 sl.

¹⁶ Anton SLODNJAK, *Anton Kreml (1790-1844) in njegove Dogodiščine Štajerske zemlje*, v: A. Kreml, *Dogodiščine Štajerske zemlje* (München 1974) V sl.; Bogo GRAFENAUER, *Zgodovino pisa na Slovenskem v dobi romantike in njegova dediščina, Glasnik Slovenske matice 3 (1979) 44; ISTI, Ob stoletnici začetkov slovenskega znanstvenega zgodovinopisja, ZČ 35 (1981) 17.*

¹⁷ Prim.: France KOBLAR, *Ravnika – Poženčan Matevž, SBL III*, 48.

¹⁸ *Zur Frage über die ältesten Bewohner der innerösterreichischen Länder, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, 1855, 1856* (cela vrsta nadaljevanj); prim. Olga JANŠA – ZORN, *Historično društvo za Kranjsko* (Ljubljana 1996) 206.

¹⁹ *Trst in okolica. Zgodovinska slika* (Trst 1882); prim.: Janko ŠLEBINGER, *Sila Matija, SBL III* 308.

Med vsemi temi pa je po obsegu svojega dela, vztrajnosti in odmevnosti izstopal Davorin Trstenjak (1817-1890), ki ga je Slodnjak označil kot leposlovca, mitologa, etimologa, zgodovinarja in liberalnokatoliškega publicista²⁰. Prepričanje, da so Slovenci avtohtoni v sedanji domovini je prevzel od Antona Krempla, s katerim se je v letih svojega šolanja precej družil. Nasprotno trditve graških zgodovinarjev, kot sta bila Muchar in Knabl, ki sta minorizirala slovensko vlogo v štajerski zgodovini, so v Trstenjaku še krepile avtohtonistično teorijo in ga spodbujale, da je prebiral Šafaříka, Kollárja in druge glasnike avtohtonizma ter sčasoma postal eden njegovih najbolj radikalnih apostolov. Trstenjak ni le dokazoval, da so Slovenci od nekdaj prebivali na svojih sedanjih tleh, marveč da so nekoč Slovanom pripadala najrazličnejša ljudstva na vseh treh celinah starega sveta²¹. Njegov popolni znanstveni diletantizem se je kazal v nemogočem etimologiziranju in tudi mitologiziranju, s katerima je "podpiral" svoje teze, ki so imele narodno-politični namen krepiti plaho narodno zavest in nasprotovati protislovenskemu razpoloženju nemškega tabora. Toda kljub gorečnosti, s katero je branil avtohtonistično teorijo, je Trstenjak v starejših letih zmogel toliko poguma in poštenja, da se ji je vsaj posredno odpovedal, ko je v razgovoru z Matijom Murkom, slavistom, literarnim zgodovinarjem in klasikom slovenske etnologije, dejal: "*Vi imate Miklošičeve in druge jezikoslovne knjige, kaj pa smo imeli mi, ko smo začeli?*"²².

Vrsta slovenskih avtohtonistov se je nadaljevala z Davorinom Žunkovičem (1858-1940), oficirjem in – seveda – ljubiteljskim jezikoslovcem, ki je bil izredno plodovit pisec z veliko energije, ki pa ga je zanimalo vse mogoče²³. V številnih tekstih, od katerih so mnogi izšli v knjižni obliki (zlasti v nemščini, pa tudi češčini), je dokazoval

avtohtonost Slovanov v srednji Evropi in trdil, da je njihove jezikovne sledi moč slediti vse do ledene dobe (diluvijska). Pritegovala ga je domnevna zveza med Etruščani in Slovani, germanške rune pa je razglasil za slovanski črkopis²⁴. Žunkovič je okrog sebe ustvaril krog somišljenikov in sodelavcev, med katerimi je treba omeniti Ivana Topolovška (1851-1921), ki je v Innsbrucku in na Dunaju študiral primerjalno jezikoslovje (eden od njegovih dunajskih profesorjev je bil tudi Miklošič), vendar študija ni dokončal. Po dogovoru z Žunkovičem naj bi ob študiju tudi najbolj eksotičnih jezikov utemeljil skupni izvor jezikov in na to temo je objavil delo o jezikovni prasarodnosti Indogermanov, Semitov in Indijancev²⁵. Žunkoviča je kritika seveda silovito in upravičeno napadala, eden tistih, ki ga je branil pa je bil znan politik in publicist Henrik Tuma (1858-1935), ki je tudi sam zagovarjal aprioristični praslovanski avtohtonizem. Tuma je bil edini avtor, ki je zagovarjal slovanski avtohtonizem v pravem pomenu besede. Slovani-Slovenci-Veneti naj bi bili sploh prvi človeški naseljenci ne samo današnjega slovenskega ozemlja, ampak kar "cele Evrope", ki so prišli v prostor "brez prebivalstva"²⁶. Tezo je Tuma gradil postopoma, med drugim tudi v okviru recenzije zelo znanega in branega romana Frana Saleškega Finžgarja *Pod svobodnim soncem* (prvič objavljen 1906-1907), kjer je avtorju kot okvir za romantično ljubezensko zgodbo služilo prav naseljevanje Slovanov na Balkanski polotok v 6. stoletju in njihovo vdiranje čez Donavo na ozemlje bizantinskega imperija. Finžgar je za zgodovinsko ogrodje svojega romana uporabil znamenita in nadvse dragocena poročila bizantinskega pisca Prokopija, ki je bil tedaj slovenskim bralcem že dostopen v prvi knjigi Kosovega *Gradi-va za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (Ljubljana 1902). Pri svoji tezi se je Tuma v glav-

²⁰ Anton SLODNJAK, *Trstenjak Davorin*, SBL IV, 196 sl.

²¹ Bibliografijo najpomembnejših Trstenjakovih "zgodovinskih" tekstov gl. pri Franc KOS, *Kdaj so Slovenci prišli v svojo sedanjo domovino?*, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 6 (1896) 19 sl. (ponatis v Franc KOS, *Izbrano delo* (Ljubljana 1982) 63 sl. in op. 1), kjer je podana tudi že kritika Trstenjakovega dela. O širši posledici Trstenjakovega pisanja za delovanje Hističnega društva za Kranjsko gl. Janša – Zorn, *Histično društvo* (kot v op. 18) 62 sl., 232 sl.

²² Matija MURKO, *Rodoljubna knjiga brez rodoljubja*, *Veda* 1 (1911) 269; prim. Bogo GRAFENAUER, *Kontinuiteta in vprašanje slovenskega srečanja s staroselci* (Vlaht), *Ob tisočstisoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje*, v: Pavel DIAKON (Paulus DIACONUS), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*) (Maribor 1988) 354.

²³ Prim. Bruno HARTMAN, *Žunkovič Davorin*, SBL IV, 1016 sl.

²⁴ Prim. njegova dela: *Wann wurde Mitteleuropa von den Slaven besiedelt?* (Kroměříž 1904, 1906 razširjena), *Die Slaven, ein Urvolk Europas* (Kroměříž 1910, 1911 razširjena in predelana), *Slavische Runen – Denkmäler* (1915). Za kritiko prim. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (1909) 102 sl., (zbir s strani J. Glonarja v nemščino prevedenih kritik); Murko, *Rodoljubna knjiga* (kot v op. 22) 266 sl.

²⁵ Gl. Janko OROŽEN, *Topolovšek Ivan*, SBL IV, 142.

²⁶ Na to temo je objavil več razprav, glavni pa sta: *Krajevno imenoslovje, Jadranski almanah* (1923) 127 sl.; *Imenoslovje Julijskili alp* (Ljubljana 1929).

²⁷ Citat po Branko MARUŠIČ, Dr. Henrik Tuma, *Z zahodnega roba. O ljudeh in dogodkih iztekajočega se stoletja* (Nova Gorica 1995) 22.

nem opiral na razširjenost imena Veneti in pa na svojevoljne razlage rečnih, krajevnih in gorskih imen, ki jih je zbiral tudi kot navdušen planinec. Prav iz te planinske in z naravo zrasle izkušnje se je Tumi o zgodovini oblikovalo tisto temeljno spoznanje, ki stoji za njegovim delom in ki ga je formuliral v nekoliko naivnem stavku: *"Išči vire človeške zgodovine proč od arhivov, iz njegovega prvotnega preprostega življenja v dotiku s naravo samo"*²⁷. Kakorkoli že, Tumovi zapisi so kasneje postali ena od podlag venetske teorije Jožka Šavlija.

Po Tumovih spisih o slovenskem avtohtonizmu je nato konec dvajsetih let našega stoletja prišlo – z izjemo Janka Grampovčana, ki je leta 1958 v Trstu objavil knjigo *Meje Slovanov v zahodni Evropi pred tisoč leti*, s katero je dokazoval veliko razširjenost slovenščine v preteklosti, kar je razlagal z že zelo dolgo prisotnostjo Slovencev v srednjeevropskem prostoru, v katerem se omenjajo Veneti – do daljšega premora, dokler ni leta 1967 Franc Jeza, v Trstu živeči politični emigrant in aktiven nasprotnik jugoslovanskega režima, objavil najprej knjigo o skandinavskem izvoru Slovencev in deset let kasneje na isto temo še knjigo o ključnih vprašanjih rane karantansko – slovenske zgodovine. Na podlagi zunanje podobnosti nekaterih slovenskih in švedskih besed, a brez poznavanja in upoštevanja glasoslovnih in jezikoslovnih zakonitosti, je dokazoval severni izvor Slovencev. Germanistika in slavistika sta pokazali na nevzdržnost in nesmiselnost Jezovih rezultatov oziroma dokazovanja²⁸, ki pa postane bolj razumljivo, če ga postavimo v kontekst njegove nesrečne življenjske poti. Kot nekdanji aktivist Osvobodilne fronte in kristjan, razočaran in nepomirjen z novim povojnim režimom v Jugoslaviji, se je odločil za politično emigracijo, kjer si je s pisano besedo prizadeval za posebno in samostojno slovensko državo. V prizadevanja za ta cilj je vpregel tudi zgodovino, ki naj bi pokazala razlike med Slovenci in ostalimi južnoslovanskimi narodi²⁹.

Okrog leta 1970 se je nato začela plesti teorija o slovenskem značaju Etruščanov in posledično o etruščanskem izvoru Slovencev. Najprej jo je predstavil in branil "dvorni pesnik revolucije" Matej Bor³⁰, ki pa je to tezo kasneje opustil in postal vnet zagovornik venetske teorije. Boru sta kot pristaša etruščanske teorije sledila Ivan Rebec in Anton Berlot, ki sta svoje delo najprej predstavila v seriji podlistkov v tedniku TT (1976/1977) in čez nekaj let – predelano besedilo je dolgo časa zaman iskalo založnika – še v knjižni obliki³¹. Prvi je prispeval zgodovinski okvir, drugi pa se je kot nekdanji oficir in vojaški dešifrant namenil streti oreh etruščanskega jezika, pri čemer je streljal tako velike kozle, da se je od stališč obeh avtorjev distanciral celo Bor sam. V etruščanski "slovenščini" naj bi se tako že pred skoraj 3000 leti pojavile tujke, ki jih je slovenščina v resnici dobila iz srednjeveške nemščine (plav, marof) ali celo iz naše sodobnosti (ovest – zahod) in podobno³².

Le leto zatem, ko je (1984) izšla Rebec – Berlotova knjiga o Etruščanih-Slovanih, je v dunajskem Glasu Korotana izšla prva razprava na temo Veneti – predniki Slovencev³³, ki ji je nato sledilo še več del, glavno pa je bila knjiga *Veneti naši davni predniki*³⁴. V njej je Matej Bor utemeljeval teorijo z jezikoslovnega, Jožko Šavli pa z zgodovinskega, arheološkega, imenoslovnega in etnografskega stališča, medtem ko je Ivan Tomažič, ki je ves čas organizacijsko in finančno podpiral projekt, napisal pregled in komentar k različnim mnenjem. Teza modernih slovenskih "venetologov" je, da so bili nosilci arheološke lužiške kulture (ime ima po Lužicah, pokrajini

REBULA, K pojavu narodne patologije, *Arheo* 10 (1990) 116 sl.

³⁰ Prim. Grafenauer, O avtoktonističnih teorijah (kot v op. 8) 383.

³¹ Anton BERLOT/Ivan REBEC, So bili Etruščani Slovani? Branje etruščanskih napisov na slovanski jezikovni podlagi (Koper 1984). Berlot je izven slovenskega prostora že leta 1966 v Zürichu objavil *Eine Studie über die Sprachen der Rassen oder der Etrusker*.

³² Gl. Grafenauer, O avtoktonističnih teorijah (kot v op. 8) 384 (za Borovo distanciranje); Jože KASTELIC, Delo 27. 12. 1984 (Književni listi), Marko SNOJ, Naši Razgledi 28. 12. 1984.

³³ Jožko ŠAVLI, Veneti – naši davni predniki?, *Glas Korotana* 10 (1985).

³⁴ Jožef ŠAVLI – Matej BOR, *Unsere Vorfahren die Veneter* (Wien 1988); slov. prevod: Matej BOR, Jožko ŠAVLI, Ivan TOMAŽIČ, *Veneti naši davni predniki* (Ljubljana 1989). Gl. tudi Ivan TOMAŽIČ, Novo sporočilo knjige *Veneti naši davni predniki* (Ljubljana 1990); ISTI, Oživelj Veneti, *Glas Korotana* 11 (1986) 55 sl.; Matej BOR, Odkod ime Veneti?, prav tam 53 sl.

²⁸ Franc JEZA, Skandinavski izvor Slovencev. *Etnografsko – jezikovna študija* (1976, samozaložba); ISTI, O ključnih vprašanjih rane karantansko-slovenske zgodovine (Buenos Aires 1977). Za kritiko gl.: Primorski dnevnik 23. 2., 5. 4., 4. 5. 1969 (B. Gyllenberg – Orešnik in M. Piškur) in 25. 10. 1969 (N. Kuret in A. Triller), nadalje *Zaliv* 5 (1970) 87 sl. (M. Prosen) in *Arheo* 10 (1990) 116 (A. Bajec, A. Rebula).

²⁹ Prim.: Martini JEVIKAR, Jeza Franc, *Primorski slovenski biografski leksikon* (= PSBL) I, 592; Grafenauer, O avtoktonističnih teorijah (kot v op. 8) 382 sl.; Alojz

vzhodno od srednje Labe v današnji Nemčiji in na Poljskem, sama arheološka kultura pa je zajemala bistveno večji prostor) iz druge polovice drugega tisočletja pred našim štetjem Veneti – Slovani. Ti so se nato do prvega tisočletja pred našim štetjem razselili po kar največjem delu Evrope in jo osvojili dobre dve tretjini (v glavnem skoraj ves zahodni, danes najrazvitejši del kontinenta), o čemer nam priča razširjenost venetskega imena (to se izven Evrope omenja še v Mali Aziji, v Paflagoniji) in arheološka kultura žarnih grobišč, katere nosilci naj bi prav tako bili Veneti oziroma (Pra)Slovani oziroma Zahodni Slovani. Ti Veneti-Slovani naj bi nato kot hribovsko kmečko ljudstvo v Vzhodnih Alpah preživeli najprej keltsko, nato pa še rimsko zasedbo, kateri naj bi se končno uprli, porušili in požgali osovražena rimska mesta in vrgli s sebe jarem rimske uprave, kulture in krščanske vere in v Karantaniji osnovali svojo državo, ki naj bi do prihoda Frankov obdržala svojo samostojnost in se uspešno upirala pritiskom avarskih in bavarških sosedov.

Kritika tudi ob tej najnovejši teoriji, ki je skušala naselitev slovanskih prednikov Slovencev v njihovo sedanjo domovino potisniti nazaj do prazgodovinskih obdobj, seveda ni molčala in je navedla jezikoslovne, zgodovinske, arheološke, paleografske in ne nazadnje, kar je morda najpomembnejše, metodološke razloge, ki govorijo o nesprejemljivosti te teorije³⁵ (o tem bo v nadaljevanju povedano nekoliko več) in razkrivajo nesramni diletantizem njenih avtorjev. Prav za pisanje teh modernih "venetologov", zlasti Šavlija, je namreč značilen ton, ki žali tako posamezne slovenske zgodovinarje kot tudi celotno slovensko zgodovino, odkar se je to pred približno stodesetimi leti dvignilo na raven znanosti. Očitati mu, da je bilo tako rekoč konstantno ohromljeno z ideologijami in da zaradi tega ni zmoglo svobodne razprave o poreklu Slovencev in lepiti, tako "a priori", posameznim najvidnejšim slovenskim zgodovinarjem različnih generacij, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, ideološke nalepke³⁶, je – milo rečeno – nesramno, krivično in nevredno znanstvene razprave.

Naj o tem, kako daleč gre lahko takšno sprenevanje, ki bolj kot o ideološkosti obtoženih govori o tovrstni obremenjenosti tožečega, navedem le en primer. Ko je Grafenauer zavrnil Šavlijeve trditve, da postavljajo slovenski zgodovinarji svoje teze o naselitvi Slovencev "brez dejanske podlage v virih" z namenom, da bi dosegli le "neko vnaprej zastavljeno izhodišče", da "smo Slovenci južnoslovanskega izvora" in da je topogledno vse znanstveno delo slovenskih zgodovinarjev (Franceta in Milka Kosa ter Grafenauerja) izraz "ideologije pojugoslovanjenja", mu je Šavli odgovoril, da je vse to le izraz Grafenauerjevega "unitarističnega gledanja". Na to je Grafenauer upravičeno jezen in užaljen zapisal: *"Difficile est satiram non scribere! Pol desetletja preden je bil Šavli rojen, sem v Jugoslaviji z unitaristično ustavo v Dejanju zelo precizno protiunitaristično pisal o slovenstvu in njegovem razmerju do Jugoslavije. In enako v svojem predavanju o slovenskem uprašnju na drugem Bohinjskem tednu 1939. In se najde nekakšen fičfirč, ki misli, da se o zgodovini lahko piše brez vsakega znanja in trdi karkoli hoče in zapiše takšne stvari tudi o živi sedanjosti"*³⁷.

Če se sedaj še nekoliko vrnem k pregledu avtohtonističnih teorij pri Slovencih in na Slovenskem, potem je osnovna ugotovitev, da imajo upoštevanja vredno tradicijo in da jih je bilo precej več kot se običajno misli. O nagibih, ki so pripeljali do tako množičnega pojava avtohtonističnih teorij pri Slovencih, je nasplošno težko govoriti. Vsaj pri nekaterih pa je evidentno, da v ozadju stojijo cilji, ki so sicer sami po sebi lahko povsem plemeniti, ki pa z znanostjo nimajo nič skupnega, kajti zgodovino očitno razumejo kot sredstvo in orodje, ki ima neko povsem določeno funkcionalno vrednost. To pa je lahko nevarno. Še preveč svež je primer pokojne Jugoslavije, kjer se je jasno pokazalo, da ima lahko zgodovina, ki je uporabljana in izkoriščana za doseganje povsem določenih ciljev, ki posledično ustvarja zgodovinske mite in ponuja črno-bele identifikacijske modele ter enostavne predsodke, še vedno in ponovno fatalne posledice.

Pri Trstenjaku, ki je deloval v času slovenskega kulturnega in političnega preporoda 19. stoletja, je povsem evidentno, da je njegova avtohtonistična teorija zrasla najprej iz odpora proti nemško nacionalnim zgodovinarjem, kot je bil v

³⁵ Gl. Venetovanje. Prispevek k razmerju Veneti – Slovani, *Arheo* 10 (1990) – tu so v posebni tematski številki zbrane in ponatisnjene kritike venetske teorije, ki so bile objavljene v različnih publikacijah, v veliki meri v dnevnem časopisu – in zlasti Grafenauer, *Ob tisočletni stoletnici* (kot v op. 8) 321 – 422.

³⁶ Prim. Bor, Šavli, Tomažič, *Veneti* (kot v op. 34) 9 sl.; pa tudi Jožko ŠAVLI, *Slovenska država Karantanija, institutio Sclavenica* (Koper – Dunaj – Ljubljana 1990) 7 sl.

³⁷ Bogo GRAFENAUER, *O Venetih in nastanku Slovencev*, *Arheo* 10 (1990) 45.

Gradcu Muchar. Očitno je tudi, da je nato, kot je to formuliral Slodnjak, "pomagal z njo najprej študiranim potomcem vzhodnoštajerskih vinarov in kmetov premagovati protislovensko kampanijo njihovih profesorjev in nacionalističnih publicistov, za Bachovega režima pa je s to fantastično teorijo krepil plaho narodno zavest konservativne slovenske inteligence"³⁸. Tudi za Tumovim avtohtonizmom naj bi bojda v veliki meri stal odpor zoper Slovanom nenaklonjeno nemško znanost³⁹. Teorija Franceta Jeze o skandinavskem izvoru Slovencev je avtorju v resnici zrasla iz prizadevanj tega "nepomirljivega Slovenca"⁴⁰ za ločitev Slovenije od Jugoslavije in njenega komunističnega režima ter za njeno samostojnost, ko je pač tudi na takšen način utemeljeval slovensko drugačnost in posebnost glede na ostale jugoslovanske narode⁴¹. Podobno utilitaristično pojmujejo zgodovino tudi avtorji venetske teorije. Gre jim za krepitev slovenske narodne zavesti, kar skušajo doseči s prepričevanjem o starosti in pomembnosti Slovencev v zgodovini, ki da so vedno hodili svojo in posebno pot⁴². Trditev enega od avtorjev venetske teorije, da Slovenci z Južnimi Slovani "nimajo zgodovinske in etnične zveze"⁴³, kar je notorna laž, dovolj jasno ilustrira dejstvo, da je za njih zgodovina le sredstvo za doseganje nekaterih drugih ciljev. In čeprav neprestano obtožujejo slovensko zgodovinopisje, da je "uradno" in zato neznanstveno in nesprejemljivo, ni njihovo neprestano ponavljanje "praktičnega pomena" svojega pisanja za slovensko stvar – nazadnje v času političnega spora, ki je nastal med Slovenijo in Italijo v prvi polovici leta 1996, ko je slednja blokirala slovenski podpis pridružitvenega spo-

razuma k Evropski skupnosti⁴⁴ – nič drugega kot prav zahteva po "uradni" znanosti, namenjeni *ad usum Delphini*.

Če še nekoliko analiziramo avtohtonistične in podobne teorije pri Slovencih, ugotovimo, da je njihova skupna poteza ta, da so njihovi avtorji diletanti – ta ocena velja vsaj za čas od 19. stoletja naprej, ko se je z organiziranjem univerz v današnjem pomenu besede, kjer se je znanost oblikovala in se tudi poučevala, odprla možnost primerne strokovne usposobitve za znanstveno delo -, se pravi nestrokovnjaki, največkrat samouki, ki ne poznajo tehnik, metod in pravil, s katerimi posamezna stroka odkriva in tudi verificira nova spoznanja. Tako je bil Davorin Trstenjak po svojem študiju in izobrazbi bogoslovec, Davorin Žunkovič pehotni oficir, Ivan Topolovšek ni dokončal študija primerjalnega jezikoslovja, Henrik Tuma je bil pravnik, pravo je študiral, a ne dokončal tudi France Jeza, ki je nato diplomiral iz etnologije, Anton Berlot je bil oficir, Ivan Rebec je bil učiteljski maturant, Matej Bor slavist, Jožko Šavli ekonomist in Ivan Tomažič duhovnik⁴⁵. Na drugi strani ne moremo spregledati, da je kritika avtohtonističnih teorij praviloma prihajala s strani stroke, od ljudi, ki so dosegali najvišjo akademsko izobrazbo in ki so zaradi svojega strokovnega in znanstvenega dela v krogu stroke, s katero so se ukvarjali (oz. se ukvarjajo), popolnoma uveljavljeni. Naj spomnim le na nekatere takšne kritike: na slaviste, jezikoslovce in etimologe, kot so Fran Miklošič, Matija Murko, Joža Glonar, France Bezljaj, Anton Bajec in Alenka Šivic Dular, na zgodovinarje Franca Kosa, Boga Grafenauerja in Janeza Persiča, arheologa Božidarja Slapšaka in Andreja Pleter-

³⁸ Slodnjak, Trstenjak (kot v op. 20) 197.

³⁹ Dušan KERMAUNER, Tuma Henrik, SBL IV, 234.

⁴⁰ Rebula, K pojavu (kot v op. 29) 117.

⁴¹ Gl. op. 29.

⁴² Prim. npr. Ivan TOMAŽIČ, Delo 11. 5. 1996 (PP 29): "...je nujno treba zaščititi slovenstvo z vsemi možnimi ukrepi...(drugi) pomemben ukrep je utrditev slovenske samozavesti s spoznavanjem prave slovenske identitete. Dokler bodo šole vtepale mladim v glavo zmotno teorijo o prihodu Slovencev v 6. stoletju iz zakarpatskih močvirij, se bo Slovenec podzvestno sramoval svojega izvora in bo najraje pozabil na svojo etnijo, kakor kažejo žalostne izkušnje na Koroškem in na Tržaškem. Šele ko se bodo Slovenci zavedali pomena svojega jezika pri nastanku prve evropske kulture in ko se bodo spoznali za potomce slavnih Paleovenetov, katerih jezik se zrcali v slovenskem jeziku, lahko pričakujemo, da bodo še obstajali in peli v svojem jeziku in vriskali po svoji navadi, ne samo v tretjem, temveč tudi v četrtem tisočletju in še mnogo tisočletij naprej."

⁴³ Ivan TOMAŽIČ v Glasu Korotana 10 (1985) 9.

⁴⁴ Ivan TOMAŽIČ, Delo 10. 2. 1996 (PP 29): "...Ali nas ne smatrajo Italijani ravno zaradi te velike zgodovinske prevare [mišljen je "prihod Slovencev ob koncu 6. stoletja", op. P. Š.] za manjvredne, nekulturne priseljence, čeprav v kulturi ne zaostajamo za njimi niti za centimeter? Ali ne pravijo zaradi te prevare, da kaj iščejo pri nas ti "ščavi"?, čeprav se potem samo pozdravljajo s prijaznim "ciao" (= ščavo = slavo)? [sic!, edinstvena etimologija besede ciao, op. P. Š.] Če bi prihod Slovencev res bil zgodovinska resnica, bi se morali z njo sprijazniti in se čimbolj potruditi, da bi na druge načine prepričali naše sosede o naši enakovrednosti in enakopravnosti. Nikakor pa ne razumem gospoda Parovela in drugih, da se tako lahko sprijaznijo s popolnoma izmišljenim opisom slovenskega prihoda, ko nam dokazana dejstva vendar ponujajo neslutene možnosti, da uveljavimo pravico "primi possidentis", da pritegnemo nase pozornost in spoštovanje, ki se spodobi nosilcem prve kulture v srednji Evropi."

⁴⁵ Glej biografska gesla v SBL in PSBL.

skega ter etnologa Milka Matičetovega⁴⁶. Ko govorimo o razmerju med pisci in kritiki pa je še posebej pomembno in za presojo vrednosti venetske teorije še kako izpovedno dejstvo, da so se proti tej najnovejši teoriji, ki v slovenskem dnevnem časopisju še vedno polni rubrike "Pisma bralcev", izrecno izrekli nekateri pisci, na katere so se avtorji venetske teorije neposredno sklicevali pri svojem utemeljevanju. To velja tako za vodilnega slovenskega primerjalnega jezikoslovca in etimologa sodobnega časa Franceta Bezlaja († 1993), kot tudi za priznana italijanska raziskovalca venetske kulture in venetskega jezika Giovannija Battista Pellegrinija in Alda Luigi Prosdociimija. Bezljaj je takó o venetski teoriji napisal zelo kratko, da *"se ne morem strinjati z izvajanjem o Venetih in venetščini Mateja Bora in dr. Jožka Šavlija, čeprav me oba večkrat citirata in se celo sklicujeta name. Ako bi njuno mnenje dozorelo tako daleč, da bi ga sprejela za objavo katera koli resna domača ali tuja strokovna revija, bi bil pripravljen resno polemizirati z obema. Dokler pa se izogibata takšnemu v znanosti edino normalnemu postopku, ne čutim potrebe, da bi svoj dragocen čas in svoje moči trošil za primitiven diletantizem"*⁴⁷. Aldo Luigi Prosdociimi, pa je v zvezi s sklicevanjem na njegovo delo v Bor – Šavli – Tomažičevi knjigi zapisal: *"Moja misel o izviru Venetov in o njihovi dozdevni zvezi s Slovani je popolnoma popačena, zato se z moralnega in znanstvenega stališča zgražam, da je bil iz širšega konteksta iztrgan le en stavek; v kontekstu je moja misel še kako jasna....za konec popolnoma odklanjam tako diletantsko početje, ki pomeni samo izgubo časa za branje in niti ne zasluži odgovora; jaz sem se na kratko oglasil samo zato, ker sem bil v to stvar narobe in sleparsko upleten osebno"*⁴⁸.

Podrobnejšemu pregledu kritike oz. podrobnejši kritiki samih avtohtonističnih teorij se na tem mestu pač ne moremo posvečati iz več razlogov: najprej ima ta kritika že kar dolgo zgodovino in sega najmanj v drugo polovico prejšnjega stoletja, nadalje je zelo razvejana in tudi zelo specialno naravnana v jezikoslovna, zgodovin-

ska, paleografska, arheološka in metodološka vprašanja in končno, njen obseg je že tako velik, da ga je v okvir običajnega obsega razprave nemogoče spraviti. Kot zgodovinar želim na tem mestu nekoliko več pozornosti nameniti le zgodovinskim vprašanjem, ki so povezana z avtohtonističnimi teorijami, še prej pa le na kratko opozoriti na najbolj temeljne metodološke napake, ki jih avtorjem avtohtonističnih teorij očita kritika v jezikoslovnih in arheoloških vprašanjih.

Prav za vse avtohtonistične teorije oz. za tiste njihove dele, v katerih utemeljujejo svoj prav s pomočjo jezikoslovja, je značilno, da izhajajo iz metode primerjanja besed po njihovi zunanji podobnosti, ki je v primerjalnem jezikoslovju že zdavnaj presežena. Po tej metodi je delal že Trstenjak in dokazoval, da npr. izhajajo biblična imena Adam, Eva in Kajn od ata, jeba in kujon. In nazadnje dela po tej metodi tudi Šavli, ki je za slovenska razglasil celo vrsto imen v Alpah (npr. Locarno in Lugano od log, Bodensko jezero (Bodensee) od voda, Bregenz od breg, Bern od brdastega sveta – brdine, itd.), pa tudi vrsto antičnih krajevnih imen (Tergeste od terg (trg), Timavus od tema, Emona od imenje (posestvo), Celeia od selo, Longaticus od log, itd.)⁴⁹. Na takšen način bi kaj lahko dokazali, da so Slovenci nekoč bivali tudi v Aziji in Afriki (za pokušino le: Saigon je v resnici Zajcgon (kraj, kjer se gonijo zajci), Tripolis so tri polja, da gori Tabor in Nebo v Palestini, ki sta evidentno slovenski, sploh ne omenjam posebej!). V znanosti je v nasprotju s tem kavarniškim "Klang – etimologiziranjem" že dolgo časa uveljavljeno temeljno spoznanje, da zunanja podobnost besed še daleč ni dokaz njihove genetične istosti, da enakozvočnice niso hkrati nujno tudi enakoznačnice⁵⁰. Druga zadeva je, da je v jezikoslovju nesporno spoznanje, ki ga lahko štejemo že med zadeve splošne izobrazbe, da je jezik živ organizem, ki se v času in prostoru neprestano spreminja. Slovenščina ni nobena izjema. Kakšne spremembe je ta jezik doživel v zadnjih tisoč letih nam priča že primerjava današnje slovenščine z jezikom Freisinških

⁴⁶ Za navedene posameznike glej v glavnem SBL, PSBL, Letopise SAZU ter Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev univerze v Ljubljani. Za imena nekaterih kritikov, ki tu niso omenjeni pa glej še Arheo 10 (1990).

⁴⁷ Arheo 10 (1990) 110.

⁴⁸ Arheo 10 (1990) 88, 89. Za Pellegrinija gl. prav tam 74, 75.

⁴⁹ Bor, Šavli, Tomažič, Veneti (kot v op. 34) 21 sl.; Šavli, Slovenska država (kot v op. 36) 46 sl. Podobno tudi Ivan TOMAŽIČ, Delo 16. 3. 1996 (PP 29): Dravus (Drava) je reka, ki drvi, Pola (Pulj) so polja, Ravenna pa je ravna.

⁵⁰ Prim. Alenka ŠIVIC-DULAR, Na rob venetsko – slovenskim razpravljanjem Mateja Bora, Arheo 10 (1990) 92, Grafenauer, O Venetih (kot v op. 37) 39 sl.

spomenikov, ki je za današnjega Slovenca v veliki meri že nerazumljiv⁵¹. Pa kljub temu berejo sodobni slovenski "venetologi" (Bor) in "etruškologi" (Berlot) napise iz prvega tisočletja pred našim štetjem, stare več kakor dva tisoč let, na način, kot da so stari Veneti oziroma Etruščani uporabljali morfološko skoraj isti jezik, kot je slovenski knjižni jezik novega časa⁵².

*"Da je bila 'slovenščina' nekdanja drugačna kot danes, tega ne ve; njegova 'diluvijska' slovenščina je popolnoma enaka današnji.... Ta knjiga je pravo sračje gnezdo, v katero je g. Ž. znosil vse, kar se mu je le količkaj pripravno zdelo. Iz vseh mogočih jezikov je zbral besede, ki se vsaj približno tako glase in je na ta način dal svojemu zmašilu neko znanstveno draperijo,"*⁵³ je sicer že v začetku našega stoletja zapisal Glonar v svoji kritiki Žunkovičevega dela, s katerim je ta dokazoval slovenščino že v ledeni dobi (diluvijski), vendar ni kritika svoje aktualnosti prav nič izgubila in bi lahko veljala tudi za današnje avtohtoniste.

Kar se tiče arheologije, se je nanjo sklicevala v prvi vrsti venetska teorija v tistem svojem delu, kjer skuša pokazati, da je bila lužiška kultura venetska in da so bili Veneti tudi nosilci kulture žarnih grobišč. Pri tem izhajajo iz predpostavke, da arheološka kultura ustreza določeni etnični skupnosti, plemenu ali ljudstvu. To naziranje je na prelomu 19. v 20. stoletje utemeljil nemški arheolog in germanist Gustav Kossina, ki se je ukvarjal s širjenjem Germanov v prazgodovini. Njegovo vodilno gledišče je bilo, da se ostro omejene arheološke kulturne province v vseh časih skladajo s povsem določenimi ljudstvi. Danes je to teoretično izhodišče preseženo, zanimala so ga etnografska in arheološka dejstva. Iz zgodovine so namreč poznani primeri, ko se je na določenem prostoru zamenjalo prebivalstvo, ne pa tudi materialna kultura in obratno, spremenila se je materialna kultura, ne pa prebivalci. Samo na podlagi materialnih ostankov se pač ne da določiti etnične pripadnosti njihovih nosilcev. To vprašanje lahko rešujejo le podatki pisanih zgodovinskih virov. Ker pa teh za drugo ti-

sočletje pred našim štetjem nimamo, možnosti etnične opredelitve lužiške kulture in kulture žarnih grobišč ni videti in ostajata topogledno še naprej anonimni⁵⁴. Sploh je absurda misel, ki jo zagovarjajo slovenski "venetologi", da bi npr. kulturo žarnih grobišč, ki jo označuje žgan pokop v planih nekropolah in ki je segala od spodnjega Podonavja do Atlantika, povezovali samo z eno etnično skupino, ki bi tako obvladovala skoraj celotno zahodno in srednjo Evropo. Zaradi napačnega metodološkega izhodišča je seveda zgrešeno tudi vse nadaljnje razpravljanje avtorjev venetske teorije, da naj bi se Veneti - Slovani nekje na prelomu drugega tisočletja pred n. št. v prvem s prostora današnje Poljske razširili po skoraj celi Evropi in kot Slovenci preživeli vse do danes. Namen venetske teorije je (tudi) okrepiti slovensko narodno zavest in narodni ponos, toda njeni avtorji so, ne da bi se tega zavedali, naslikali zgodovinsko sliko, ki je še veliko bolj porazna od tiste, ki jo očitajo slovenskemu, oz. kot sami pravijo "uradnemu", zgodovinopisju: pred tri tisoč leti naj bi obvladali dve tretjini Evrope in prvi naj bi znali pisati v svojem jeziku, pa se je zgodba iztekla tako, da je Slovencem danes ostalo le še dobrih 20.000 kvadratnih kilometrov ozemlja.

Od vprašanj, s katerimi se v zvezi z avtohtonističnimi teorijami ukvarja zgodovinopisje, so nedvomno najpomembnejša tista, ki so povezana z vprašanjem kontinuitete oz. diskontinuitete med antiko in zgodnjim srednjim vekom. Če namreč pristajamo na teorije, ki trdijo, da so Slovenci živeli na današnjem slovenskem ozemlju že v prazgodovini, potem je med obema obdobjema pač pričakovati kontinuiteto v zgodovinskem razvoju. Zgodovinopisje, pa tudi druge stroke, je - kar se tiče širšega slovenskega prostora - posvečalo temu vprašanju od začetka našega stoletja dokajšnjo pozornost⁵⁵. Pri tem se je

⁵¹ Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja, SAZU, Dela II/39 (Ljubljana 1993). Gl. poglavja o diplomatičnem in kritičnem prepisu, fonetičnem prepisu in prevodu v sodobno slovenščino.

⁵² Prim. Grafenauer, O Venetih (kot v op. 37) 40 sl.; Michael W. WEITHMANN, "Novi mit na robu Alp", Arheo 10 (1990) 53.

⁵³ Jože GLONAR, ČZN 4 (1907) 183, 185.

⁵⁴ Glej Reinhard WENSKUS, Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes (Köln-Graz 1961) 113 sl.; Grafenauer, Kontinuiteta (kot v op. 22) 346 sl.; Andrej PLETERSKI, Etnogeneza Slovanov. Oris trenutnega stanja raziskav, Arheo (posebna številka 1990) 5 sl.

⁵⁵ Pregled zgodovine tourstnih raziskav z bibliografijo do 1967 gl. pri Bogo GRAFENAUER, Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkarantanischen Raumes, Alpes Orientales V, SAZU, Dela II/24 (1969) 55 sl. Problematiki (dis-) kontinuitete je posvečen celoten zbornik Alpes Orientales V. Glede metodoloških vprašanj gl. Grafenauer, Kontinuiteta (kot v op. 22) 342 sl.

pokazalo, da je stara predstava o popolnem prelomu med antiko in srednjim vekom, ki so jo uveljavili že evropski humanisti in ki je v starejšem slovenskem zgodovinopisju prišla do izraza v trditvi, da so Slovani ob svoji naselitvi konec 6. stoletja iztrebili staroselsko prebivalstvo, vse preveč poenostavljena in črno-bela⁵⁶. Vprašanje je namreč mnogo bolj diferencirano. Tako so raziskave pokazale, da med antičnim in zgodnjem srednjeveškim naselitvenim prostorom obstaja kontinuiteta: za življenje kultivirano zemljišče je torej ostalo nespremenjeno. Toda če primerjamo strukturo tega prostora v obeh obdobjih, potem se nam pokaže med antiko in zgodnjim srednjim vekom velika razlika. Razmerje med arheološkimi najdišči iz rimskega časa in onimi iz časa od preseljevanja ljudstev do konca zgodnjega srednjega veka je približno 10 : 1. To razliko v kvantiteti pa dopolnjuje še razlika v kvaliteti, ki se kaže v tem, da je materialna kultura antičnih najdišč bistveno drugačna od zgodnjem srednjeveških, kar seveda zavrača možnost, da bi antično prebivalstvo preživelo konec antike kot temeljni sestavni del kasnejših Slovencev⁵⁷. Očem najbolj vidna sprememba pa je bil propad antičnih urbanih središč, ki jih zgodnji srednji vek ne pozna v takšni obliki. Pokrajina, v kateri so bila mesta središče vsega življenja, je postala eno samo podeželje – z izjemo obalnega pasu, kjer so mesta in njihovi romanski prebivalci preživeli v srednji vek, medtem ko so mesta v notranjosti od 12. stoletja začela nastajati na novo. Razlika med mesti v notranjosti in na obali, ki se kaže v številnih točkah, od obsega ozemlja, ki spada v pravno sfero mesta do družbene sestave in samouprave mesta, je v največji meri prav posledica dejstva, da imajo primorska mesta kontinuiteto z antiko, tista v notranjosti pa ne⁵⁸. Prelom lahko zaznamo tudi v družbeni strukturi prostora: župan in kosez sta imeni, družbeni skupini in instituciji, ki ju ta prostor v antiki ne pozna. Spremenilo se je tudi poljedelsko gospodarstvo: antična kvadratna razdelitev polja je izginila (ohranila pa se je zahodno od slovanskega naselitvenega prostora, v Furlaniji, na Tirolskem in na Salzburškem!), tista, ki jo poznamo danes, pa je

povsem drugačna in mlajšega postanka, nastala z uvedbo hubnega sistema in hubnih vasi od frankovske dobe naprej⁵⁹. Spremenila se je duhovna podoba prostora. Pozna antika je čas, ko se je v slovenskem prostoru popolnoma uveljavilo krščanstvo, ki je zajelo široke kroge prebivalstva tudi v najbolj odročnih krajih. O tem nam pričajo številni spomeniki krščanstva, ki so se ohranili: sakralna arhitektura (cerkve, krstilnice), napisi s krščansko vsebino, predmeti za liturgično rabo, pa tudi predmeti iz vsakdanjega življenja s krščanskimi simboli in seveda razvita cerkvena organizacija s škofijami, nad katerimi je imel oglejski patriarh metropolitno oblast⁶⁰. V zgodnjem srednjem veku je ta cerkvena organizacija propadala in krščanstvo je zamrlo. Kot vemo, so bili prebivalci tega prostora v drugi polovici 8. in prvi polovici 9. stoletja ponovno pokristjanjeni⁶¹.

Prav v tej točki se najbolj evidentno kaže nevzdržnost avtohtonističnih teorij nasploh in še prav posebej venetske. Kako razložiti nesporno dejstvo, da je bil slovenski prostor dvakrat pokristjanjen, če naj bi po avtohtonističnih teorijah na tem prostoru v zgodnjem srednjem veku živel isto prebivalstvo kot v pozni antiki? Šavli razlaga to kritično točko s tem, da naj bi bilo krščanstvo v pozni antiki v Vzhodnih Alpah omejeno le na mesta, domače (avtohtono) podeželsko prebivalstvo pa naj bi ostalo pogansko (kar, kot nam pričajo res številne arheološke najdbe, sploh ni res!⁶²). Po propadu rimske in bizantinske oblasti v Vzhodnih Alpah naj bi ti "noriški domačini, Veneti ali Slovenci, ne pokelteni in ne poromanjeni, mogli tedaj brez skrbi pred posledicami požgati in porušiti mesta, ki so bila središča tuje uprave in izkoriščanja"⁶³. V razliko od te konstrukcije, ki je naravnost v nasprotju z

⁵⁶ Prim. npr. Kos, *Kdaj so Slovenci* (kot v op. 21) 80 sl. in Peter ŠTIH – Vasko SIMONITI, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva* (Ljubljana 1995) 26 sl.

⁵⁷ Podrobneje o tem Grafenauer, *Kontinuiteta* (kot v op. 22) 354 sl.

⁵⁸ Sergij VILFAN, *Rechtsgeschichte der Slowenen* (Graz 1967) 103 sl.; ISTI, *Tipologija srednjovekovnih gradov Slovenije i etnička struktura njilovog stanovništva*, *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-2 (1975) 19 sl.

⁵⁹ Podrobneje Grafenauer, *Kontinuitätsfragen* (kot v op. 55) 69 sl.; isti, *Kontinuiteta* (kot v op. 22) 357 sl.

⁶⁰ Prim. Rajko BRATOŽ, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*, *Zbirka zgodovinskega časopisa* 4 (1990) 3 sl. (z bogato bibliografijo).

⁶¹ Prim. Bogo GRAFENAUER, *Pokristjanjevanje Slovencev*, v: *Zgodovina cerkve na Slovenskem* (Celje 1991) 29 sl.; Milko KOS, *Conversio Bagoartorum et Carantanorum* (Ljubljana 1936) 18 sl.; Herwig WOLFRAM, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoartorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband* 31 (1995) 275 sl.

⁶² Prim. Slavko CIGLENEČKI, *Höhlenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*, *SAZU, Dela* 1/31 (1987) 9 sl. in zlasti 169 sl. ter Franz GLASER, *Frühchristliche Denkmäler in Kärnten. Ein Führer*

zgodovinskimi dejstvi (podeželje naj ne bi bilo pokristjanjeno), in katere Šavli s pomočjo zgodovinskih virov ni niti poskušal dokazovati, se da dejstvo o dvakratnem pokristjanjenju širšega vzhodnoalpskega prostora lepo razložiti s prihodom novega, poganškega slovanskega ljudstva v ta prostor, ki je s seboj prineslo in uveljavilo nov način življenja. Ta je v strukturi prostora povzročil tudi zgoraj omenjene spremembe, ki evidentno kažejo, da je bila diskontinuiteta močnejša od kontinuitete. In naj "venetologi" še tako poudarjajo, da ni zgodovinskega vira, ki bi poročal o naselitvi slovanskih prednikov Slovencev v Vzhodne Alpe (očitno bi za njih imel veljavo le vir, ki bi podobno kot Pavel Diakon za Langobarde⁶⁴, do dneva natančno poročal o prihodu v novo domovino; kot da ne znamo izluščiti in razbrati zgodovinskih spoznanj tudi iz kakšnih drugih zgodovinskih virov, ki imajo kot "preostanki" v strukturi kritike virov lahko celo višje mesto kot historiografska dela⁶⁵), dejstvo je, da začno pisani viri prvič omenjati Slované v zvezi s širšim vzhodnoalpskim prostorom prav konec 6. stoletja. Za leti 593 in 595 poročajo o bojih med Slovani in Bavarci (po vsej verjetnosti) ob zgornji Dravi – približno takrat, ob koncu 6. stoletja, je zaradi slovanske naselitve propadla tudi škofijska cerkev v Teurniji (pri Spittalu)⁶⁶ -

za leto 598 o prvem slovanskem (skupaj z Avari in Langobardi) vdoru v Istro in za leto 600 o Slovanih, ki že vstopajo v Italijo. Ti podatki nam pričajo o meji, ki so jo naseljujoči Slovani dosegli na zahodu in s tem se tudi sklada podatek, ki ga imamo, da se je današnji vzhodnotirolski in koroški prostor takrat že imenoval dežela Slovanov (*Sclaborum provincia*)⁶⁷.

Zgodovinski, arheološki, filološki in tudi drugi razlogi torej jasno govorijo o nevzdržnosti avtohtonističnih teorij. So zgodovinski mit, ki hoče nacionalni zgodovini naslikati podobo, ki je ta ni imela. Toda, resnici na ljubo, zgodovinski mit so tudi vse tiste predstave in trditve, ki govorijo kar o naselitvi Slovencev v vzhodnoalpski prostor. Tedaj se slovanski predniki Slovencev oziroma takratni prebivalci slovenskega prostora pač niso identificirali in označevali kot Slovenci⁶⁸. Zato je zgodovinski mit tudi trditev, ki jo najdemo v vseh učbenikih slovenske zgodovine, da je slovenski naseljitveni prostor segal na severu do Donave in da so Slovenci zaradi germanizacije izgubili kar dve tretjini narodnostnega ozemlja, pri čemer ostaja vseskozi povsem nerazloženo, na kakšni podlagi in s katerimi argumenti so lahko bili obdonavski Slovani zgodnjega srednjega veka razglašeni za Slovence⁶⁹. Slo-

(Klagenfurt 1996) 7 sl. Obe deli s svojima katalogoma jasno pričata o razširjenosti krščanstva v pozni antiki tudi na podeželju oz. izven mest.

⁶³ Bor, Šavli, Tomažič, Veneti (kot v op. 34) 142.

⁶⁴ Paulus DIACONUS (Pavel DIAKON), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)* (Maribor 1988) II 7 (slov. prevod: Langobardi so torej zapustili Panonijo in hiteli z ženami in otroki in vsi premičninami proti Italiji...Od tam so odšli v mesecu aprilu, v prvi indikciji, drugi dan po veliki noči, katere praznovanje je bilo v tistem letu preračunano za prvi april, ko je preteklo že 568 let po Gospodovem utelešenju.).

⁶⁵ Prav Pavlov opis selitve Langobardov v Italijo sproža resne dvome o historičnosti njegovega poročila. V II 8 poroča, da se je Alboin, potem ko je prišel z vsem svojim ljudstvom do meje Italije, povzpel na "Kraljevo goro", od koder si je ogledal novo domovino. Langobardsko selitev v Italijo opisuje Pavel Diakon po vzoru prihoda izbranega ljudstva v objubljeno deželo in paralele z bibličnimi tekstom (4 Mz 27, 5 Mz 34) so očitne tako, da je Pavlov opis možno razumeti kot literarni topos. Prim. Harald KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 30 (1992) 29 sl. In op. 5, 6.

⁶⁶ Franz GLASER, *Teurnia – metropolis Norici. Ein frühchristlicher Bischofssitz* (Wien 1987) 10. Glaserjevo arheološko odkritje škofijske cerkve v Teurniji ima svojo zgodovino, ki je pomembna tudi za našo temo. Rudolf Egger, ki je leta 1910 izkopal zgodnjekrščansko cerkev izven mestnega obzidja Teurnije, je na podlagi

literarnih virov pravilno domneval, da je morala kot škofijski sedež obstajati še ena cerkev znotraj obzidja, ki pa jo je napačno domneval pod današnjo cerkvijo sv. Petra in s tem za 70 let markiral raziskave. Do odkritja škofijske cerkve je pripeljala šele Glaserjeva ugotovitev, ki mu je služila kot izhodišče, da na Koroškem do sedaj ni poznana niti ena zgodnjekrščanska cerkev, ki bi stala pod danes obstoječo cerkvijo, medtem ko je na severnem Tirolskem zadeva točno obratna. To dejstvo je razložljivo z naselitvijo Slovanov v koroški prostor (in z njimi povezanimi spremembami, katerih izraz je diskontinuiteta), medtem ko je severnotirolski prostor seveda ostal izven njihovega vpliva: Franz GLASER, *Über das Christentum im Alpen-Adria-Raum nach archäologischen Zeugnissen, Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter* (Hg. Günther Hödl, Johannes Grabmayer), 2. St. Velter *Historikergespräche* (Köln-Wien 1993) 243 sl.

⁶⁷ Prim. Bogo GRAFENAUER, *Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete*, *Arheološki vestnik* 21-22 (1970-1971) 17 sl. (z viri in literaturo); Klaus BERTELS, *Carantania. Beobachtungen zur politisch-geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung in frühen Mittelalter*, *Carinthia I* 177 (1987) 87 sl.

⁶⁸ Gl. Wolfram, Salzburg (kot v op. 61) 39 sl., 73 sl., 276 sl.

⁶⁹ Gl. Štli-Simoniti, *Slovenska zgodovina* (kot v op. 56) 8 sl. Šavli, *Slovenska država* (kot v op. 36) 175 je šel tozadevno še dlje in je proglasil slovansko utrjeno gradišče Gars-Thunau, ki je bilo pred kratkim arheološko odkrito ob reki Kamp severno od Donave, kar za karantan-sko.

venci so se na prostoru, na katerem živijo danes izoblikovali šele postopno, v procesu dolgega zgodovinskega razvoja, katerega težišče spada v drugo tisočletje, upal bi si trditi, celo šele v čas od 16. stoletja naprej, ko se prvič v domačem jeziku pojavi slovensko ime in ko je s Trubarjevo knjižno dejavnostjo prvič zavestno izoblikovan in izpeljan program, ki vidi v Slovencih posebno celoto in enoto⁷⁰. V tem smislu so Slovenci resnično avtohtoni: ne kot prvi prebivalci tega prostora, ampak kot plod razvoja, ki je pripeljal do njihovega izoblikovanja v tem prostoru, v katerem so skozi zgodovinska obdobja izpričane različne identitete; slovenska je le ena (zadnja) med njimi.

Na koncu tega pregleda je potrebno opozoriti še na nekatera pomembna spoznanja, ki razbijaajo trdovratne in mitične miselne vzorce o nastanku in funkcioniranju posameznih zgodnj-srednjeveških ljudstev oz. plemen, do katerih se je v zadnjih nekaj desetletjih dokopala zgodovinska znanost v etnogenetski problematiki. Prelom v raziskavah je nastal v začetku šestdesetih let našega stoletja z raziskavami Reinharda Wenskusa⁷¹. Teoretično je njegovo delo slonelo na premisi, da je etnična skupnost (*gens*, *populus*, *natio*, *ethnos*; pač kakor je označena v virih) subjektivno in ne biološko-objektivno določljiva. V tem smislu je npr. Ernest Rénan že leta 1882 karakteriziral nacijo s konsenzom vseh njenih članov, podobno pa je tudi Max Weber definiral etnične skupine samo z njihovim "subjektivnim prepričanjem" o skupnem poreklu⁷². Wenskus je prepričljivo dokazal, da poznoantična in zgodnj-srednjeveška ljudstva (oz. plemena, kot jih je imenoval) niso imela nekega resničnega skupnega porekla, da pa je prav prepričanje oz. vera o skupnem izvoru tvorilo integrativno silo. Na podoben način je relativiziral tudi ostale objektivne kriterije za etnično pripadnost, predvsem jezik, pa tudi kulturo, pravo itd. Odločilna za etnično identiteto je bila torej

le subjektivna opredelitev oz. izpoved. Predstava o razvoju in razširitvi nekega ljudstva iz ene kali - predstava, ki odzvanja tudi v pojmu etnogeneza - se je morala umakniti. Vidno je postalo, da so ljudstva nastajala s stapljanjem različnih etničnih skupin, da se je etnična pripadnost lahko menjala, da je ravno v nemirnih stoletjih pozne antike in zgodnjega srednjega veka pogosto prihajalo do cepitev in nastajanja novih etničnih skupnosti in da so posamezna ljudstva bila praviloma polietnično strukturirana. Raziskave Herwiga Wolframa o Gotih⁷³ so konec sedemdesetih let jasno pokazale, kako v gotski zgodovini ni neke biološke kontinuitete, ampak samo kontinuiteta imena, saj so se vedno nove skupine posluževale gotskega imena in z njim povezane tradicije: kmetje na Baltiku v 2. in trume pomorskih roparjev v 3. stoletju, stepski imperij ob Črnem morju v 4. in konkurirajoče se federatske vojske, pogosto velike le nekaj tisoč mož, v balkanskih provincah 5. stoletja ter kraljestva v južni Galiji in na Iberskem in Apeninskem polotoku.

Eden temeljnih pojmov za razumevanje oblikovanja etničnih zvez je postal "tradijsko jedro" (Traditionskern). Okrog takšnih tradicijskih jeder, se pravi okrog nekega vodilnega sloja, ki si je svojo legitimnost in atraktivnost znal pridobiti z, glede na okolico, boljšimi bogovi (to je s prepričanjem o svojem božanskem izvoru) in boljšimi organizacijskimi oblikami (običaji, temeljnimi ustavnimi oblikami, ki so določale pravila skupnega življenja takšne zveze), se je lahko izoblikovala velika (etnična) zveza, ki sta jo povezovali prepričanje v nek skupen izvor in zgodovino (tradicija) in pravila skupnega življenja, ne pa kri. Nastanka posameznega ljudstva, določene etnične identitete, si torej brez določenih ustavnih, še tako rudimentarnih oblik, ni mogoče predstavljati. Tacitov stavek "majhnost plemeniti Langobarde" reflektira vlogo takšnega tradicijskega jedra v zgodovini - oziroma bolje v subjektivni predstavi o lastni zgodovini - zgodnjih ljudstev⁷⁴. Te predstave o lastni zgodovini so našle izraz v iz antike izvirajoči literarni

⁷⁰ France BEZLAJ, *Etimološki slovar slovenskega jezika III* (Ljubljana 1995) 265 sl.; Tomo KOROŠEC, *Ime Slovenec, Jezik in slovstvo* 9 (1964) 65 sl.; France KIDRIČ, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti* (Ljubljana 1939-1938) 83 sl.

⁷¹ Wenskus, *Stammesbildung* (kot v op 54).

⁷² Prim. Walter POHL, *Tradition, Ethnogenese und literarische Gestaltung: eine Zwischenbilanz, Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung* (Hg. Karl Brunner und Brigitte Merta), *Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 31 (1994) 9 sl.

⁷³ Herwig WOLFRAM, *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie* (3. München 1990).

⁷⁴ Prim. Wenskus, *Stammesbildung* (kot v op. 54) 653 s. v.; *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I* (Hg. Herwig Wolfram, Walter Pohl), *Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse 201. Bd., Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung Bd. 12* (Wien 1990).

zvrsti *Origo gentis*, v Izvoru ljudstev, ki so polne klišejskih in stereotipnih predstav: najprej je obstajalo neko majhno ljudstvo, recimo Goti ali Sasi ali Langobardi. Ker jih njihova domovina ni mogla več prehranjevati, so se pod božjim vodstvom izselili. Primordialno dejanje, prva preizkušnja, pa naj bo to prehod čez morje ali veliko reko, kot so Ren, Laba, Donava, ali pa zmagovita bitka nad nadmočnim sovražnikom – velikokrat pa oboje skupaj – je ustvarilo predpogoje za legitimnost tradicijskega jedra in za nastanek novega, številčno močnega – ker pač atraktivnega – ljudstva⁷⁵.

To novo branje starih virov ni zaobšlo niti alpsko – jadranskega, pogojno rečeno širšega slovenskega prostora. Zlasti po zaslugi Herwiga Wolframa, ki je svoje tozadevne raziskave sintetiziral v knjigi o najstarejši zgodovini avstrijskega (in širšega) prostora⁷⁶ in njegovega učenca Walterja Pohla, ki je na teh novih izhodiščih skušal razložiti fenomen Avarov⁷⁷ in pri tem pokazal, da so nekatere lastnosti skupne vsem zgodnesrednjeveškim ljudstvom (plemenom), ne glede na to, ali jih štejemo med germanska, slovanska ali pa stepsko – nomadska. Ob ugotovitvi, da zgodnesrednjeveška plemena niso bile skupnosti istega porekla, temveč so to bile polietnične skupnosti, ki jih v celoto ne povezuje ista kri ampak skupna tradicija in običaji, se je pokazalo, da so tudi Avari tvorili polietnično zvezo, ki je bila zmeraj odprta novim prišlekom in ki je poleg ostalih ljudstev panonskega bazena zaobjemala Gepide, Bolgare, Kutrigure in predvsem Slovane. Pod imenom Avari je torej živela nadregionalna politična skupnost, ki je bila precej nestabilna in podvržena nenehnim spremembam in katere tradicijsko jedro je tvorila skupina okrog kagana. Polietnično pa je bilo tudi pleme oz. ljudstvo Karantancev. Brez dvoma so bili slovansko pleme – kar pomeni, da je bilo njihovo tradicijsko jedro znotraj polietnične zveze slovansko opredeljeno, sestavljeno iz dveh skupin Slovanov, ki so se konec 6. stoletja naselili v prostor vzhodnih Alp s severa in iz juga ter še iz Hrvatov in Dudlebov in domačih romanskih staroselcev. Ne gre pa izključiti možnosti, da so se med njimi nahajali tudi avarski, bolgarski in ger-

manski drobci. To med drugim pomeni, da so morda obstajali tudi Karantanci, ki so imeli poševne oči (tako kot poznamo slovanske Avarre)⁷⁸!

Izhodišče, da so zgodnesrednjeveška ljudstva skupnosti, ki jih v celoto povezujejo skupno tradicijsko jedro, in da je etnična identiteta kategorija, ki je podvržena precejšnjim spremembam, pa je, kar se starejše slovenske zgodovine tiče, pripeljalo še do ene pomembne ugotovitve. Po propadu avarske nadregionalne in polietnične skupnosti konec 8. stoletja je na ruševinah avarskega kaganata prišlo do velikega preslojevanja in oblikovati so se začele nove etnogeneze, kar se je odrazilo tudi v terminologiji virov. Namesto splošne oznake *Sclavi* se sedaj na obrobju kaganata pojavijo številna slovanska plemenska (gentilna) imena, med njimi leta 820 tudi Karniolci, ki jih zgodnesrednjeveški viri jasno razlikujejo od Karantancev. V Posavju se je konec 8. in v začetku 9. stoletja začelo oblikovati posebno pleme – ljudstvo, ki je bilo slovansko determinirano in ki je – tako kot Karantanci – svoje ime dobilo po pokrajini, kjer je bivalo: po Karnioli. Na slovanskem naselitvenem prostoru v Vzhodnih Alpah sta se tako izoblikovali dve ljudstvi in dve etnični identiteti: Karantanci in Karniolci, gentilna kneževina Karniolcev je bila poleg Karantanije druga slovanska gentilna kneževina tega prostora⁷⁹. Pod novo frankovsko oblastjo sta obe kmalu izgubili svojo staro plemensko ureditev in njuni identiteti sta ugasnili, porajati pa so se začele nove.

V nasprotju z mitologijo o venetski monofiliji Slovencev in o njihovi vzdržnosti in nespremenljivosti skozi tri tisoč let imajo Slovenci – tako kot vsi ostali narodi – celo vrsto prednikov: od antičnih staroselcev preko Slovanov, Hrvatov, Avarov, Karantancev, Karniolcev, Nemcev do Uskokov in še mnogih drugih. Če je tako, se bo kdo vprašal, zakaj se potem tako močno izpostavlja pomen Slovanov za slovensko zgodovino (oz. zgodovino Slovencev), ki se kaže v dejstvu, da se njen prikaz v zgodovinskih delih ponavadi začena prav s slovansko naselitvijo v

⁷⁵ Herwig WOLFRAM, *Razmatranja o Origo gentis, Etnogeneza Hrvata* (ur. Neven Budak) (Zagreb 1995) 40 sl.

⁷⁶ Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378 – 907 ((Wien 1987).

⁷⁷ Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr. (München 1988).

⁷⁸ Gl. Peter ŠTIH, *Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovanskem naselitvenem prostoru v Vzhodnih Alpah, Slovenci in država, SAZU, Razprave I/17* (1995) 21 sl.

⁷⁹ Peter ŠTIH, *Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku, Zbornik Brižinski spomeniki, SAZU, Dela II/45* (1996) 13 sl.

Vzhodne Alpe. Preprosto zato, ker je prav slovanska naselitev v začetku zgodnjega srednjega veka, dala prostoru, na katerem živijo Slovenci, tisto jezikovno identiteto, ki jo ima ta prostor še danes. Predvsem zaradi tega lahko danes rečemo, da so Slovenci Slovani, čeprav so se razvili tudi iz drugih korenin.

Zusammenfassung

EJ KO GOLTNEŠ DO TU-LE, UDARI PO
KONJIH *

*Über autochthonistische und ähnliche
Theorien bei den Slovenen und in Slovenien*

Autochthonistische und ähnliche Theorien über Herkunft und Ursprung der Slovenen haben eine ganz überraschend lange Tradition, man trifft sie bereits in einigen Texten der slovenischen Protestanten des 16. Jahrhunderts an. Bei Primus Truber kann ein Widerhall der autochthonistischen Sichtweise vermutet werden, daß die Illyrer Slaven gewesen seien, während ein anderer slovenischer Protestant, Adam Bohorič, die Slaven mit den Venetern und den Vandalen gleichsetzte. Nach dem 18. Jahrhundert, als insbesondere Marko Pohlin seine Überzeugung von der Slavizität der illyrischen Sprache zum Ausdruck brachte, war besonders das 19. Jahrhundert diejenige Epoche, in der – zur Zeit der Romantik und der nationalen Wiedergeburt – die autochthonistischen Theorien bei den Slovenen recht viele Anhänger und Verehrer fanden, die Geschichte vor allem als Mittel zur national-politischen Affirmation verstanden. Zu ihnen gehörten Jakob Zupan, Anton Kremlj, Matevž Ravnikar-Požencan, Peter Hitzinger, Matija Sila und insbesondere Davorin Trstenjak, der mit dem Umfang seines Werkes, seinem Durchhaltevermögen und des Echos, das er hervorrief, unter ihnen hervorragte. Trstenjak, der nicht nur den Beweis führte, daß die Slovenen schon seit jeher auf ihrem jetzigen Grund und Boden gesiedelt hatten, sondern auch, daß in früherer Zeit die unterschiedlichsten Völkerschaften auf allen drei Kontinenten der alten Welt zu den Slaven gehört hatten, zeigte im Alter soviel Anstand und Mut, wenigstens indirekt seine autochthonistische Theorie zu widerrufen. Die

Reihe slovenischer Autochthonisten setzte sich im 20. Jahrhundert mit Davorin Žunkovič und Henrik Tuma fort. Danach folgte eine längere Pause, bis Ende der sechziger Jahre in Triest Franc Jeza zu beweisen versuchte, daß die Slovenen aus dem Norden (aus Skandinavien) stammen. Dann begann sich eine Theorie um den slovenischen Charakter der Etrusker und schließlich zum slovenischen Ursprung der Etrusker zu entwickeln, eine Theorie, die Matej Bor aufbrachte, und der Ivan Rebek und Anton Berlot folgten. Mitte der achtziger Jahre stellten Matej Bor, Jožko Šavli und Ivan Tomažič eine neue, die venetische Theorie, vor, die noch jetzt ganze Leserbrief-Rubriken in der slovenischen Presse füllt. Die These dieser "Venetologen" lautet, die Träger der archäologischen Lausitzer Kultur aus der zweiten Hälfte des zweiten Jahrtausends v. Chr. seien Veneto-Slaven gewesen. Diese hätten sich dann bis zum ersten Jahrtausend v. Chr. in ganz Europa angesiedelt, von dem sie gute zwei Drittel eroberten. Davon zeugen angeblich die Häufigkeit des venetischen Namens und die archäologische Kultur der Brandgrabstätten, deren Träger Veneter bzw. (Ur)Slaven bzw. Westslaven gewesen seien. Diese Veneto-Slaven hätten dann als Bauernbevölkerung in den Bergen, in den Ostalpen, zunächst die keltische, dann die römische Besatzungszeit überlebt, dann endlich Widerstand geleistet, die verhaßten römischen Städte verbrannt und das Joch der römischen Herrschaft, der Kultur und des christlichen Glaubens von sich geworfen und hätten in Karantanien ihren eigenen Staat gegründet, der bis zur Ankunft der Franken seine Selbständigkeit bewahrte.

Die Kritik an diesen autochthonistischen Theorien ist nicht ausgeblieben, sie meldete sich schon von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts an zu Wort, besonders lautstark wandte sie sich gegen die jüngste, die venetische Theorie, deren Autoren häufig anstatt auf die Argumente der Kritik mit Klagen gegen die Paralyse der slovenischen Gesellschaftswissenschaften (vor allem der Geschichtsschreibung) antworteten, entsprechend den Ideologien, denzufolge – im Dienste verschiedener Regimes und Ideologien –, keine freie Erörterung über den Ursprung der Slovenen möglich war. An einer ganzen Reihe slovenischer Historiker und vor allem ihrer Werke – von den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts, als die Geschichtsschreibung sich bei den Slovenen als

* Übersetzung einer venetischen Schrift von Matej Bor.

Wissenschaft zu festigen begann, bis heute – ist es nicht schwer zu zeigen, wie unberechtigt sie sind. In sprachwissenschaftlichen Fragen warf die Kritik den autochthonistischen Theorien vor allem ihre Methode vor, Wörter anhand ihrer äußerlichen Ähnlichkeit zu vergleichen, eine Vorgehensweise, die in der vergleichenden Sprachwissenschaft schon lange als überholt galt und zu völlig falschen Schlüssen führen konnte. Was die Archäologie betrifft, auf die vor allem die venetische Theorie sich berief, so ging sie methodologisch davon aus, daß sich die archäologischen Kulturen aus einzelnen Völkerschaften bzw. ethnischen Identitäten zusammensetzten. Heute ist dieser theoretische Ansatz bereits völlig überholt, denn es ist nicht möglich, nur auf der Grundlage materieller Überbleibsel die ethnische Zugehörigkeit ihrer Träger festzustellen; diese Frage können nur Daten aus schriftlichen Quellen lösen. Von den Fragen, mit denen sich die Geschichtsschreibung im Zusammenhang mit den autochthonistischen Theorien befaßt, sind sicher diejenigen am wichtigsten, die mit der Frage der Kontinuität bzw. Diskontinuität zwischen der Antike und dem frühen Mittelalter befassen. Trotz der Kontinuität auf einzelnen Gebieten der geschichtlichen Entwicklung ist der heutige Stand der Forschung in den geschichtswissenschaftlichen Forschungen der, daß es unzweifelhaft ist, daß Diskontinuität über Kontinuität dominierte, was mit der Ankunft einer neuen Völkerschaft mit einer neuen Lebensweise erklärbar ist, die mit einer neuen Wirtschaft und neuen Göttern in den slovenischen Raum kam, wovon auch schriftliche Quellen

zeugen, die gerade Ende des 6. Jahrhunderts erstmals Slaven in Verbindung mit dem Ostalpenraum erwähnen. Historische, archäologische, philologische und andere Gründe sprechen klar für die Unhaltbarkeit der autochthonistischen Theorien. Sie sind ein Geschichtsmythos, welcher der nationalen Geschichte eine Gestalt verleihen möchte, die ihr nicht entspricht. Die Slovenen haben sich in dem Raum, in dem sie heute leben, erst allmählich im Zuge einer langen geschichtlichen Entwicklung herausgebildet, hauptsächlich ab dem 16. Jahrhundert. In diesem Sinne sind die Slovenen wirklich autochthon: Nicht als ursprüngliche Bewohner dieses Raumes, sondern als Frucht einer Entwicklung, die zu ihrer Herausbildung in diesem Raum führte, in dem durch die Epochen der Geschichte verschiedene Identitäten belegt sind, von denen die slovenische nur eine (die letzte) ist! Im Gegensatz zu dem Mythos von der venetischen Monophilie der Slovenen und von ihrer Unveränderlichkeit durch dreitausend Jahre, haben die Slovenen – so wie alle übrigen modernen Völker – eine ganze Reihe von Vorfahren: von den antiken Altsiedlern über Slaven, Kroaten, Avaren, Karantaner, Karnioler, Deutschen bis zu den Uskokern und noch vielen anderen. Dabei ist die slavische Besiedlung zu Beginn des frühen Mittelalters deshalb so außerordentlich wichtig, weil der Raum, in dem die Slovenen leben, ihnen die sprachliche Identität gegeben hat, die dieser Raum noch heute hat. Vor allem deshalb können wir sagen, daß die Slovenen Slaven sind, wenn sie sich auch aus anderen Wurzeln entwickelt haben mögen.

va, bo knjiga Jugoslawien und Österreich 1918 - 1938 nedvomno postala klasično delo.

Igor Grdina

O ŽLAHTNIH KAMNIŠKIH PURGARJIH

Zora Torkar, Beži Ljubljana, Gradec se skrij,
Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni. Najpremožnej-
ši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja,
Kulturni center Kamnik, Kranj, 1996, 188 strani.

*Pisana Loka, črn je Kranj,
Z močnikom Kamnik je ves ocmokan
Beži Ljubljana, Gradec se skrij,
Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni.*

Tak je začetek zabavljice po večini kmečkega okoliškega prebivalstva Kamnika nad tamkajšnjimi prevzetnimi, samovšečnimi, vzvišenimi in pretirano varčnimi "purgarji", za katere bližnja in tudi bolj oddaljena (vele)mesta in njihovi meščani niso nič, pa čeprav imajo sami v primerjavi z njimi na svojih mizah v najboljšem primeru kvečjemu močnik. Kakor vsi stereotipi tudi ti poudarjajo le del resnice. Kdo in kakšni so bili torej najpremožnejši kamniški meščani v drugi polovici prejšnjega stoletja?

Odgovor na to samo na prvi pogled enostavno vprašanje nam prinaša knjiga Zore Torkar, kustosinje zgodovine v Kamniškem muzeju, s simpatičnim naslovom, ki ga je prevzela iz zgornje zabavljice. Najosnovnejši problem pred katerim se je znašla avtorica, je bila določitev sloja najpremožnejših. V nasprotju z Dunajem, Gradcem in delno celo Ljubljano, to niso bili bankirji, veletrgovci in veleindustrialci, ki so stanovali v novejših, elitnejših predelih mesta, temveč velikosti, se pravi majhnosti provincialnega mesteca primerni trgovci, gostilničarji, tovarnarji, obrtniki in potrebam mesta in okolice primerno manjše število intiligence, ki so po tradiciji starega meščanstva stanovali še kar naprej v starem in s tem elitnejšem središču mesta z večinoma enonadstropnimi hišami.

In ravno za takratno Avstrijo lahko s pomočjo volilnih imenikov za deželnozborske volitve, v tem primeru za mestno kurijo Tržič - Radovljica

- Kamnik, določimo najpremožnejše (in seveda tudi manjpremožnejše) meščane. Volilci so bili namreč glede na direktni davek, ki so ga plačevali, razdeljeni na tri volilne razrede. V prvem so bili tisti, ki so plačevali največ davkov in jih je bilo temu primerno tudi najmanj in volilci inteligentne volilne skupine, v katero so spadali ljudje zaradi svojega položaja, poklica ali izobrazbe, in to ne glede na višino plačanih davkov. V drugem volilnem razredu so bili tisti, ki so plačevali drugo tretjino vseh davkov, v tretjem pa vsi ostali davkoplačevalci. K najpremožnejšim meščanom torej lahko štejemo volilce prvega (brez velike večine inteligence) in drugega volilnega razreda in sicer tiste, ki so bili to najmanj dvakrat (se pravi več kot šest let) in so imeli v Kamniku stalno prebivališče. Avtorica je tako dobila šestdeset najpremožnejših Kamničanov, torej nekako 30% volilcev, od katerih pa jih je bilo le 5 do 8 odstotkov zares bogatih. Po višini dohodkov so bili nekako na ravni takratnega provincialnega višjega meščansta in so bili glede tega kar precej oddaljeni od elit velemest, čeprav tudi med njimi najdemo nekatere posameznike, ki so precej, vendar pa še vseeno ne kričeče izstopali. Teh šestdeset pa je avtorica glede na različen čas njihovega bogatenja razdelila na tiste, ki so bili na vrhuncu svoje uspešnosti do osemdesetih let 19. stoletja in so bili še močnejše vezani na tradicijo kot tisti, ki so bogateli po tej časovni prelomnici. Le osem družin pa se je v najpremožnejšem sloju obdržalo skozi vse obravnavano obdobje. Kot vse je torej tudi bogastvo (določene družine) minljivo.

Najpremožnejši meščani Kamnika so se seveda glede na ostale someščane odlikovali z njim ustreznim velikim premoženjem, politično močjo in visokim družbenim statusom. Lahko rečemo, da so prav ti trije dejavniki tisto, kar nekako označuje vsakršno elito katerega koli okolja. To seveda še ne pomeni, da je vsak pripadnik elite, torej vsak najpremožnejši Kamničan, razpolagal s pravnim odmerkom tako bogastva kot moči in statusa, temveč le, da pri veliki večini lahko zasledimo prav te tri značilnosti.

Ker med to šestdeseterico avtorica ni prištela meščanov po izobrazbi, ki so kot volilci inteligentne skupine imeli politično moč in tudi visok status, ne pa tudi (razen nekaterih notarjev, odvetnikov in zdravnikov) velikega premoženja, lahko rečemo, da je njihova glavna značilnost prav ta, da so bili meščani po premoženju. Pri tem pa nas ne zanima le množina njihovih

denarcev, temveč tudi njihov izvor. Najpremožnejši Kamničani tako kot ostali takratni bogataši svojega premoženja ponavadi niso črpali le iz enega vira, čeprav je bil ta v primerjavi z drugimi lahko glavni izvor denarnega (vele)toka. Največ jim je tako prinašalo trgovanje, gostilničarstvo in nekatere obrti. To torej niso bili velebogataši z veleobrati, temveč malemu podeželskemu mestecu primerni mali bogataši, ki pa so kljub temu bili "naj, naj" in "oh in sploh" svojega kraja. Med njimi seveda spet najdemo nekatere, ki močno izstopajo kot lastniki manjših tovarn, močnejših obratov in donosnih dejavnosti in se kot po pravilu ukvarjajo z množico različnih poslov.

Ena glavnih vrednot ljudi, ki niso prejemali stalno odmerjenih dohodkov, je bila seveda poleg močne želje po uspehu tudi prav takšna želja po varnosti, se pravi skrb za negotovo bodočnost. Pridobljeni kapital zato niso vlagali samo v svoje temeljne pridobitvene dejavnosti, temveč tudi tja, kjer so v primeru poslovnih neuspehov ali starosti pričakovali varno naložbo in s tem gotov denar. To pa niso bili državni ali podobni "nerizični" vrednostni papirji, temveč po stari "kmečki" logiki predvsem različne nepremičnine. Na prvem mestu je bila zemljiška posest, zlasti gozdovi, medtem ko so njive, travniki, pašniki in tudi vrtovi za "zelenje in kuho" imeli predvsem vlogo postranskega in dopolnilnega zasluzka, s čimer se je še podkrepil izgled Kamnika kot na pol kmečkega mesta. Vendar je ta značilnost po osemdesetih letih začela pojemati in meščani so se vse bolj specializirali le v eno dejavnost. Druga pomembna vrsta nepremičnin so bile hiše, ki so jih nekateri imeli tudi po več v lasti in so tako z najemninami še dodatno zaslužili. Zlasti cenjene so bile takoimenovane korporacijske hiše, ki so njihovim lastnikom vsakoletno prinašale določene količine drv in lesa iz gozdov meščanske korporacije.

Meščanska korporacija je bila skupnost meščanov, ki je po letu 1866 od občinskega odbora prevzela v upravljanje gozdove v dolini Kamniške Bistrice, kar je meščanom, ki so imeli v lasti korporacijske hiše, prinašalo dodatne dohodke. Nič čudnega torej, če so med člani korporacije in predvsem v gospodarskem odboru z načelnikom na čelu prevladovali prav najpremožnejši meščani. Podobno so ti nadzirali tudi nadzorni odbor mestne hranilnice in posojilnice.

Z voljenimi položaji v različnih odborih pa smo se približali drugi pomembni lastnosti elite,

politični moči oziroma v širšem pomenu – vlogi meščanov v javnem življenju. Ker so bili najpremožnejši Kamničani izbrani prav po volilnem cenzusu, ki se je orientiral po plačanih direktnih davkih, je razumljivo, da so prav najpremožnejši (torej prvi in drugi volilni razred) imeli tudi največjo politično moč. Seveda to še ne pomeni, da so vsi aktivno sodelovali v političnem življenju. Za pogosto volilno abstinenco so se lahko odločili preprosto zaradi nezanimanja ali ker enostavno niso marali določenega kandidata. Na deželnozborskih volitvah so glasovali večinoma za slovenske in kasneje liberalne kandidate, čeprav je bil kdaj izvoljen tudi kakšen petičnež, ki je kar gorel za nemškutarske ideje. Seveda so imeli tudi v občinski upravi najpremožnejši meščani odločilno vlogo. Skoraj polovica od teh je izmenično aktivno sodelovala v občinskih odborih in svetih, veliko jih je bilo v najrazličnejših komisijah, prav prevladovali pa so med župani. In čeprav so storili veliko dobrega za razvoj domače občine, pri tem nekateri od njih niso pozabili tudi na dobrobit lastnega žepa. Kaj hočemo, tudi pri političnem udejstvovanju denar privlači denar.

Veliko najpremožnejših meščanov je bilo po davčnem in izobrazbenem cenzusu predlaganih tudi za porotnike c. kr. deželnega sodišča v Ljubljani. Če s to funkcijo niso pridobili nobenih materialnih koristi, pa jim je vsekakor prinesla dodatno čast in ugled med ostalim meščanstvom. Tu se tako že v povsem izraziti obliki srečamo s tretjo značilnostjo meščanske elite, z visokim družbenim statusom, katerega nikakor ne moremo ločiti od bogastva in politične moči, saj se nanju bolj ali manj tesno navezuje. Ti meščani so zato imeli veliko vlogo tudi pri nadzoru in financiranju šole, kjer je šlo za kombinacijo določene častne funkcije in nekakšnega patronata nad šolo, ko se je bilo potrebno izkazati za radodarnega dobrotnika. Kot člane in celo pobudnike jih najdemo tudi pri najrazličnejših društvih, katerih v Kamniku ni primanjkovalo. V njih so družno z ostalimi meščani skrbeli za narodno delovanje, petje, telovadbo, planinarjenje, turizem, svoj naraščaj, morebitne požare in seveda predvsem za medsebojno druženje z neizogibnimi plesi in veseljami.

Meščani niso iskali varnosti le z nalaganjem denarja v nepremičnine, temveč tudi pri svoji družini. Ta je moškemu producentu družinskega bogastva po napornih poslovnih bitkah nudila prijetno in brezskrbno zavetje, ženski upravi-

teljici "družinskega gradu" pa eksistenčno varnost. Dom s skrbno materjo in gospodinjo je bil seveda tudi varno zavetje za meščanske otroke. Trdna in urejena družina je bila sploh ideal vsakega meščana in od nje je bil marsikdaj odvisen poslovni in družbeni uspeh. Čeprav je v vsem obravnavanem obdobju bilo zelo veliko družin jedrnega tipa, se pravi družin z zakoncema in njunimi otroki, so vendarle do osemdesetih let 19. stoletja prevladovale razširjene družine, kamor so bili vključeni še stari starši in zlasti otroci iz prejšnjih zakonov. Število otrok je bilo v povprečju kar veliko, namreč pet do šest. Tem članom družine pa moramo v gospodinjstvo prišteti še najrazličnejše hišne posle, ter tudi vajence, pomočnike in podnajemnike.

Po eni strani je posameznik tisti, ki zaznamuje določeno družino, po drugi strani pa družina in njena okolica zaznamujeta določenega posameznika. Posameznika lahko spoznamo le skozi njegovo širšo celoto, kajti osebni dejavniki se v marsičem podrejajo družbenim, kulturnim, verskim in gospodarskim zahtevam določenega sloja prebivalstva, kakor lahko celotno plast prebivalstva spoznamo le skozi vedenje njenih posameznikov. Začelo se je že s posameznikovim rojstvom in predvsem krstom, ko je bilo potrebno izbrati najprimernejšega botra, torej takšnega, s katerim bi najtrdnije zacementirali svoje sorodstvene, prijateljske in poklicne vezi, pri čemer so najbolj prav prišli še premožnejši in plemenitejši botri kot so bili oni sami. Podobni kriteriji so bili pomembni tudi pri izbiri poročnih prič. Pri tej naslednji pomembni stopnički v življenju posameznika, za katero so se odločili vsi obravnavani premožneži, kajti le tako so si lahko zagotovili primerno nasledstvo, je bilo seveda najprej potrebno izbrati primerne partnerja. Marsikdo je svojo kariero začel prav s primerno, takoimenovano gospodarsko poroko ali pa je z njo občutno utrdil že pridobljeno premoženje. Zato nikakor ne čudi, da se je zlasti v prvem obdobju veliko priseljencev poročilo s premožnimi Kamničankami, čeprav je družba sčasoma postajala vse bolj odprta tudi za priseljene pare. Prav tako je bil seveda kakšen domači lovec na doto prav vesel bogatega ulova premožne vdove, bogati vdovci pa "mične" mladenke, ki so znale nemoteno naprej voditi gospodinjstvo in tako vdovcu in njegovim otrokom zopet vzpostaviti varno družinsko zavetje. Vsemu temu navkljub pa so se med seboj poročali večinoma statusno ali vsaj gmotno enakovredni partnerji.

Tudi bogataš nekoč sreča smrt, vendar vseeno veličastneje kot revež. Neenakost v smrti se je najočitneje kazala na pogrebih, ko so se sorodniki in praktično vse mesto v veličastni procesiji, v kateri ni manjkalo niti največjih uglednežev niti beračev, poslovili od pokojnika in ga položili v zadnje počivališče. Za stanu primeren pogreb so pokojniki poskrbeli že v oporokah, v katerih so svojo morebitno slabo vest oprali z donacijami cerkvi, revežem in društvom, predvsem pa so natančno in "pravično" razdelili svoje premoženje med dediče.

Pripadnost meščanskemu stanu se je, kljub njihovim velikim razlikam v premoženju, izobrazbi, vsakdanu, odnosu do kulture in politike, kazala predvsem kot neko skupno priznavanje določenega načina mišljenja in vedenja. Na eni strani je bila tu težnja po trdni meščanski družini s točno določenimi družbenimi vlogami njenih članov, na drugi pa razvejano družabno življenje z žensko kulturo obiskov, z moškimi "moževanji" po gostilnah in z družinskimi izleti in romanji. Zunanji izraz in znak boljšega družbenega položaja najpremožnejših Kamničanov se je v primerjavi z ostalo "rajo" kazal tudi pri hranjenju z boljšimi jedmi kot si bile telečja glava s hrenom, telečja juha, z jabolki polnjeni puran in podobno, z obnašanjem pri mizi, z oblekami po

zadnji modi, kjer ni manjkalo najrazličnejših bogatih dodatkov, nakita, torbic, ur in podobnega. Pomembna je bila seveda tudi primerna stanovanjska kultura, ko je večina hiš z gospodarskimi poslopji, delavnicami in trgovinami res kazala trgovsko obrtni in vzporedno celo kmečki značaj mesta, vendar so najpremožnejši meščani z opremo svojih stanovanj z masivnimi kredencami, usnjenimi garniturami, tapeciranimi divani in naslanjači, zrcali, stenskim urami, srebrnimi in bronastimi drobnarijami kazali svoj dober ekonomski položaj (če ne že okus) in s tem svojo drugačnost.

Nič čudnega, če so jih torej okoliški prebivalci videli takšne, kakor jih opisuje zgornja zabavljica, torej prevzetne, vzvišene, samovšečne in pretirano varčne. Ali si je torej tipičen premožnejši meščan res pridobil premoženje z iznajdljivostjo, delavnostjo in marljivostjo in ga je nato s skopuškostjo ohranjal za zanamce, ali pa je to le lik v očeh ljudi, ki niso bili najpremožnejši meščani Kamnika? Resnica je verjetno nekje vmes, vsekakor pa se moramo zahvaliti prav Zori Torkar, da je odgrnila vsaj zgoraj opisani del tančice (bolje rečeno koca), ki prekriva našo preteklost. Hvala.

Andrej Pančur

UDK 391/397(497.4Nadiža)
94(497.4Nadiža)

LAVRENČIČ Aleksander, zgodovinar, Oš Majde Vrhovnik, Gregorčičeva 16, SLO-1000 Ljubljana

Ljudje z železnimi rokami in nogami

Nekaj utrinkov iz preteklosti vasi ob zgornjem toku Nadiže

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 5-21.

V članku je prikazan način življenja ob zgornjem toku Nadiže do 16. st. in dogodki iz 18. st., ki bi kmalu pripeljali do vojne. S pomočjo ohranjenega ustnega izročila, ki dopolnjuje arhivske podatke, so opisane nekatere navade in zgodovina teh krajev.

UDK 284.8(497.4Podraga)"1889":281.9

MOŽINA Jože, zgodovinar, novinar, Dobravlje 25, SLO-5263 Dobravlje

"Odpad k pravoslavju, to je k razkolništvu"

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 22-39.

Leta 1889 so v Podragi na Vipavskem v zahodni Sloveniji pod vodstvom liberalno usmerjenih vaščanov, z odpadom od katolištva in prestopom v pravoslavje, izsilili župnijsko samostojnost. Na podlagi sodobnega časopisnega poročanja, škofijskega ter župnijskega arhivskega gradiva in ljudskega izročila se pred bralcem razkrije pripoved z izvirnim ljudsko-religioznim značajem. Opis upora leta 1889 in prizadevanj za cerkveno avtonomijo v desetletjih pred tem tvorijo predstavo o utripu neke - v verskem pogledu - nekoliko bolj problematične primorske vasi ob prelomu stoletja.

UDK 725.13(497.4Ljubljana)"1896/1898"
94(497.4Ljubljana)"1896/1898"

PIRKOVIČ Jelka, dr., docent, Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, Zavod za kulturno dediščino, Plečnikov trg 2, SLO-1000 Ljubljana

Mestno dvorano prenavljajo, mar ne?

Leopold Theyer in ljubljanski magistrat

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 40-49.

V času župana Hribarja so začeli prenavljati veliko dvorano ljubljanskega magistrata. Mestni inženir je na podlagi Hribarjevega in Hraskyjevega gradbenega programa pripravil idejne načrte. Izvedbo so zaupali graškemu arhitektu Leopoldu Theyerju. Prenova je bila končana maja 1898. Predstavlja eno redkih ohranjenih reprezentančnih notranjščin historičnega sloga v Ljubljani.

UDC 391/397(497.4Nadiža)
94(497.4Nadiža)

LAVRENČIČ Aleksander, Historian, Majde Vrhovnik Primary School, Gregorčičeva 16, SLO-1000 Ljubljana

The People with Limbs of Steel

A Few Fragments from the History of A Village Situated by the Upper Course of the Nadiža River

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 5-21.

The article presents the way of life led by the people who lived along the upper course of the Nadiža river until the 16th century, and certain events that occurred in the 18th century which almost led to war. Based on preserved oral sources which supplement archival documents, the article describes a number of old customs and the history of the area.

UDC 284.8(497.4Podraga)"1889":281.9

MOŽINA Jože, Historian, Journalist, Dobravlje 25, SLO-5263 Dobravlje

"Apostasy from the True Faith to the Orthodox Church, that Is, to Heresy

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 22-39.

In 1889, the villagers of Podraga in the Vipavska valley in western Slovenia, led by liberal-oriented inhabitants, forced their parochial independence by abandoning the Catholic Church and embracing Orthodoxy. Based on contemporary newspaper reports, bishopric and parochial archival materials, as well as oral sources, the author reveals a story with typical popular and religious characteristics. Through the description of the 1889 "uprising" and the bid for ecclesiastical autonomy in the decades preceding the break from the "true faith", the reader can feel the pulse of life in a village in the Slovene Littoral region at the turn of the century, which, owing to the villagers' apostasy, was regarded as a problematic area.

UDC 725.13(497.4Ljubljana)"1896/1898"
94(497.4Ljubljana)"1896/1898"

PIRKOVIČ Jelka, Ph.D., Senior Lecturer, Republic of Slovenia, Ministry for Culture, Cultural Heritage Office, Plečnikov trg 2, SLO-1000 Ljubljana

The Great Hall of Ljubljana Is Being Renovated, Is It Not?

Leopold Theyer and the Town Hall of Ljubljana

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 40-49.

The renovation of the largest hall of Ljubljana's Town Hall was begun during Mayor Hribar's term in office. The plans made by the city's official civil engineer for the hall's new design were based on a construction programme drawn up by Hribar and Hrasky. The construction works were entrusted to Leopold Theyer, an architect from Graz. The renovation works concluded in May, 1898. The hall has one of the few notable and well preserved historical style interiors in Ljubljana.

UDK 94(497.4)"17/19":293
293:323.1"17/19"

GRDINA Igor, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Karantanski mit v slovenski kulturi

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 51-65.

Razprava obravnava pojavljanje karantanskega mita kot mita slovenske državnosti v slovenskem zgodovinopisju od konca 18. stoletja dalje ter njegove odmeve v opusih nacionalno reprezentativnih pesnikov, pisateljev, dramatikov, glasbenikov in slikarjev.

UDK 94(497.4):323.1"18"
323.1"18":292/293

ŠTIH Peter, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Ej ko goltneš do tu-le, udari po konjih!

O avtohtonističnih in podobnih teorijah pri Slovencih in na Slovenskem

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 66-80.

Avtohtonistične teorije, ki se pri Slovencih vedno znova pojavljajo od časa romantike in narodnega preporoda v 19. stoletju naprej, so skušale dokazovati, da imajo Slovenci svoj izvor že v prazgodovini in da so že v tistem času poseljevali prostor, v katerem danes živijo. Zgodovino razumejo zelo poenostavljeno, v glavnem jim služi kot sredstvo narodne prebuje oz. afirmacije in s tem, ko hočejo nacionalni zgodovini naslikati podobo, ki je ta ni imela, ustvarjajo zgodovinski mit. Kritiki ni bilo težko pokazati na šibkost in nevzdržnost teh teorij.

UDC 94(497.4)"17/19":293
293:323.1"17/19"

GRDINA Igor, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

The Myth of Carinthia in Slovene Culture

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 51-65.

The article deals with the myth of Carinthia as the myth of Slovene national statehood which appears in Slovene historiography from the late 18th century onwards, and its echoes in the opuses of poets, writers, playwrights, musicians and painters of national renown.

UDC 94(497.4):323.1"18"
323.1"18":292/293

ŠTIH Peter, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Ej ko goltneš do tu-le, udari po konjih! *
(Bottoms up and spur the horse on!)

On the Theories of Autochthony Developed by the Slovenes and in Slovenia

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 66-80.

A number of the numerous autochthonal theories which emerged regularly amongst the Slovenes from the time of Romanticism and national revival in the 19th century onwards, attempted to prove that the origins of the Slovenes as a people can be traced back to prehistoric times and that they settled the territory of present-day Slovenia already in those remote times. Such theories give very simple interpretations of history, using it as a means of national reawakening and affirmation. By trying to create an image of national history which never existed, they create a historical myth. Thus critics have had little difficulty in demonstrating how weak and unfounded these theories are.

* The title is a Venetic inscription translated into Slovene by Matej Bor

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva Celje
(Muzej novejše zgodovine Celje) Prešernova 17, 3000 Celje
tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek, Igor Grdina, Branko Lesjak, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Branko Zver, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Elizabeth Seitz

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Branko Goropevšek

Slika na naslovnici: Kiar Meško, "Iz kronike, 1. september 1286"

Slika na hrbtni strani: Kiar Meško, "Obred, ki nima para na svetu"

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, 415-84/94 mb, sodi revija Zgodovina za vse med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

ALEKSANDER LAVRENČIČ

JOŽE MOŽINA

JELKA PIRKOVIČ

IGOR GRDINA

PETER ŠTIH

NT&RC

CENA: 1500 SIT